

Szende Pál: Magyar városok a középkor végén

I. A városok kialakulása*

magyar városok kialakulásában a legkülönbözőbb katonai, gazdasági, földrajzi, vallási és hatalmi okok működtek közre és a fejlődési folyamat alapvető vonásaiban ugyanaz¹ volt, mint a nyugateurópai államokban. A honfoglaló magyarok az országban számos egykori római municipiumot és castrumot találtak, melyekből az élet teljesen kiveszett ugyan, de letelepedésre alkalmasak voltak, mert katonai és kereskedelmi útvonalak mentén feküdtek s a romba dőlt házak olcsó és kényelmes építési anyagot szolgáltatottak. Győr Aravona, Sopron Scrabantia helyén, Óbuda Acquincum tégláiból, Szombathely Sabaria helyén, illetve közelében épült. A szláv lakosság jelentősebb várost nem alkotott, de egy része nagyobb községekben és erődített helyeken élt együtt, melyek később a forgalom, vagy közigazgatás gócpontjaivá váltak. A magyarság a X. század folyamán vert gyökeret az országban. Az állandó letelepedés szükségessé tette azt is, hogy a külföldi rablóhadjáratok lehetetlenné váltak. Ezzel azonban a magyarság egyik főjövendelmi forrása dugult be, s mivel a nomád módra üzött baromtenyésztés hozadéka a lakosság szükségleteinek fedezésére nem volt elegendő, a nagyobb élelmiszer mennyiséget nyújtó földművelésre kellett áttérni. A meghódított népek egy része, különösen a szlávok már ebben az időben is művelték kezdetleges módon földjeiket, s az uralkodó magyarság törekvése oda irányult, hogy a termelés eredményéből a szükségelt részt magának lefoglalja. A meghódított népesség ellenőrzése és fékentartása, a termény-szolgáltatások biztosítása, a kormányzás és közigazgatás ellátása célszerűen csak egyes központokból történhetett, melyek megerősítése lehetővé

* Tekintettel a hivatkozások nagy számára, a jegyzetek a szöveg után következnek. A jegyzetekre való utalást a szöveg jobb- és baloldalán levő számok jelzik.

tette úgy a belső lázadások, mind a külföldi betörések elleni védekezést. Ezek az erődített helyek azután jórészt városokká fejlődtek. Földrajzi okok is előmozdították nagyobb községek keletkezését különösen folyók partján, ott hol az átkelés legalkalmasabbnak kínálkozott. Az iparos elemek a várak aljába telepedtek le, mivel a vár és a hatóság közelléte biztonságot ígért, másrészt a várkatonaság és a nagyobb számban együtt élő lakosság termékeiknek fogyasztását biztosította. Ezek voltak az ú. n. várnépek és udvarnokok, kiket a közös gazdasági érdek és az összetartozás érzete arra ösztönzött, hogy a várkerület többi elemeitől elkülönülve szervezkedjenek. Ugyancsak a várak közelében telepedtek le a kalmárok, valamint a szabad parasztok is, kik a várkatonaság és egyéb lakosság élelmiszer szükségletét fedezték. A templomok és kolostorok is a városok fejlődésének középpontjaivá válnak. A főpapi székhelyeken és a hatalmasabb világi urak lakhelye körül szabad iparúzó és földművelő elemekből szintén alakulnak ki nagyobb községek, melyek a rabszolgasorban levő lakossággal szemben kivételes jogállással bírtak. Nagyszámmal keletkeztek községek idegenek bevándorlása és a gyér népességű vidékeken való letelepítése folytán. E bevándorlások már Szt. István korában vették kezdetüket, midőn számos német, olasz és egyéb nemzetiségű iparos jött be az országba. Ezek virágoztatták fel Esztergomot és Székesfehérvárt, mely utóbbi város szabadalmait állítólag még István királytól nyerte. Az idegenek beköltözése a XI. század folyamán is gyakori, de nagyobb mérvet csak a XII. században öltött. II. Géza uralkodása alatt mintegy 50.000 flamand és szász telepes jött be az országba, kiket a király az erdélyi és szepességi határokon telepített le és széleskörű kiváltságokkal ruházott fel. A jövevények szabadalmainak mintájára a várnépek és a szabad parasztok körében is mind általánosabbá vált a törekvés, hogy a várispáni, illetőleg később a földesúri hatóság alól kiszabadulva, ügyeiket önállóan intézzék. Az idegeneknek adott kedvezmények belső vándorlást indítanak meg, a sorsukkal elégedetlen és tevékeny elemek elköltöznek oly helyekre, hol földet kapnak, vagy ipari foglalkozást találnak.

A mongol betörés szomorú tanulságai hathatósan előmozdították a városok fejlődését. A tatárjárás feltárta a várszerkezetre fektetett honvédelem gyöngeségét, s aránylag megkímélte a várakat és az erődített városokat. Még az 1405-ben hozott első törvény (*decretum minus*) is azt jelöli meg a besenyő és a tatár pusztítás legfőbb okául, hogy nem volt elég kőfallal ellátott város, hová a lakosok vész idején menekülhettek volna. Ez arra indította IV. Bélát, hogy az iparos községek lakóit jelentékeny szabadalmakban részesítse oly

feltétellel, hogy a községet megerősítsék és bizonyos honvédelmi kötelezettségeket vállaljanak. A XIII. század folyamán a nagybirtokos oligarchia két évszázadon át tartó harc után megbuktatta a Szt.-István nevéhez fűződő katonai és közigazgatási organizációt, az ú. n. várszerkezetet. A királyok a harc folyamán kénytelenek voltak a várjóságokat, melyek eddig a király közvetlen uralma alatt állottak, a világi és egyházi főuraknak eladományozni és a várjóságokon élő lakosság nagy része földesúri hatalom alá jutott. A telepések és a már előbb kiváltságolt községek azonban megmaradtak a király joghatósága alatt. Ugyancsak királyi védelem alá helyezkedtek a várnépekből, udvarnokokból és szabad parasztokból, tehát az államszervezet legproduktívabb eleméből alakult községek is, melyeknek lakóit az a veszedelem fenyegette, hogy az eddigi személyes szabadságuk elvesztésével szolgál-, illetőleg jobbágyorsba süllyednek. Viszont a királyt is érzékenyen érintette volna a várnépek szolgáltatásainak elvesztése, ezért IV. Béla és utódai az ily községek egész sorozatának adományoztak városi szabadalmakat, vagy pedig egyesítették a földesúri hatalom alá nem került várakat a körülöttük fekvő várispáni helyiségekkel. A főpapok és világi főurak is, hogy a várnépek és szabad parasztok munkásságát magok részére lekössék, nagyobb községeiket szélesebb jogkörrel ruházták fel és biztosították részükre mindamaz előnyöket és szabadalmakat, melyeknek a királyi védelem alatt álló községek részesei voltak. Ilyképen a különböző városi községek lakosainak jogi helyzete egyenlőssé vált s a fejlődés oly irányban haladt tovább, hogy ezek a községek is szabadultak a földesúri hatalom alól és közvetlenül a király joghatósága alá helyezkedtek. Megtörtént ugyan az is, hogy a király egyes már neki alárendelt városokat ismét főpapoknak és országzászlósoknak adományozott. De ez a kivételek közé tartozott, s a jelentősebb földesúri városok száma a XIV. század folyamán már igen csekély.

Az itt felsorolt okok egyike sem tekinthető a városok kialakulásának egyedüli alapjául, hanem kapcsolatosan és egymásra hatva működtek. Gyakran megtörtént, hogy ugyanazon községben a leg-² különbözőbb rétegek: idegen telepések, várnépek és földesúri alattvalók éltek együtt különböző jogszabályok alatt, míg végül összeolvadva, egységes városi elem alakult ki belőlük. E fejlődési folyamat eredménye gyanánt a XIII. század végén a városi rend már a magyar állam jelentős gazdasági és szociális tényezője. Város alatt ekkor már oly községet kell érteni, ahol a nagyobb számú lakosság eltérőleg az ország többi községeitől, önállósággal intézi kormányzati és gazdasági ügyeit. Gazdasági tekintetben a város jelleget az biztosítja, hogy

a lakosság jelentős része ipart és kereskedést űz s önálló vásártartási jogot nyer. Teljes lendülethez és kifejlődéshez a városi élet az 1290—1490 közötti korszakban jutott, s ezzel a korrall foglalkozni lesz jelen tanulmány feladata. A magyar városok ekkor sem érték el a jelentőség ama fokát, melyre a német, francia, flamand, angol és olasz városok jutottak. De a különbség csak a méretekben rejlett, a városi élet alapvető vonásai nálunk is olyanok voltak, mint a nyugateurópai államokban.

II. A városok és az osztálytagozódás

A magyar városok e korbeli jelentőségét legjobban megérthetjük, ha megvizsgáljuk a középkori magyar állam osztálytagozódását, s azt a szerepet, mely a városoknak az osztályküzdelmekben jutott.

Szent István a keresztény monarchiát a magyar társadalom törzsi szervezetének romjain, a régi rend kiváltságos elemeivel vívott ádáz küzdelmek közepette alapította meg. E harcban legfőbb szövetségesei az idegen jövevények: papok, lovagok, iparosok voltak. Ezekre támaszkodva vívta ki győzelmét, s ezért ajánlotta Imre herceghez írt intelmeiben az idegenek betelepítését és istápolását fiának különös figyelmébe. Az ő politikájának folytatása gyanánt a többi Árpád-házi³ királyok is a kialakuló nagybirtokos oligarchiával szemben a jövevényeket különösen pártfogolták, azok beköltözését mindenképen előmozdították. Valahányszor a királyság és az oligarchia között kenyértörésre került a dolog, az idegen telepések egyidejűleg vagy rövid idő múlva nagy számban lépték át az ország határait. A szövetség mely közöttük létre jött, kétoldalú volt. A telepések és a belőlük kialakult városok jelentékeny pénzbeli és katonai szolgálatokra köteleztettek, melyeket a királyok úgy belső, mint külső ellenségekkel szemben felhasználhattak, viszont ők a jövevényeket széleskörű szabadsalmakkal ruházták fel. E privilégiumok lényege abban állt, hogy a telepések, illetőleg a belőlük alakult városok kivették az országos jogszabályok, előbb a várispánok, s később a földesurak joghatósága alól, s közvetlenül a király alá helyeztetek, ki megvédte őket az oligarchák hatalmaskodásai és zsarolásai ellen, s nekik saját ügyeik intézésében autonómiát biztosított. Mídon oly városok alakultak, melyek lakói nem jövevények, hanem belföldiek voltak, a szövetség ugyanily feltételek alapján jött létre.

A városok és a király szövetségét pénzügyi okok is hathatósan előmozdították. A várjóságok eladományozása, a kiváltságos elemek adómentességei a jobbágyok egy részének nemesi rendbe való emelkedése, a várszerkezet egyéb elemeinek pedig jobbágysorba süllyedése

a királyságot legfőbb bevételi forrásaitól fosztotta meg. Az Árpád-házi királyok krónikus pénztelensége volt a legfőbb oka az oligarchia felülkerekedésének, mert ellenében katonaságot kiállítani nem tudtak. Ezért mindenképpen előmozdították a városok fejlődését s ez az irányzat még jobban megerősödött az Anjouk trónrajutásával. Olasz hazájukban, megismerkedtek a városok jelentőségével s Róbert Károly uralkodásával a városok virágzásának korszaka nyílik meg. Az Anjoukat imperiális politikájuk folytonos háborúba és külföldi vállalatokba sodorta s állandóan pénzre volt szükségök. Pazarul osztogatták a városi szabadalmakat, a kereskedelem és ipar érdekeit védő különböző értékes jogokat és kiváltságokat. Förlúmulta őket a téren Zsigmond, akit örökös pénzzavarai és az oligarchiával folytatott küzdelmei még jobban ráutalták a városok támogatására, amit azzal is vélt magának biztosítani, hogy az országgyűlésre is meghívta s ezzel a törvényhozás részeseivé avatta őket. Mátyás király, ki cseh és osztrák háborúban rengeteg összeget költött el, ugyanezen a nyomon haladt.

A király és a városok szövetsége a hűbérurak ellen, ezen kor történetének legismertebb ténye s az angol és francia nemzeti államok kialakulásának legerősebb eszköze volt. Lengyelországban is a városi elem a királyi hatalmat támogatta, az orosz birodalmat pedig Rettegetes Iván a városokkal való szövetségben alapította meg az apró területi uralmak romjain. A nyugateurópai városok gazdagsága és ⁴ hatalma oly nagy volt, hogy gyakran királyi szövetségeikre is túlságossá vált s ezért a városi rend és a királyság állandó érdekkapcsolata dacára előfordult háborúskodás is a király és egyes városok között. Magyarországon a városok hatalma ily fokra nem ⁵ emelkedett s ezért a viszonyuk a királyokhoz az egész korszak folyamán állandóan jó maradt. Csak Róbert Károly és Buda között 1308-ban, Albert és Kolozsvár között 1437-ben, Mátyás és ugyancsak Kolozsvár között 1467-ben tört ki konfliktus, de valamennyi rövid idő alatt teljesen elsimult. ⁶

A szövetség jelentősége kitűnik azokból az összegekből, melyeket a különböző városok a királyoknak fizettek. Buda és Pest évenként 4000 arany forintot szolgáltatott be a kir. kincstárba (1 arany fírt = kb. 12 K, vásárló ereje a mainak hatszorosa). A királyföldi szász városok évi adója 500 ezüst márkát (1 márka = kb. 50 K) tett ki. Brassó 1353-óta 150 márka ezüstöt, Besztercebánya 250 arany fírtot adózott. Selmecebánya Zsigmond idejében évi 530 arany fírtot fizetett. A szepesi 24 város adója V. István szabadságlevele alapján 300 márka ezüstöt tett ki, később Róbert Károly fölmentette őket katonaküldési kötelezettségük alól és évi adójukat ennek fejében 1400 márkára emelte fel.

⁷ Sopron évi 400 arany frtot fizetett. A városok azonkívül különböző alkalmakkor a királynak és királynénak ajándékokkal voltak kötelesek kedveskedni, ami a külföldön is általános szokás volt. Az ajándékozást eleinte csak a szabadalomlevelek írták elő, később az 1405. évi dec-⁸ *retum minus* ezt általában minden város kötelességévé tette. A király utazása alkalmával az ellátás költségei a privilégiumok és az 1405. évi törvény értelmében szintén a városokra hárultak, ami jelentős összeggel⁹ terhelte egyes városok háztartását.

A rendes pénzbeli szolgáltatások hosszabb időre előre voltak¹⁰ meghatározva, s nem volt szükséges, — mint Angliában — minden trónváltozás alkalmával azokat újra megállapítani. Ezeken kívül a királyok rendkívüli adókkal, illetőleg kényszerkölcsönökkel is megterhelték a városokat. Nagy Lajos nápolyi hadjárata előtt a hadiköltségek egy¹¹ részét reájok vetette ki. Zsigmond 1410-ben Pesttől 1000 arany frtot vett kölcsön, s ennek fejében megengedte, hogy Budától önállóan bírót és esküdteket válasszon. Ugyancsak ő a bányavárosoktól 1387-ben és 1405-ben 1000—1000 arany frtot kölcsönzött. De legtovább ment e téren Mátyás, ki kíméletlenül szokta kiaknázni a rendelkezésére álló pénzforrásokat. 1475-ben a szász városokra 10.000 frt adót rótt, 1484-ben Kassára parancsolt reá, hogy 1000 arany frtot fizessen,¹² 1488-ban Bécsből rendeletet intézett a bányavárosokhoz, hogy az ausztriai háború költségeire a rendelet vétele után végrehajtás terhe mellett 5000 frtot azonnal fizessenek. Viszont elemi csapások, tűzvész¹³ idején az adókat elengedték, vagy mérsékeltek, így tett Nagy Lajos 1371-ben Pozsonnyal, 1479-ben pedig Mátyás Körmöcbányával.

A városok fejlődése következménye, de egyúttal erősítője volt a pénzgazdálkodás térfoglalásának, melyet a nyugati ipar és kereskedelem fellendülése tett szükségessé. A pénzgazdaság terjedése körül különösen a fejedelmek voltak érdekelve, miután a hűbérurak minden földet előlük lefoglaltak, elestek az addig terményekben szolgáltatott bevételektől, s kizárólag készpénzbeli jövedelmekre lettek utalva. Ez hozta őket közelebb a városokhoz, melyek a középkor derekán a pénzforgalom egyedüli központjai voltak. A városok szolgáltatásaira támaszkodva sikeresen vehették fel a harcot, a hűbérurakkal, mert készpénz jövedelmeikből rendszeres zsoldos sereget tartottak, mely a hűbérurak jobbágyokból álló csapatain könnyen győzedelmeskedhetett. Mint már kifejtettük, az Árpádházi királyok korában a naturálgazdaság folytán az oligarchia győzelemre jutott a minden földbirtoktól megfosztott királlyal szemben, de az utóbbi kerekedik felül, mihelyt a városok pénzbeli támogatása az első eszközököt adta neki a főurak fékentartására. Ez anyagi támogatás nem volt oly nagy-

szabású, mint a nyugati államokban, de az akkori magyar viszonyokhoz képest jelentékenynek mondható. Buda és Pest adója olyan volt, mint 4 vármegyéé, s az erdélyi szász városok nagyobb jövedelmet hajtottak a királynak, mint 26 erdélyrészi vármegye. A rendes és rend-¹⁴ kívüli adók nem is fejezik ki teljesen a városok jelentőségét a királyi kincstár szempontjából. A király egyik fő bevételi forrása volt a *lucrum camerae*: a pénzverésből, illetőleg a pénzrosszabbításból származó jövedelem és ennek egyenértéke fejében szedett adó. A városi ipar és kereskedelem növelte az ércpénz iránti keresletet és így a pénzverési hasznot is. Jelentékeny bevételt szolgáltatottak a ki- és bevételi forgalom tárgyaira vetett vámok, különösen a harmincad. Egy későbbi fejezetben még lesz alkalmunk arra reámutatni, hogy mily nagy összegekkel növelte a városok élénk kereskedelmi forgalma a harmincadból eredő bevételeket; itt csak annyit akarunk megjegyezni, hogy e címen¹⁵ a király már a XII. század végén 30.000 márka (1.5 millió korona) jövedelmet húzott. A sóbányászat kezdettől fogva királyi monopólium volt, s a kir. kincstárnak nemcsak a városok nagyobb sófogyasztása vált előnyére, de az a tény is, hogy a só a kiviteli kereskedelem egyik jelentős cikkévé lett. A bányavárosok lakossága a termelés nyolcadát adó fejében (*urbura*) a királynak tartozott befizetni. Beszolgáltatása eleinte természetben történt, de később készpénzben váltották meg. 1487-ben az alsó magyarországi bányavárosok e címen 16.407 frtot¹⁶ fizettek. A bányavárosok 1424 után a királynék udvartartási költségeit is viselték.

Minden új város keletkezése, minden országlakosnak a földesúri hatalomból a városi kötelékbe való átlépése közvetlenül és közvetett utakon növelte a király jövedelmeit s egyúttal túlsúlyát az oligarchiával szemben.

Hasonlóan értékes támogatás volt a városok honvédelmi kötelezettsége is. Ez elsősorban abban állott, hogy a privilégiumot nyert városok tartoztak magukat megerősíteni, ami jelentékeny költséggel járt, s az erődítmények fenntartására fordított összegek a városi számadás könyvek gyakori tételei. De nemcsak falakat építeni, hanem városaikat ellenséges betörések esetén megvédeni is tartoztak, s így a király hadügyi kiadásainak egy részét vállaikra vették. Kötelesek voltak továbbá bizonyos számú katonát háború idején a királyi sereg részére kiállítani. Az erdélyi szászok az ország határain belül 500, külháború esetén 100 embert állítottak ki. Ezt a kötelezettséget később¹⁷ pénzen váltották meg. A nyugati államokban a városok rendszerint nagy csapatokat állítottak ki, s az angol királyok a piros és fehér rőzsa harcaiban a hűbérurakat a városok tüzérségével semmisítették meg.¹⁸

A városok viszonya a kiváltságos osztályokhoz megalakulásuk óta a lehető legellenségesebb volt. A szabadalomlevelek egyik állandó pontja, hogy a király a városoknak védelmet ígér az egyházi és¹⁹ világi főurak jogtalan hatalmaskodásai ellen. S erre a védelemre a városoknak valóban nagy szükségük volt. Az oligarchák bennök a királyok természetes szövetségeseit látták, azonkívül a városok fokozódó jóléte is állandó rablótámadásokra és jogtalan vámszedésre ösztönözte őket. Ez így volt akkor egész Európában. A német, francia és angol városok történetét jórészt ezek a küzdelmek töltik ki, a²⁰ Welf-olasz városok élet-halál harcot vívnak a ghibellin hűbérurakkal; a skandináv államok, Lengyel és Oroszország városainak polgársága az oligarchiákban látta legfőbb ellenségeit. A magyar városok közül Kolozsvár az erdélyi vajdákkal, a szlavón városok a bánokkal, az alsómagyarországi bányavárosok a Dóczyakkal, a felsőmagyarországi bányavárosok a Berzeviczyekkel és Jekelfalussyakkal, Pozsony a bazini grófokkal állottak folytonos harcban. A királyokat minden időben panaszaik tömegével ostromolták, s ezek befolyásukat rendszerint az ő javukra érvényesítették, sőt Mátyás egyízben még Beckensloer esztergomi érseket és Ország Mihály nádort is megfedte, midőn Kor-²¹pona lakóit megzsarolták. A XIV—XV. században a még meglevő földesúri jellegű városok is, csekély kivétellel királyi privilégiumot szereztek, ami az oligarchia ellenszenvét még jobban fokozta.

Éppily állandóak voltak a villongások a városi polgárság és a nemesség között, s az ellentétet a nemzetiségi különbség is szította. De közöttük mégis inkább fordult elő közeledés. A városok jóléte, az a szabadság, melyben a városi polgárok részeseültek, nem maradt a nemességre hatás nélkül, s ebben a korszakban gyakran telepednek be a városokba. A polgárság rendszerint féltékenyen őrizte túlsúlyát. A legtöbb városi törvénykönyv kimondja, hogy mihelyt valamely nemes városi kötelékbe lép, adómentességi joga megszűnik, a városi²² terhekben résztvenni tartozik. Az erdélyi városok állandóan panaszolták, hogy a betelepedett nemesek a város vezetésébe befolyanak, s a városi tisztségeket családjukban örökössé teszik. A királyok több²³ ízben intézkedtek is, s végül Mátyás 1472-ben eltiltotta a városi tisztségek örökölhetését. Kivételesen előfordult az is, hogy a városok és a nemesség szövetségre léptek, így 1459-ben Erdélyben, ami az²⁴ 1467-iki sikertelen felkeléshez vezetett. A városi polgárság és a nemesség között összeházasodás ritkán történt, s közös gazdasági érdekeik nem voltak s ezért nem következhetett be az a folyamat, melyet német történetírók: *Agrarisierung des Patriziats und Ur-*²⁵*banisierung des Landadels* néven neveznek s amely a német váró-

sokat a XV. század végén a feudális lovagi és junker-osztály befolyása alá juttatta. Ugyanez történt az angol városokban is.

A munkáskezek utáni kereslet, a főurakkal való ellentét, a város, védelem és királyi adók nagy terhei folytán a városok sokáig nagyon szívesen látták a lakosság, a munkában és terhekben résztvevők szaporodását, s ezért demokratikus szellemben megnyitották kapuikat a jobbágyok előtt, kik a városokban akadálytalanul telepedhettek le. A városokba való költözés ezen időben, mikor a rossz közlekedési és ²⁶ közbiztonsági viszonyok folytán kivándorlás nem igen volt lehetséges, a súlyos iga alatt nyögő jobbágyságra nézve a szabadulás egyedüli módja és reménye lett. Ugyanezen okoknál fogva a jobbágy és félszabad elemeknek a városokba való költözése minden nyugateurópai államban nagy mérvet öltött, s a fejedelmek a hűbérurak hatalmának gyengítése okából is elősegítették e folyamatot. Aki a város lakosává válik, szabad ember lesz, bárminő is azelőtt osztály- és jogi helyzete. *Stadluft macht frei* volt az általános jogi elv. Ennek ad kifejezést ²⁷ Beregszász privilégiuma is, midőn azt mondja, hogy a városokban „bármely állapotú és nyelvű embereknek egy a szabadsága”. A jobbágyok beszivárgása állandó viszály tárgya városok és földesurak között úgy nálunk, mint külföldön. Az 1405. évi *decretum minus*, mely a városok képviselőinek jelenlétében hozott, kimondta, hogy a városokban letelepedni kívánó jobbágynak, ha kötelezettségeit teljesítette, szabad költözés engedessék s a földesúri követelési jogát záros határidőhöz kötötte. Ez a törvény papíron maradt, s a földesurak és városok között továbbra is napirenden voltak az összeütközések a városokba költözött jobbágyok visszakövetelése miatt. Midőn Debrecen 1459-ben Mátyástól privilégiumot nyert arra, hogy a falai közzé menekülő jobbágyokat befogadhassa, Bihar, Szabolcs, Szatmár és Kraszna vármegyék földesurai egyenesen a királyhoz fordultak panaszukkal. A városok közelsége folytán egyes földesurak kénytelenek voltak jobbágyaikkal embersegesebben bánni, hogy őket birtokaikon megtarthassák. Ennek a ténynek rendkívül érdekes bizonyítéka az a szerződés, melyet a kispalugyai (Liptómege) földesurak kötöttek 1435-ben jobbágyaikkal. A földesurak ³⁰ kötelezték magokat, hogy mindama jogokat megadják jobbágyaiknak, melyek a szomszédos Németlipcse város polgárait a német jog (*ius teutonice*) szerint megilletik.

A német, olasz és jórészt az angol városok az idők folyamán jelentékeny földbirtokhoz jutottak, melyeket eladósodott földesuraktól és lovagoktól vásároltak meg, kik azután rendszerint a városokba költöztek. A városok így földesurakká válván, a jobbágyban többé nem a kívánatos bevándorlót, hanem a *Mehrwert*-termelő munkást látták;

amely mértékben nőtt jobbágyellenszenvük, úgy erősödött az érdekkapcsolat a földbirtokossá vált patriciusok és junkerek között. Ez egyrészt az utóbbiak felülkerekedését, másrészt pedig azt eredményezte, hogy a XVI. század elején kitört parasztlázadások alkalmával a városok a jobbágyok ellen harcoltak és részesei voltak annak a kegyetlen meg³¹torlásnak, mely a lázadókkal szemben alkalmazást nyert. A magyar városi polgárság nagy földbirtokokra nem tett szert s így közte és a jobbágyok között ellenségeskedés ki nem fejlődött, s kapuit előttük nem is zárta el. De ott, ahol a polgárság jobbágytartó mezőgazdaságot űzött, mint pl. a szászok, ez az ellentét fejét felütötte. Ez magyarázza meg azt a néhány tény, melyet mint kivételt említettünk előbb, hogy az erdélyi szász városok a királyokkal konfliktusokba keveredtek és a nemesekkel szövetségre léptek. Mindemez események hátterében az oláh és magyar jobbágyok mozgolódása, a királynál történt panaszkodásuk és nyílt lázadásuk rejtőzik.

III. A városok különállása

A feudális jogrend és gazdasági szervezet uralma alatt, a lazán összefüggő államon belül a jogállapot nemcsak osztályok, hanem területek szerint is különbözik. A magyar városok különálló jogéletének forrásai is nem az országos törvények, hanem a kir. szabadságlevelek és a városok önalkotta jogszabályai (*statutum*). Minden városnak külön kiváltságlevele volt, s körükben egységesebb jog úgy képződött, hogy az újonnan létesült városok egy már meglévő város szabadalom mintájára nyerték jogaikat. A kiváltságlevelek mintájául különösen Székesfehérvár, Buda, Kassa és Zágráb privilégiumai szolgáltak, s a későbbi oklevelek világosan kitüntetik, hogy az adományoz³²ott jogok és szabadságok mely várostól vétettek át. Így nyert Nagymaros (1323) Buda, Brassó (1364) Buda, Bártfa (1370), Kassa (1271), Győr (1271) Székesfehérvár mintájára privilégiumot. Ugyanez a hivatkozás és átvétel feltalálható a földesúri városok szabadalomleveleiben. A nyugati államokban az átvétel hasonló módon történt, így pl. Franciaországban Beaumont jogállása volt a minta, melyhez³³ hasonló jogokat 1182 után több mint 500 város nyert.

E kiváltságlevelek lényeges tartalma a következő: A bíraskodási autonómia, melynél fogva a polgárok ügyeiben csak városi bíróság ítélt, s a felelkezés nem az országos bíróságokhoz, hanem a királyhoz, illetőleg az általa kinevezett tárnokmesterhez, történik. Az önkormányzat joga, mely abban kulminált, hogy a város polgárai részére kötelező jogszabályokat alkothattak, tisztviselőit maga választotta, s csakis ezen jogszabályoknak és tisztviselőknek tartozott engedelmes-

kedni. A megválasztott tisztviselők a királynak tettek hűségi fogadalmat s a városi törvénykönyvekben a polgárok csakis a király iránti hűsége és engedelmességre intettek. A harmadik jelentős jog az³⁵ országos hatóságok és törvények alóli mentesség, valamint az a tény, hogy adózás tekintetében a kir. kincstár alá voltak rendelve. Az adó-kivetés nem az ország, hanem a királyok joga: ellenszolgáltatás azért a kiváltságos helyzetért és védelemért, melyben a városokat rész-sítették. Ezenkívül az egyes szabadsomlevelekben még számos külön jogosítvány van felsorolva, melyekkel később a megillető helyeken részletesebben fogunk foglalkozni.

Sokkal bőségebb forrásai a jogfejlődésnek a városi jogkönyvek, *statutumok*. A két jogforrás közötti viszonyra nézve megjegyzendő, hogy a külön városi jog vagy azután keletkezett, midőn a város a királytól jogalkotási szabadságot nyert, vagy pedig (a bevándorlók alkotta városokban ez volt a fejlődés útja) ők maguk hozták magukkal, vagy fejlesztették ki a szokásjogi szabályokat, melyek azután a privilégium elismerése folytán a városi jogrend alapjává lettek. E jog- és törvénykönyvek (*Stadtrecht*) nem csupán jogi határozmányokat, hanem az ipar és kereskedelem, az erkölcsi és családi élet köré kiterjedő rendelkezéseket is foglalnak magukban.

A magyar városi jogok gyökere idegen földből nőtt ki. A legjelentékenyebb befolyást rájuk a német ú. n. vidéki jogok gyakorolták, melyek összegyűjtve *Rechtspiegel* nevet viseltek. A jogtűkrök között legnevezetesebb volt a *Sachsenspiegel* és *Schwabenspiegel*, az előbbi az északi, az utóbbi a déli német városjogok fejlődésére gyakorolt hatást. A középkor második felében Németországból sűrű rajokban vonultak az iparos, kereskedő, sőt földművelő elemek kelet felé, s ott városi gyarmatokat alapítottak. Az idegen környezetben, elszigetelt helyzetökben egymás között azokat a jogszabályokat alkalmazták, melyek alatt otthon is éltek, s a fejedelmek, kik a produktív elemek letelepedését igen szívesen látták, sőt azt mindenféle kedvezménnyel előmozdították, meghagyták őket hazai joguk használatában. Így jutott el a német városi jog Magyar-, Lengyel-, Oroszországba és a skandináv államokba, sőt a német kereskedők telepei az angol és olasz városokban is sokáig saját jogukkal éltek. A magyar városjogok aszerint, amint a szász, vagy a sváb jogtűkör alapján jöttek létre, két jogcsaládba sorozhatók. E jogcsaládok úgy keletkeztek, hogy később alakult városok átvettek oly jogot, melyet a mintául szolgáló város jövevényei még külföldről hoztak magokkal. A *Sachsenspiegel* egyik legnevezetesebb hajtása a *halle-magdeburgi* jog volt, melyet Nisni-Nowgorod, Bergen, Wisby és számos lengyel³⁷

város is átvett, s hatása alatt jött létre a budai városi jog is, e kor³⁸ szak legkiválóbb statútuma. Budától átvették Zsolna (1384), Németipese (1360), Korpona, Kassa (1347), Eperjes (1374), a bányavárosok a XV. század folyamán. A *Sachsenspiegel* hatása alatt jött létre Nagyszombat (1238), Győr (1271), Szatmárnémeti (1264), idesorolható Székesfehérvár joga is. A *Schwabenspiegel* hatása a bécsi városjog közvetítése folytán érezhető a következő városok statútumaiban: Selmecbánya (IV. Béla idején), szepesi bányavárosok (1328 körül),³⁹ Privigye (1382), Pozsony (XV. század). Arra is fordult elő eset, hogy valamely város jogot változtatott, s ennek lett a következménye, hogy a XV. század végén a magdeburgi jog döntő túlsúlyra jutott. Speciális jogforrások átültetése is előfordult, így Selmec (1270) és utána a többi alsómagyarországi bányaváros Iglau morva város bányajogát, Körmöcbánya pedig 1328-ban a kuttengeri (Csehország)⁴⁰ bányajogot vette át. A városi jogkönyvek között korra legelső⁴¹ a selmeci, legfiatalabb a pozsonyi. Szlavóniában (a mai Horvátország) a városi élet nem érte el azt a fejlődési fokot, mint az anyaországban, s csak Zágráb, Kőrös, Petrinja és Várasd alkottak statutumokat.

A városi jogok fejlődésére az országos jog semminemű befolyást nem gyakorolt. Az átvétel a külföldi jogforrásokból olyannyira szó szerint történt, hogy pl. a budai jogkönyvben egy § ily címet visel: *von dem babst und dem kaiser*. Az egyes jogkönyvek nyomatókosan hangsúlyozzák, hogy a bíró vagy király csakis a városi, nem pedig az országos jog értelmében ítéltet: *Nach des landes gewonhait nit thuen*⁴² *wider der statrecht, freitumb oder gewonhait*. Sőt mint a már említett németlipcei esetből látjuk, a városi jog az országos törvények rovására hódított tért. A szepesi és erdélyi szászok nemcsak városokban, hanem falusi községekben is laktak, s az ő külön jogszabályaik ezekre a területekre is kiterjedtek.

A kivételes helyzet okozta elszigeteltség, az egyenlő városi jogok hatása, az anyai érdekek közössége folytán a városok között szövetséges viszony jött létre. Ez a külföldön is a városi fejlődés természetszerű következménye volt. Állandó szövetségben állottak a a flandriai, az angol kikötővárosok stb. Németországban a rajnai,⁴³ sváb stb. városok, a Hansabund pedig világhírnévre emelkedett. Magyarországon a szepesi városok szövetségéhez 24 város tartozott, s törvénykönyvük *Zipser Willkühr* nevet viselt. A szövetség élén a városok által választott gróf (*comes*) állott. Zsigmond 1412-ben⁴⁴ 13 várost a lengyel királynak elzálogosított, s ezek csak Mária Terézia alatt kerültek vissza az anyaországhoz. Az erdélyi szászok

még II. Gézától nyerték kiváltságukat, de ezek ünnepélyes elismerése csak 1224-ben a II. Endre által kiadott ú. n. *Andreanumban* történt. A szászok Szeben földjén egységes nemzetet (*populus, universitas*) alkottak, élükön a királytól kinevezett szebeni (Beszterce, a⁴⁵ Bárcaság, Medgyes és Selyk városok csak később nyerték meg a szebeni szabadságot, de a hét szász székhez, melynek feje Szeben volt, nem csatlakoztak, hanem külön székekben tömörültek. Fontosabb, az egész népet érdeklő ügyeket kormányzati gyűléseken (*Gauversammlung*) döntötték el, melyen valamennyi szék és város képviselői résztvettek. Az alsómagyarországi bányavárosok szövetségének székhelye Körmöc volt s a pereket a városok kiküldötteiből alakult bíróság intézte el. Minthogy a szövetség élén álló kamarai gróftól nem a városok választották, hanem a király nevezte ki, a⁴⁶ viszálykodás közöttük gyakori volt. A felsőmagyarországi bányavárosok 1487-ben léptek szövetségre s ugyanezen időben alakult meg az éjszakkéleti városok szövetsége is. A török előnyomulás és⁴⁷ folytonos háborúk által fenyegetett érdekeik védelmére a XV. század folyamán Brassó, Szeben, Besztercze és Kolozsvár kereskedelmi uniót⁴⁸ alkottak. A városok aszerint, amint felebbezési fórumok a kir. személynöki törvényszék vagy a tárnokmesteri szék volt, két részre oszlottak. A tárnoki városok, — számszerint heten — egymással⁴⁹ szövetségre léptek s fellebbezési ügyekben a városok küldötteiből alakult bíróság ítélte, élén a király által kinevezett tárnokmesterrel.

A közös jogállás és gazdasági kapcsolat dacára igen gyakoriak a városok között az érdekösszeütközések, főleg az árumegállítási jog sérelmes gyakorlása miatt. De mivel a magyar városok nem érték el a fejlettség és hatalom ama fokát, mint a nyugaton, az összeütközéseket nem fegyverrel és háborúval, hanem a király döntésének kikérésével intézték el. Az egyes városok hatóságai között rendszerint a legszívélyesebb viszony állott fenn, s gyakran kértek egymástól útmutatást.⁵⁰

E korszakban több kísérlet történt arra, hogy a városok az állami szervezetbe bekapcsolódnak. III. Endre alatt az 1292. és 1298. években tartott országgyűléseken megjelentek az erdélyi szászok követői is. A városok pénzbeli támogatására állandóan reászorult Zsigmond az 1397. évi temesvári országgyűlésre a városoknak is küldött meghívót, az 1405. évi országgyűlés Zsigmond sűr-⁵¹getesére a városokat az ország rendjei sorába emelte s jogot adott nekik az országgyűlésen való mindenkori megjelenésre. Ezt a jogot Angliában a városok már 1265-ben, illetőleg 1295-ben, Franciaországban 1302-ben, Lengyelországban a XIV. század folyamán nyer-

ték el s Németországban is a birodalmi és országos rendek sorába tartoztak. Ez a kísérlet azonban nem sok eredményre vezetett, a városok az országgyűlésen befolyáshoz nem jutottak, szemben Ang-⁵² liával, ahol már 1395-ben a parlament többségét városi követek tették ki. Az 1405. évi országgyűlés még részletesen foglalkozott a városokat érdeklő kérdésekkel, de a későbbi dekrétumokban — éppen úgy mint 1405 előtt — a városokról alig történik említés. Ok maguk sem fektettek arra súlyt, hogy a kapcsolatot bensőbbé tegyék, mert érdekeiknek megfelelőbb volt, ha ügyeiket a királyok könnyen kinyerhető jóváhagyásával magok intézik, mintha a nemesi országgyűlés joghatósága alá helyezkednek.

Mindebből nyilvánvaló, hogy a városok, — mai kifejezéssel élve — valósággal államot alkottak az államban.

IV. Nemzetiségi viszonyok

A városok különállását jogi és gazdasági okokon kívül még a nemzetiségi viszonyok is előmozdították. Már az előző fejezetekben kifejtettük azt a szerepet, mely az idegen jövevényeknek a városok föllandulása körül jutott. Ezek túlnyomó része német eredetű volt. Erdélyben és a Szepességen főleg a flamandok és szászok (*saxones*) a bányavárosokban pedig délnémetek (*teutonicí*) telepedtek le. Esztergomban és a felvidéki városokban vallonok és flamandok laktak, Torockó bányászlakosai pedig a felső ausztriai Eisenwurzelből költöztek be. Olaszok Nagyváradon, Székesfehérvárt, Egerben laktak nagy számmal, Esztergomban külön utcájuk volt, a pénzforgalmat ők közvetítették, az orvosok és gyógyszerészek kezdetben kizárólagosan olaszok. Kisebb számmal franciák, spanyolok, görögök, bolgárok, örmények, lengyelek is fordulnak elő. A városi lakosság igen jelentékeny része magyarokból került ki, akik várnépekből, földjüket elvesztett várjobbágyokból és szabad parasztokból rekrutálódtak, s különösen a XIII. század második felében költöztek be a városokba. A felvidéken a tótok több város lakosságának többségét tették ki.⁵³ A XIV. század folyamán a németek nemcsak saját telepeiken, hanem a városok túlnyomó többségében döntő szerephez jutottak, s a vezetést egészen a korszak végéig megtartották. Ennek oka vagyonságukban, nagyobb ipari és kereskedelmi jártasságukban, s főleg abban a tényben rejlik, hogy a közelfekvő német-római birodalom városi elemeivel a nyelvi és származási közösség kapcsolta őket össze, s könnyítette meg érintkezésüket. A magyar elem sok helyütt heves harcokat vívott a németiséggel, s jelentős eredménynek tekinthette már azt is, hogy a XV. század végén némely városban egyenjogúvá

lett a német lakossággal. A kedvezőtlen helyzethez hozzájárult, hogy azon a vidéken, melyet a fajmagyarság legsűrűbb rajokban ült meg — Pesttől Nagyváradig — jelentékenyebb város, főleg tartós építési anyag hiánya miatt nem keletkezett.

A német elem a többi bevándorlók közül mindenekelőtt az olasz telepeseket szorította ki. Budán az olaszok még Kis Károly uralkodása alatt befolyáshoz jutottak, de azután végleg letűntek a szereplés⁵⁴ színteréről. Az Anjouk és Zsigmond, nemkülönben Mátyás is mindenképpen kedveztek a németiségnek, mely így vezető pozícióját megtartotta. A törvénykönyvek, hivatalos följegyzések, számadáskönyvek nyelve német, ritkán latin. A bányavárosokban magyarok és tótok még a polgári jog elnyerésétől is el voltak zárva, mivel más, mint német ingatlant nem szerezhettek, sem pedig valamely céh tagja nem lehetett,⁵⁵ s csak később 1505-ben vették fel Anna királyné pártfogásával az első magyar polgárt. Korponán a bíróság nem fogadta el a magyarok tanúskodását városi polgárokkal szemben. A legtöbb *Stadtrecht* meg-⁵⁶ kívánta, hogy a tisztviselők német származásúak legyenek, a budai tkv. pedig a bírónál négy német ős kimutatását írta elő. Különösen mereveknek mutatkoztak a céhek, úgy, hogy pl. Besztercebányán a magyaroknak és tótoknak külön céhekben kellett szervezkedni. A magyar elem térfoglalása lassan bár, de mégis előrehaladt, Kolozsvárt, melynek lakosai a Zsigmond király által kiadott oklevelekben még mint *saxones nostri* szerepelnek, 1468-ban megegyezés jött létre a két nemzetiség között, hogy évenként felváltva válasszanak bírót. Ugyancsak Kolozsvárról való az első ismert magyar céhszabály: a lakatosoké⁵⁷ 1475-ből. Pozsonyban is volt már a XV. században külön magyar és⁵⁸ német bíró. Budán állandó harcok folytak a két nemzetiség között,⁵⁸ s 1438-ban Ötvös János magyar polgár meggyilkolása miatt zendülés is tört ki. Ennek hatása alatt Albert király elrendelte, hogy Budán⁵⁹ felváltva magyar és német bíró választassék. Buda magyarosodásához hozzájárult, hogy a XIV. század folyamán állandó királyi székhely lett. Pesten is tért hódított a magyarság, de a felvidéki és szász városok⁶⁰ minden közeledéssel szemben mereven elzárkóztak. A felvidéki németiség az autochton szláv lakosság felett döntő uralomra jutott, ugyanígy az erdélyi szászok a románokkal szemben, kik területükön ingatlant⁶¹ nem szerezhettek.

Ez a nemzetiségi szétválás a városok különállását még jobban kiélezte.

V. A városok gazdasági tevékenysége

A várososok jogrendje, kultúrája, polgárainak erkölcsi felfogása csak úgy lesz előttünk érthető, ha a városi élet gazdasági alapjait vesszük vizsgálat alá. E feladat teljesítése azért is szükséges, mivel az így szemünk elé táruló gazdasági tevékenység egyszersmind megvilágítja és érthetővé teszi azt a jelentőséget, melyre ebben a korban a városok jutottak.

Már az előző fejezetekben említettük, hogy a városok jelentékeny része ipari telepesekekből és bevándorló iparosokból keletkezett. Az ipari tevékenység mindinkább a városokban összpontosult, a falusi községek ipara jelentéktelen maradt s majdnem kizárólag a földesúri gazdaságokban teljesített alsórendű ipari munkákra szorítkozott. A legjelentősebb ipari város ebben a korszakban Buda volt, s iparának⁶² fejlettségét igazolja, hogy a budai tkv. 58 mesterségre nézve tartalmaz szabályokat. Ezekhez később újabb iparágak, közöttük a szőnyeg-⁶³szövés, zászlófestés és üvegezés járultak. Pest iparosodása is e korszakban indult meg. Az ország nyugati részén ez a vezető szerep⁶⁴ Pozsonyé; különösen kocsigyártása, kesztyűkészítő és posztónyíró ipara⁶⁵ jutott hírnévre. A felvidéken a legfőbb ipari gócpont Besztercebánya, főleg harangöntése volt nagy jelentőségű. A felvidéki városokban a számadáskönyvekből kitűnőleg 59 iparágat gyakoroltak. Szomolnokon⁶⁶ Zsigmond idejében vashámorok és drótygyárak keletkeztek. Az erdélyi szász városok sem álltak mögöttük. Mídön 1376-ban a hét szék előjárósága Lajos király felhívására új céhszabályokat készített, 19 cég⁶⁷ 25 iparaggal volt képviselve. (Kölnben ez időben 22, Strassburgban⁶⁷ 29, Hamburgban 22, Zürichben 13, Ulmban 17 cég állott fenn.) A céhek közül némelyik oly népes volt, hogy pl. a selyki sarlókovács⁶⁸ cég száznál több tagot számlált. Az ércöntés, arany- és ezüstművesség és a tímárság szintén lendületnek indult.

A középkori ipari tevékenységnek az a jellegzetes ténye, — mely különben más okok hatása folytán a kapitalisztikus gyáripárban is nagyjelentőségű —, hogy bizonyos iparágak egyes városokban koncentrálnak, Magyarországon is megállapítható, különösen említést érdemel a textilipar köréből Kassa parket (barchent) készítése és Bártfa vászonszövése. A parketos mesterembereket 1411-ben Zsigmond tele-⁶⁹pítette Kassára. 1419-ben egyedárúságot biztosított nekik, s a többi városokat a parketkészítéstől eltiltotta. Ez a kivételes állapot nem sokáig tartott, mert a király, bizonyára pénzügyi okokból, 1424-ben már Bártfának is adott hasonló engedélyt. Bártfa vászonipara Kassát messze felülmúlta s terjedelméről tájékoztatást nyújt az a körülmény,

hogy 1424-ben csupán egyízben 23.700 vég gyolcsot és 1150 vég finomabb vásznat küldtek Bártfáról a kassai vásárra és ugyanakkor⁷⁰ Buda felé is indult egy nagyobb szállítmány. Nagy hírnévnek örvendett a bártfai posztó is. A felvidéki városokban jelentős ipar volt a sörfőzés.

Az ipari tevékenységhez méltóan sorakozott a bányászat is. Már 953-ban jöttek be az országba morva telepések, kik Hontmegyében telepedtek le, a későbbi bevándorlók pedig Zólyommegyében fedeztek fel arany-, ezüst- és rézbányákat. Selmec- és Körmöcbánya már a XIII. század elején jövedelmező nemesfém-bányászatot űzött. A bevándorló szászok egyrészt a Szepességen nyitottak új tárnákat, másrészt Erdélyben egykor a rómaiak által művelt, de később elfüлт tárnák újbóli kiaknázásához láttak. A tatárjárás okozta visszaesés után a bányászat újabb lendületnek indult. A vezető szerep sokáig Selmecé maradt, bár a víz, mely a tárnákat gyakran előntötte, a kiaknázást gyakran megszakította. Selmecen aranyat és ezüstöt bányásztak, úgy-⁷² szintén Körmöcön is, mely a Selmecbányát 1442-ben ért tűzvész és földrengés után a vezetőszeropet magához ragadta. Virágzásáról tanúskodik, hogy 1469-ben ott 29 ércmalom és kohó működött. De⁷³ a betóduló víz a körmöci tárnákban is sok nehézséget és óriási kiadásokat okozott. Az arany és ezüştányászat jelentékeny lendületet ért el Béla-, Baka- és Újbányán is, Breznóbányán pedig a réztermelés⁷⁴ virágzott. 1475-ben Thurzó János krakkói polgármester vezetése alatt egy társaság alakult a körmöci bányák kiaknázására, mely kapitalisztikus jellegű vállalat a Fuggerekkel állott kapcsolatban.⁷⁵ A társaság kötelezte magát arra, hogy nagyobb szabású vízemelő gépeket állít, viszont a bányatulajdonosok minden gépért hetenként egy forintot fizettek, s a felszínre hozott érc egyhatod része is a társulatot illette. A Szepességen főleg rezet és vasat termeltek, Szomolnokon 1410-ben 1231 mázsa réz volt az évi termés. Az ország keleti részein Nagy- és Felsőbánya váltak ki, az erdélyi részekben pedig Abrudbánya, Zalatna, Torockó és Ofenbánya. Mindezen helyeken aranyat, ezüştöt és rezet termeltek. A sóbányászat különösen Erdélyben⁷⁶ virágzott, Ólom a kereskedelmi forgalomból ki volt tiltva. A bányászat oly magas fokon állt, hogy VI. Henrik angol, XI. Lajos francia⁷⁷ király, III. Iván moszkvai nagyfejedelem Magyarországból hívtak be bányászokat.⁷⁸

A városok a mezőgazdaság felvirágzására is befolytak, mert a pénzgazdaság és a nagyobb tőkemennyiség a fizetett munkások útján való földművelést és így az intenzívebb gazdálkodást lehetővé tette. Általában a magyar városokban, ellentétben a németekkel, hol a lakosság 50—60%-a iparos volt, mindvégig igen erős maradt az agrár⁸⁰

elem. A mezőgazdaság ágai közül leginkább a szőlőművelés virágzott.⁸¹ Buda szőlői már ebben a korban híresek voltak. Pozsony szőlőművelése és borkereskedelme igen intenzív fokot ért el, a városi polgárok nagy része szőlőbirtokos volt. A bortermelés elterjedtségére mutat, hogy az egyenes adók legfőbb neme a szőlők nyers hozadékára kivetett boradó. A polgárság vagyonosodásának főforrása e korban a bor-⁸² termelés. Jó bort termeltek azonkívül Sopron, Eger, Kassa, Veszprém s egyes erdélyi városok, különösen Kolozsvár. Minden polgárnak jogában állott magatermelte borát kimérni, ami a szőlőművelést nagyon föllendítette. A városokhoz jelentékeny mezőgazdasági földterület tar-⁸³ tozott, bár oly nagy földbirtokokra, mint a német, angol és olasz városok, nem tettek szert. A földeket a polgárok magok is művelték, de a bérmunkások alkalmazása gyakoribb. Intenzív mezőgazdaságot űztek a szepesi és erdélyi szászok falusi telepeiken. A város tulajdonában levő földeket rendszerint bérbeadás útján hasznosították, s az⁸⁴ is gyakori eset volt, hogy városi polgárok a környékbeli földesuraktól béreltek földeket. Az erdőgazdaság is jelentős szerepet játszott a városok gazdasági életében, mert az irtási helyeket háztelkül és szőlőművelésre, másrészt a levágott fát tüzelésre és építkezésre használták fel, sőt forgalomba is hozták. Különösen fontos volt ez a bányavárosokra nézve, melyek jelentékeny mennyiségű fát szükségeltek. Már az idegenek kaptak beköltözésük idején nagy erdőterületeket, de az erdővásárlás és erdőadományozás később is⁸⁵ napirenden van. A polgárok a városi tulajdont képező erdőket szabadon használhatták, s más mint városi polgár onnan fát nem vágathatott. A kertművelés a városi lakosság nagyobb fogyasztóképessége folytán lendületnek indult. Mátyás idejében Pest körül nagy gyümölcsös kertek terültek el, hol a polgárság hüvelyes veteményeket és gyümölcsöt⁸⁶ termelt. A kertművelés terén a szászok is kiténtek. A szarvasmarha- és sertéstenyésztést a kisebb magyar városok lakossága űzte, míg a⁸⁷ nagyobb helyeken a sertéstartást köztisztasági okokból korlátozták. Végül megemlítendő, hogy a folyómenti városokban a lakosság nagyrésze haltenyésztésből és halászatból élt, Szegeden Lajos király idejében 4000 halász lakott. Egy idegen utazó Bertrandon de la Brocquière,⁸⁸ aki 1434-ben járt Magyarországon, kiemeli a halászat fontosságát. A halászat Pozsonyban is jelentős volt, sőt a város lakosságának zömét a szabadalom elnyerése idején halásznépek tették ki.

A kereskedelmi tevékenység a városokban igen élénk volt. Nemcsak hivatásos kereskedők foglalkoztak adás-vétellel, hanem a kisiparosok is, sőt mivel kereskedő céhek nem léteztek, az alkalmi⁸⁹ kereskedők nagy tömege működött közre az árúközvetítésben, úgy

hogy a nagyobb városokban alig volt polgár, aki valamiképpen adás-vétellel ne foglalkozott volna. A kereskedelem egyrészt a városok ipartermékeit értékesítette, úgy bel- mint külföldön, másrészt a külföldi árucikkek behozatalát és a földesúri és jobbágygazdaságok árúfelelegének forgalmát közvetítette. A kereskedelem összes száalai a városok kezeiben összpontosultak, amihez hozzájárult, hogy a nemesség lenézte és méltóságán alulnak tartotta a kereskedést. Az Anjoukori királyok uralkodása vetette meg a magyar városi kereskedelem virágzásának alapjait, mert ők külháborúik folyamán, valamint diplomáciai szerződéseikben mindenképpen igyekeztek a magyar kereskedelemnek új utakat, összeköttetéseket és kiváltságokat biztosítani. A XV. században a török térfoglalása a keleti kereskedelmi utakat elzárta, de azért a lendület eltartott a korszak végéig.

A kereskedelem központja az ország fővárosa: Buda, innen ágaztak el a kereskedelmi utak. Az egyik Nagyszombaton át Csehország felé haladt, a másik Pozsony és Bécs érintésével a német-római birodalom között szolgált összekötő kapocsul. Velence felé Székesfehérváron át vezetett az út. Az erdélyi szász városokkal két összeköttetés volt, az egyik Szeged, a másik Nagyvárad érintésével. Az erdélyi szász városok Budán át Dalmáciával, továbbá közvetlenül Moldvával és a Balkán egyéb részeivel folytattak élénk kereskedést. Észak felé a kereskedelmi központ Kassa volt, melynek forgalma Nagy Lajos alatt érte el a legnagyobb méreteket Lengyel- és Magyarország uniója folytán. Kassáról az egyik fővonal Krakkóba, a másik pedig Liptón és Zsolnán át Sziléziába vezetett. A nyugatmagyarországi áruforgalomban a vezetős szerep Pozsonyt illette, mely 1439-ben a harmincadszedési jogot is bérbe vette. A kereskedelem élénkségéről bizonyosságot nyújt az a tény, hogy a nyugatmagyarországi áruforgalom értéke az 1457/58. évben mai pénzben 2.1 millió K, 1440—1457 között pedig 35.7 millió korona volt. Nyugaton Pozsony mellett még Sopron, Kőszeg és Nagyszombat jutottak jelentőséghez. Budának leghatalmasabb versenytársa Pest volt, s a vetélkedés közöttük oly fokra hágott, hogy egy ízben Buda kiváltságos helyzetét féltve, Pest kikötőjét láncsal elzáratta. Pest inkább a belföldi kereskedelem és a nyers-termények piaca volt, míg Buda a külföldi áruforgalom, az ipari és fenyűzési cikkek rakodóhelye.

A behozatali kereskedelem különösen textilárukban volt jelentős. Flandria és Brabant finom posztókat szállított, de e téren Trier, Köln, Frankfurt a/M., Aachen, Mainz, Verona sőt még London is összeköttetésben álltak Magyarországgal. A gyapjú Flandriából, a Rajna vidékéről és Angliából jutott el ide. Lengyelország, Csehország és

Bécs durva posztót szállítottak. Velence és Genua közvetítése mellett jutottak el hozzánk olasz földről és a keletről selyemfonalak, ciprusi selyem és bíborszövet, aranyfonalak és keleti szőnyegek, azonfelül timsó, Sziléziából lószórt, posztót és vászont hoztak be, a papírt pedig Németországból. Igen nagy volt a fűszerbehozatal. (Gyömbér, mandula, füge, szerecsendió, fa- és rózsaoilaj, bors és sáfrány.) Olaszországból vörösbort hoztak be, Németországból és Ausztriából pedig vasgyártmányokat (kés, zavar, olló, kard, vaslemez stb).

A kivitel elsősorban mezőgazdasági termékekből állt. Lovat és szarvasmarhát nagy mennyiségben vittek külföldre. Az állatkereskedelem központja Pest volt, vásárain 2000—2500 ló állt eladásra, melyeket messze földről, Erdélyből is hajtottak oda. A kivitel nemcsak a nyugati országokba, hanem Dalmácián át Olaszországba is irányult. Szeged szintén jelentős szarvasmarha- és lóvásárok színhelye volt. Bőr, szalonna, méz, bor, jelesen budai és szerémi, nagy mennyiségben került kivitelre. Iparcikkekben Bártfa vásznat, az erdélyi városok durva posztót exportáltak, a felvidéki bányavárosok pedig Németországba és Flandriába rezet szállítottak. A kivitel tárgya volt még a magyar arany⁹⁰forint, mely a külföldön jó hírnévnek és nagy keresletnek örvendett.

VI. A termelés és munka szervezete

A középkorban az ipar ugyanazt a képet tárja elénk, mint a politikai szervezet. Az ipari termelés elszigetelten történik, elsősorban a helyi szükségletek kielégítéséről van szó, a kivitel csak fényűzési cikkekben jelentősebb. A közlekedés kezdetleges volta, a közbiztonság hiánya, az uralmi területek szűk határai, a zaklató vámok, a naturálgazdaság túltengése lehetetlenné tette a nagyobb piac számára való tömegtermelést. Az ipari szervezet uralkodó formája a kisipar, a kézművesség, melynek lényege az, hogy bár az iparos segéd személyzetet is alkalmaz, mégis a termelés túlnyomóan az ő személyes közreműködésével és tényleges munkájával történik. A piac szűk terjedelme lehetővé teszi a termelés és az árúforgalom szabályozását, s szükségszerűleg szorosabb kapcsolatot hoz létre az egy városban lakó azonos iparágat űzők között. Így jön létre az a szervezet, melyen az egész ipari termelés nyugszik: a céh.

A céhek keletkezésére nézve eltérők a vélemények, úgy a külföldi, mint a hazai irodalomban. A céhek gyökere az ókorba visszanyúl, feltalálhatjuk azokat Egyiptomban, az ázsiai nagy birodalmakban és Indiában is, ahol kasztrendszerre merevültek. A céhszervezet szükségszerűleg állt elő, midőn a feudalizmus a nagy társadalmi és gazdasági kapcsolatokat széttrökte és a kis gazdasági egységeket megteremtette.

A magyar céheket egyes történétírók a középkorban fennálló vallásos és emberbaráti egyesületekből (fraternitas) származtatják. Ezek külföldön, különösen Angol- és Franciaországban igen jelentős szervezetek voltak, de nálunk nagyobb hatást a fejlődésre nem gyakoroltak. Mások ⁹¹ azt vitatják, hogy az idegen jövevények hozták magukkal az intézmény csíráit. Az igazság egy jelentékeny darabját foglalja magában az a vélemény is, hogy a céhek a földesúri gazdaságokban dolgozó iparosok társulásából keletkeztek. A várrendszer felbomlása után az iparosok jelentékeny része a városokba költözött, s a városi jog hatása alatt csatlakozván az ottlevő iparosokhoz, egyesületeket alapítottak. A német városokban is kimutatható a fejlődés ezen iránya. Az a nézet, hogy a céhek a városok védelmére alakult társulatokból alakultak, antici-pálás. Kétségtelen, hogy mindeme okok közrehatottak a céhek alaku- ⁹² lására, de az a tény, hogy az ipar legfejlettebb fokán álló elemek idegenek voltak, a hazájukból hozott intézmények, melyeket a legény-vándorlás éve alatt újra-meg-újra megismertek és tanulmányoztak, a magyar céhszervezetre erősen rányomták bélyegöket. Ugyanerre az okra vezethető vissza, hogy a céhek kebelében erősen tért hódított a nemzetiségi exkluzivitás s jelentőségök emelkedésével a nemzetiségi ellentétek is kiélesedtek.

A XIV. század folyamán minden valamire való városban megtörténik a céhek megalakulása. A szervezkedés alapja a városi hatóság jóváhagyó határozata, királyi privilégium és a földesúri befolyás alatt álló községekben a földesúr engedélye volt. A kir. kiváltság-levél megszerzése egyre gyakoribbá vált s különösen a földesúri városok céhei jutottak így nagyobb függetlenséghez. A király nemcsak az alakulást szentesítette, hanem a céhek belügyeibe is gyakran beavatkozott, s a céhek nagyobb jelentőségű viszályait elintézés céljából rendszerint a király elé terjesztették. A céhek élén az atyamesterek állottak. A pozsonyi cipészek évente 2, az erdélyi száz városokban levő céhek 2, a kassai parkettosok 4 atyamestert választottak. A budai és pesti céheket egy-egy mester igazgatta. Ők teljesítették az ipari felügyeletet, őrizték a céh ládáját, a benne levő pénzeket, a mesterek és legények bizonyítványait, s elnököltek a céhüléseken, melyek évente több ízben tartattak. A céhülések intézték a fontosabb ügyeket, döntöttek a felvételek tekintetében, rendelkeztek a céhvagyon felett és ítélték a felmerült viszályokban. A céhek tisztújítása évenként rendszerint a városi választásokkal egyidejűleg ment végbe. ⁹³

A céhek bevallott célja volt egyrészt tagjaiknak tisztességes megélhetését biztosítani, másrészt megóvni a vásárló közönség érdekeit a céhtagokkal szemben gyakorolt ipari felügyelet és ellenőrzés útján. Mind-

két elv szükségszerű következménye volt egy szűk piac és vevőkör számára dolgozó szervezetnek, de amint a társadalmi fejlődés nyomán történni szokott, a célszerűségi belátáson alapuló eljárási mód erkölcsi szabállyá vált. A céhek tagjai meg voltak győződve, hogy az amit tesznek, közérdek, sőt az isteni világregd szükségszerű parancsa s az ipart nem mint kereseti tevékenységet üzték, hanem mint az ő⁹⁴ becsületekre és lelkiismeretükre bízott közfunkciót. Akármelyik e korból származó céhlevelet olvassuk el, azonnal szembeötlik ez a felfogás. Kétségtelen, hogy ebben, a korban e felfogás jóhiszemű is volt, mert nem állt a közönség érdekeivel ellentétben, csak később lesz a maradiság, a visszaesések és a korrupció melegágyává, midőn a fejlődött szükségleteknek többé a korlátolt ipari termelés nem tudott megfelelni és mikor a céhek régi kiváltságaikra támaszkodva mesterségesen akarták elnyomni az ipari fejlődést.

A két cél közül az egyiket, a tagok tisztességes megélhetésének biztosítását, a verseny megszorításával valósították meg. Ipari tevékenységet csak az üzhettek, a piacon csak az árulhattak, a ki az előírt feltételeknek megfelelt. Ezek a feltételek részben erkölcsiek (ezekről később szólunk), részben anyagiak voltak. Az anyagi teher elég súlyosnak mondható: a vándorlás, a vizsgák és mestermű elkészítésének költségei, a jelentékeny felvételi díj, mely a pozsonyi szücsöknél 2 arany fírtot, a kassai parketosoknál pedig igen nagy⁹⁵ összeget — nyolc font viaszt és 10 arany fírtot tett ki. A céhtagok számát korlátozták, erre vonatkozólag a budai tkv. számos intézkedést tartalmaz. Hogy a túlszaporodásnak a jövőben is elejét vegyék, meghatározták azt is, hogy minden mester hány legényt tarthat. A koncentráció megakadályozása céljából szigorúan örködtek, hogy mindenki csak egy mesterséget üzzön. Ez azonban folytonos, gyakran a komikumig menő viszálykodások szülőoka lett. Ez a veszekedés, a nyugati államokban is⁹⁶ állandó volt, sőt ott gyakran fegyveres küzdelmekké fajult. Mészárosok és hentesek, posztónyírók és takácsok, keztyűsök és szücsök stb. évtizedes pörököt folytattak egymással, sőt néha a legtávolabb eső iparágak között is fordult elő villongás, ilyen volt a besztercei posztónyírók és mészárosok⁹⁷ vitája, melyet 1361-ben Lajos királynak hatalomszóval kellett elintézni.

A közönség érdekeinek megvédése céljából a mesterek ipari tevékenysége szigorú felügyelet alá helyeztetett. A hosszú legény, és inas-évek, a többféle vizsga, mind azt célozták, hogy önálló iparos csupán az lehessen, aki érti mesterségét. A céhmesterek megvizsgálták hetenként az ipartermékeket, s a mívlátók (*Schaumeister*) arra ügyeltek, hogy csak jó árúk kerüljenek eladásra. A szabályoknak meg nem felelő árúkat elkobozták, a mestert szigorúan megbüntették,

esetleg a céhből is kizárták s kártérítésre kötelezték. Budán és Nagyszébenben a kis vagy rossz kenyeret sütő pékeket leöntötték és a víz alá merítették. Pozsonyban a cipész céh atyamesterei szigorúan ellenőrizték még azt is, hogy a munkások dróttal varrjanak. De nem csupán a céhek, hanem a városi hatóság is, éppenúgy mint a külföldi városokban, szigorúan ellenőrizte az iparosokat. Budán a kenyér nagyságát városi statútum írta elő, valamint meghatározta a búzának minőségét is, melyből a kenyeret volt szabad sütni. Bártfán a vászon szövésének és jelzésének módját, szélességét a városi tanács írta elő.¹⁰⁰ Végül a közönség érdekeit szolgálta az is, hogy a céhek és a városi hatóság számos iparcikk árát előre meghatározták.

A kollektív, illetőleg szövetkezeti termelés csirája rejlik a pozsonyi posztónyíró céh amaz eljárásában, hogy a posztónyírásért bevett összeget a céhládában őrizték, a munkásokat és a nyersanyagok¹⁰¹ árát ebből fizették, s azután a maradékot a tagok között felosztották. Bártfán a városi hatóság osztotta ki mindenkinek a munkát, értéke sítette a beszolgáltatott vásznat, s a befolyt összegeket a polgárok¹⁰² között szolgáltatásaik arányában osztotta szét.

Mesterré csak az lehetett, aki az előírt inas és legényéveket szabályszerűen eltöltötte. Az inasok tanulóideje rendszerint három év volt. A legény szabályszerű felmondási idő után helyet változtathatott ugyan, de az új mester nem fogadhatta fel, ha róla kedvező információt nem kapott. Legényeknél szokásban volt a nagyobb ügyesség¹⁰³ és tapasztalatok szerzése céljából a vándorlás és pedig rendszerint Németországba. A legényeknek külön céhjük volt, élén a főlegénnyel (*Altgeselle*), a felügyeletet felettük az egyik atyamester gyakorolta. Az idegen városokból jövő legények számára szállóházakat építettek. A mesterek és legények között rendszerint jó viszony uralkodott, mindamellet a modern ipari harc legerősebb eszközét a sztrájkot már 1442-ben a szebeni szabólegények alkalmazásba vették. Angliában ez időben már igen heves sztrájkok fordultak elő, melyben a céheken kívül álló munkások is résztvettek. A legény vándorlásából hazatérve¹⁰⁴ még egy évig egy helybeli mesternél dolgozott, s ha ekkor a remekmű elkészítése által ügyességét igazolta, felvették a céhbe.

A bányászat körében nem állottak fenn a képzésre vonatkozólag ily szigorú szabályok, de ott viszont a bányavárosok hatóságai örködték, hogy csak az nyerjen bányajogosítványt, aki kellő gyakorlattal és szakismerettel rendelkezik. A selmeci és kuttenbergi bányajogok a bányaművelés módját részletesen szabályozták. Aki bányáját rendesen nem művelte, azt megbüntették és ismétlés esetén a jogot tőle elvonták. A hatóság, ha azt szükségesnek találta, elren-¹⁰⁵

delhetette, hogy a munka bizonyos ideig szüneteljen. A bányatermékek értékesítése rendszerint a városi hatóság útján történt.

A földművelés körében főleg a szőlőművelés az, melynek szabályozására a városok gondot fordítottak. Budán a hatóság ügyelt arra, hogy szőlőjét mindenki rendesen megmunkálja. Az ellene vétők büntetést fizettek, ismétlés esetén pedig a szőlőt el is vették tőlük. Szüret előtt a jegyző és az esküdtek megvizsgálták a szőlőket, s¹⁰⁶ csak akkor, ha mindent rendben találtak, adták meg a szüretelésre az engedélyt. Pozsonyban a jogkört a hegymester (*perigmaister*)¹⁰⁷ gyakorolta. A földművelésre nézve már említettük, hogy bérmunkások alkalmazása gyakori volt. Oly szabályról vagy intézkedésről, mely a föld művelésének módját előírta, vagy pedig a földbirtok szabad forgalmát korlátozta volna, ebből a korból tudomásunk nincsen.

A céhekben tömörült segédszemélyzetten kívül nagy számmal voltak a városokban bérmunkások és napszámosok. Ezek képzéshez nem kötött alsóbbrendű ipari, erődítési, kerti, szőlőművelési és mezőgazdasági munkákat, azonkívül őrségi és rendfentartási és zsoldosi¹⁰⁸ szolgálatokat teljesítettek. A városok belföldi származású lakossága főképp ily elemekből rekrutálódott a XIV. században, számuk a beköltöző és menekülő jobbágyok útján egyre szaporodott. A bányavárosok lakosságának is jelentékeny része ily elemekből állott. Amennyiben különös okok, vagy nemzetiségi ellentétek nem gátolták, ingatlant és polgárjogot szerezhettek. Oly jelentőséghez, mint a francia, az angol és olasz városokban, hol a szabad bérmunkások gyakran döntő befolyást nyertek a város ügyeire, nálunk nem jutottak. A munkabér összege rendszerint szabad egyezkedés tárgya volt, de némely városban¹⁰⁹ — így Pozsonyban — a városi tanács státútum útján állapította meg. A bérmunkás elemhez tartoztak végűi a házi cselédek, kiknek jog-¹¹⁰ viszonyaira nézve a szepesi városijog tartalmaz részletesebb szabályzatot.

A mai értelemben vett munkásvédő törvényekről természetesen ebben a korban nem lehet szó. Az ipari munkások kizsákmányolása ellen a céhrendszer lényege, t. i. hogy a mester állandóan és személyesen vett részt a termelésben és a segédszemélyzet nem túlságosan hosszú idő után szintén önálló iparossá vált, elég biztosítékot nyújtott. Egyedüli ily intézmény a vasárnapi munkaszünet volt, ez azonban inkább vallási parancson alapult. Az összes műhelyeket és boltokat becsukták, a mezőkön és szőlőkben szünetelt a munka, s az ünnepszögöket szigorúan büntették. Mindamellet vannak¹¹¹ arra adatok, hogy a gazdasági szükség már akkor is erősebb volt a vallás parancsánál.

VII. A forgalom és hitel szervezete

A áruforgalom lebonyolításának a modern korban az a legnagyobb problémája, miképpen kell az árukat a különböző ipari központokból a fogyasztóhoz eljuttatni. Ezzel szemben a középkorban a forgalom szervezése centripetális irányban történt, az országos és nemzetközi piac át nem tekinthetősége, a közlekedés primitív volta, a közbiztonság hiánya szükségessé tett oly intézményeket, melyek áruforgalmat, a keresletet és kínálatot oly helyekre összpontosították, melyek könnyen voltak megközelíthetők és biztonságot nyújtottak.

Ez intézmények között első sorban említendők a vásárok, melyek nemcsak az ország különböző vidékei között létesítettek kapcsolatot, hanem a nemzetközi forgalom lebonyolításának is legjelentősebb eszközei voltak. A vásárok már a legkezdetlegesebb népeknél is kapcsolatban vannak az istentisztelettel, mert a vallási ünnepélyekre egybegyűlteknek alkalmuk nyílik csere- és adásvételi ügyleteket kötni. Magyarországon a vásárokat már az Árpádok korában templomok körül és ünnepnapokon tartották, a templomok rendszerint erősítve voltak, ami a vásár biztonságát előmozdította. Később azonban úgy nálunk, mint a külföldön eltiltották, hogy a vásárok ünnepnapon és a templomokban tartassanak. A városok fejlődését a vásárok nagyon előmozdították, ezért a privilégiumok leg-sarkalatosabb pontja a vásártartási jog volt. Buda e jogot még a XIII. században nyerte, s sok város Buda mintájára részesült benne.¹¹² A vásárok rendjére a hatóság ügyelt fel, rendszerint külön vásárbíró volt, a vásári béke megsértése súlyos büntetés alá esett. Minden nagyobb városban volt már ebben az időben német mintára áru-¹¹⁴ csarnok, ahol az idegen kereskedők rakodtak ki, míg a városi kereskedők rendszerint csakis saját boltjaikban árusíthattak, zsidó kereskedők pedig a Judengasseban. Az idegen vásárosok magokat nem élelmezhatték, s kényszerítették őket a városi polgároknál ellátást keresni. Késmárkon a szállásadó köteles volt vendégével a helyi jogszabályokat megismertetni. A vásáron kívül, kéz alatt, vagy vásár¹¹⁵ előtt az adásvétel tilalmaztatott. Az adásvétel a külföldi és idegen kereskedők között gyakran közvetítők (*Unterkauffer*) segélyével történt, kik díjazásra tarthattak igényt és mint a német városokban¹¹⁶ hatósági felügyelet alatt állottak.

A forgalom koncentrációját célozta a városoknak adott árúmegállítási jog (*jus emporii, Stapelrecht*), mely szerint minden kül- és belföldi kereskedő akár hajón, akár szekeren szállította áruit, ha oly

várost érintett, melyet e jog megilletett, tartozott kirakni és ott¹¹⁷ vásárt tartani. Ez a jog vagy általános volt, vagy pedig csupán bizonyos vidékről jövő árukra vonatkozott. Az első árúmegállítási¹¹⁸ szabadalom Buda 1244. évi arany bullájában foglaltatott, Győr 1271-ben, Pozsony 1291-ben nyerte el. A nyugati országrészekben ezenkívül még Nagyszombat és Pozsony, Erdélyben Brassó és Szeben tartóztathatták fel a kereskedőket, ez utóbbiak jogait Buda mintájára Lajos királytól nyerték. Ugyanő 1347-ben Kassát is megadómányozta e szabadalommal, mely főleg a Lengyel- és Oroszországból jövő kereskedőkre volt hatályos. Kassa kereskedelmét igen hátrányosan befolyásolta Krakkó árúmegállítási joga, melyet Lajos 1372-ben erősített meg. A felvidéken még Podolin, Eperjes, Bártfa és Késmárk gyakorolták e jogot.

Az árúmegállítási jog gyakorlati szükségből fakadt, mert így sikerült a forgalmat egyes városokban összpontosítani, s kezdetben jótékony hatással volt a kereskedelemre. Később azonban a városok arra használták fel, hogy az idegen kereskedőket kiszákmányolják, s hogy a többi városok forgalmát, melyek az útvonalon utánok következtek, csökkentsék. A külföldön is gyakorolták a városok e jogot, mely folytonos viszálykodások, sőt fegyveres küzdelmek szülőoka lett közöttük. Az idegen kereskedők, kikre ez a jog igen terhesen nehezedett, igyekeztek azt mindenképen kijátszani. Ezek megakadályozására a királyok gyakran tettek intézkedéseket, az 1405. évi decretum minus büntetéssel sújtotta azokat, akik idegenek portékáját sajátjuk gyanánt adják el, Zsigmond 1435-ben megtiltotta az idegen kereskedőknek, hogy a városokban ideiglenesen letelepedjenek, a főpapok és főurak jószágain pedig csak úgy engedte meg, ha ott házat és telket vásároltak. De maguk a városok is, melyeknek az idegen kereskedők ellátása jelentős jövedelmet hajtott, saját hatáskörükben is gondoskodtak a tilalom áthágóinak büntetéséről; Késmárk e célra külön statútumot alkotott, s a szabályok ellen vétőknek összes árúit elkobozták.

Mínthogy a városok között is e jog miatt gyakori viszályok dúltak, a királyok igen gyakran szüntették meg, vagy adtak alóla felmentést, így Lajos Buda jogát 1370-ben Szebenre és Brassóra, majd ez év szeptember 21-én az összes magyar városokra nézve megszüntette. Ez intézkedéseknek azonban nem sok hatálya volt. 1405-ben Zsigmond alatt hozott törvény a *jus emporii*-t megerősítette, de a belföldi kereskedőket és iparosokat annak hatálya alól felmentette. 1445-ben az országgyűlés hozott ugyan határozatot, hogy az idegen kereskedők, ha a harmincadot megfizették, az országban szabadon járhattak, de ez sem szentesítve, sem végre-

hajtva nem lett. Az árúmegállításhoz hasonló az árúlerakás joga, melynél fogva a kereskedők kénytelenek voltak a kiváltságolt városokban árúikat lerakni s helybeli hajósok vagy fuvarosok útján továbbszállíttatni.

A városi hatóság jogköre arra is kiterjedt, hogy az eladásra kerülő árú minimális mennyiségét és árát megszabja és eladás előtt azok minőségét is ellenőrizze. Ily árlimitációkat, mint már említettük, a céhek is gyakran állítottak fel, sőt néha az ármegállapításba a királyok is beleavatkoztak, így Mátyás Selmec és a székesbányavárosok részére írt elő árakat. A külföldi városokban a városi hatóságok hasonló jogkört gyakoroltak. Angliában pedig nemcsak az árakat, hanem a kereskedők nyereségének elérhető maximumát is meghatározták. A mértékek ellenőrzése is a városi hatóság jogkörébe tartozott. Rendszerint az ú. n. városi mérőházban nyilvános mérlegeket állítottak fel, melyeknek használata az idegen kereskedőkre kötelező volt. Az 1405-ben hozott mindkét *decretum* elrendeli, hogy a szilárd és cseppfolyós anyagok mérésére az egész országban Buda mértékét kell alkalmazni. A hamis mérték használata szigorú büntetés alá esett.¹²¹

Az árúforgalom legsúlyosabb akadályai közé tartoztak a vámok, melyeknek szedése királyi felségjog volt. De nemcsak a király, hanem a főurak és főpapok is kényszerítették a városi kereskedőket vámfizetésre, dacára annak, hogy a szabadalomlevelek őket ily vámok fizetésétől kifejezetten felmentették. Hosszas és elkeseredett viszályok folytak emiatt; a nagyváradi káptalan és a szász városok, a pesti hajósok¹²² és a budai káptalan közötti per évtizedekig elhúzódott. A királyi vámot harmincadnak nevezték, mert a vámtétel kezdetben az árúk értékének egy harmincada volt. Később a vámtételeket fix összegekben is állapították meg, s a vám nagyságát az érték harmincadánál alacsonyabbra határozták meg. A harmincad úgy a bel- mint a külföldi forgalmat terhelte, beszedése főleg a vásárok alkalmával történt; a helyi forgalom, — iparcikkek és mezőgazdasági termények elárúsítása — vámmentes volt. A vám behajtása kerületi hivatalok¹²³ által történt, melynek élén a harmincadszedők (*tricesimatores, dreysiger*) állottak. Pozsony, Győr, Buda, Székesfehérvár, Kassa ily kerületek székhelyei voltak. A városok gyakran tettek kísérletet, hogy a vámfizetés alól felmentést nyerjenek, s mivel a külföldi kereskedők elkerülték azt a helyet, hol harmincadot szedtek, a városok rendszerint tiltakoztak az ellen, ha a király őket kerületi székhelyül szemelte ki. Pozsony, viszont a harmincadszedés jogát bérbe vette s úgy pénzügyi mint gazdasági szempontból jó üzletet csinált. A belöldi forgalomban a városok gyakran nyertek felmentést a vámfizetés alól.¹²⁵

A modern vámpolitika eszközei közül a vámokon kívül még kies beviteli tilalmakkal is találkozunk. Róbert Károly Pestről a lovak kivitelét tiltotta el. 1347-ben pedig Kassa eszközölte ki, hogy a borimport eltiltassék. Zsigmond a kassai parketkészítők érdekében eltiltotta az idegen parket behozatalát és a parketkészítésre használt¹²⁶ nált fonalak kivitelét. Az 1405. évi törvények az arany és ezüst tekintetében kiviteli, a sóra nézve pedig behozatali tilalmat állapítottak meg.

Az áruforgalom lebonyolításának legfontosabb eszköze a pénz, a legnagyobb értékingadozásnak volt alávetve, mert a királyok, kiknek regál-jogai közé tartozott a pénzverés, gyakran pénzrosszabbítás útján szereztek maguknak jövedelmet. Mivel a legtöbb városi szabadalomlevélben bennfoglaltatott, hogy a városok az újonnan vert pénzeket elfogadni kötelesek, a kamarai haszon érvényesítése igen súlyos terheket rótt a városokra, s a királyok gyakran voltak kénytelenek megengedni, hogy egyes városok területén a régi pénz továbbra is érvényben maradjon. Róbert Károly valutareformjai s különösen az arany forintok veretése nagyobb állandóságot teremtettek, de a pénzérték ingadozása az egész korszakon át megmaradt. Pozsony 1323-ban azt a kiváltságot nyerte, hogy bármely pénzt szabadon¹²⁷ használhasson, 1430-ban pedig Zsigmond pénzverési joggal ruházta fel. Más városoknak is volt pénzverési joguk, de nem igen éltek vele¹²⁸ s a városi pénzek nem jutottak oly jelentőségre, mint Németországban. Határszéli városokban bécsi, cseh, lengyel stb. pénznemek is voltak használatban. A pénzérték ingadozása és a forgalomban levő pénz-¹²⁹nemek különfélesége folytán a pénzváltók — többnyire olaszok — megjelentek minden vásáron. Zsigmond alatt 1405-ben hozott törvény a magánosok által gyakorolt pénzváltást eltiltotta és kir. pénzváltó hivatalokat állított fel. A pénzhamisítókat tűzhalállal, a pénzcsonkítást¹³⁰ pedig bírsággal büntették.

A kereskedők a szervezkedés terén nem követték az iparosok példáját. Azok a hatalmas kereskedelmi szervezetek, melyek Angliában, Olasz- és Franciaországban magukhoz ragadták egyes városok vezetését, nálunk teljesen hiányoztak. Oka egyrészt a kereskedelemnek az előbbi országokhoz viszonyított csekélyebb jelentősége, másrészt az volt, hogy a céhekben tömörült iparosság nagy számmal űzte a kereskedelmet, mint mellékfoglalkozást. A korszak vége felé a kapitalizmus behatol a kereskedelembe. A Thurzók nagyszabású üzletén kívül különösen Pozsonyban mutatkozik ez az irányzat, ahol a rendkívül jövedelmező szőlőművelés és bortermelés hasznából a polgárság kezén nagy tőkék halmozódtak fel, melyeket kereskedésbe és főleg posztóüzletbe fektettek be.

Gailsam Albert társasága már kapitalisztikus vállalat volt, nemcsak posztót, hanem fűszert, vasárút és bőrt is hozott be, vörösrezt¹³³ exportált, s behozatali forgalma 1457/58-ban 552.000 koronát tett ki mai pénzben.

A hitel szervezete a kezdet legelején tartott. Az egyház kamatvételi tilalma folytán többnyire a zsidók foglalkoztak kölcsönzéssel, s a verseny hiánya a kamatláb rendkívüli magasságát okozta. Pozsonyban a zsidószabályzat szerint a heti kamat 1 font után 2 fillér (pfennig)¹³⁴ 60 fillér után 1 fillér, a mi évi 86,6%-nak felelt meg. Ebben az időben ugyanily magas volt Münchenben, Strassburgban, Nürnbergben stb. a kamatláb, sőt ez a megállapítás csak a városi polgárookra vonatkozott, idegenektől magasabb kamatot lehetett szedni. Gyakran¹³⁵ előfordult, hogy a királyok felmentették a városi polgárokat a zsidó hitelezőnek járó tőke és kamat megfizetése alól. Midőn Lajos király 1360-ban a zsidókat kiűzte az ország területéről, a hitelügy annyira pangásnak indult, hogy a király már négy év múlva kénytelen volt a¹³⁶ kitiltó rendeletet visszavonni. A kamatláb nagyságát a pénzérték folytonos ingadozása is növelte. Némileg a hitelszervezetet pótolták azok az intézmények, melyeket a céhek létesítettek. Oly helyeken, ahol az iparcikkek eladását a céh, vagy a városi hatóságok eszközölték, az iparosok készítményeikre előleget kaphattak. A korszak második felében az ércpénz szaporodása és a gazdaság növekedése folytán keresztény iparosok és kereskedők is kezdtek pénzkölcsönzéssel foglalkozni. Több városban, pl. Pozsonyban, 1439-ben telekkönyvet készítettek, mi a hitelezést megkönnyítette, mert a követelést az ingatlanra bekebelezték.¹³⁷

VIII. Önkormányzat

A városok lakossága részben bevándorló, az uralkodó társadalmi osztályokkal sem hatalmi sem ideológiai kapcsolatban nem álló jövevényekből, részben a földesúri hatalom alól kikerült jobbágyokból és várnépekből toborzódott. Az első városalkotó rétegek szelleme és gondolkodása demokratikus volt, s a városi élet gazdasági alapjai az egyenlőség szellemét csak megerősítették. A városokban kezdettől fogva jelentékeny munkaszükséglet nyilvánult alsóbb ipari, mezőgazdasági, fuvarosi, őrségi, bányászati munkák elvégzésére, a katonászkodás teljesítésére folyton új elemek szükségeltettek. A városi lakosság súlyos adóterheket viselt, a főurakkal való állandó küzdelem, a közbiztonság és városvédelem jelentékeny pénzüsszegeket emésztett fel. Szívesen láttak tehát minden munkaképes embert, aki a városi terhekben részt akart venni, s a polgárjog megszerzése csupán bizonyos ideig tartó helybenlakáshoz és ingatlanszerzéshez volt kötve. Ez a

követelmény mai szemüvegen nézve talán túlságosan megszorítónak látszik, azonban akkor ez senkit sem akadályozott meg abban, hogy a polgárjogot megszerezze s a külföldi városokban sok helyt a letelepedők ingyen kaptak házhelyeket, melyeket beépíteni tartoztak. Korlátosok csak annyiban voltak, hogy az Árpádházi korszakban több város rabszolgákat nem fogadott be falai közé. De már a korszak folyamán az antidemokratikus irányzat erősödni kezdett. Sok helyütt közreműködött a városokban letelepedett nemesek befolyása, kik a magok kasztszellemét a lakosságnak velök kapcsolatban álló rétegeibe bevinni igyekeztek. A virágzó ipar és kereskedelem nagy vagyonok keletkezésére és így vagyoni egyenlőtlenségre vezetett, ami szintén aláásta a demokratikus szellemet. De az osztály és a vagyonkülönbség egyelőre csak társadalmi téren működött, jogi intézményekben e korszak végéig kifejezésre nem jutott. Éppen ezért, de meg a városi proletariátus csekélyebb száma folytán a magyar városokban ismeretlenek voltak azok az elkeseredett küzdelmek, melyek a vagyonosok és vagyontalanok között folytak, s az olasz, angol, flandriai és francia nagy városokat gyakran a legvéresebb harcok színhelyévé tették. A nemzetiségi ellentétek jogmegszorító befolyásáról már megemlékeztünk.

A céhek kifejlődése folyamán előállt az a törekvés, hogy a város kormányzatának vezetését magához ragadják. Mint erős fegyelem alatt működő, azonos gazdasági és társadalmi érdekek által egybeforrasztott testületek a városi lakosság szervezetlen elemeivel szemben természetesen befolyáshoz jutottak. De a céhek, melyek e korban a német és angol városokban már a vezetést kezökben tartották, nálunk csak a XVI. században jutottak kifejezetten uralomra.

Kivételes elbánás alá estek a zsidók, akik a városi polgárjog köréből teljesen kizárattak. Több városban egyáltalában tilos volt megtelepedniök, más városokban (Buda, Esztergom) csak a részökre jelölt zsidónegyedben (*Judengasse, Ghetto*) lakhattak. Sokhelyt azonban vegyesen laktak a keresztényekkel. Az 1279. évi budai zsinat után külön jelvények viselésére köteleztettek. Pozsonyban e cím alatt írták össze őket: „A gonosz zsidók lajstroma.” A budai tkv. pedig így emlékezik meg róluk: „*Dy sneiden, hartneckigen, stinkunden, gotis verreter.*” Sopronban saját személyök után is kötelesek voltak vámost fizetni. A keresztények és zsidók közötti jogügyletek eldöntésére a királyok zsidóbírákat neveztek ki, Pozsony a zsidóbíró maga választotta. Egymás közötti ügyeiket saját bíróságaik intézték el.

A városi élet másik nevezetes jellemvonása a széleskörű önkormányzat és önrendelkezési jog. Gyarmatok jellemző sajátsága, hogy

mindenki, aki a vállalatban részt vesz, az ügyek intézésébe is belezölhat. Az idegen jövevények elszigetelt helyzetökben egyetértésre és önállóságra voltak utalva, a magyar várnépek és a jobbágság feltörekvő elemeit pedig épen az hajtotta a városokba, hogy a jogtalanság állapotából szabaduljanak. Azonkívül mindkét réteg a lakoságnak — melyből kiváltak — legbátrabb, legenergikusabb és vállalkozó szellemű elemeiből állt, akikben megvolt a képesség és az akarat ügyeik önálló intézésére. Ezek az okok jórészt az északamerikai Unió demokratikus kormányzatának is alapjai. De míg a gyarmatoknál az anyaállam vagy helyi exponensei korlátozzák a gyarmatok szabadságát, a magyar városok ennél sokkal kedvezőbb helyzetben voltak, mert ők az országos hatóságok alól kivéve a király közvetlen fennhatósága alá tartoztak s a köztük fennálló anyagi kapcsolat folytán a királyoknak érdekében állt a városokat támogatni, ezek viszont pénzáldozatok árán autonómiájuk kiterjesztését bármikor megvásárolhatták. Az ipari munka a céhszervezeten alapult, mely a tagok közreműködésének tág teret engedett s az önkormányzati szellem emeléséhez jelentékenyen hozzájárult. Mindezen tényezők hatása folytán a városok önkormányzati szabadsága e korban oly fokra emelkedett, mely páratlanul áll a magyar történelemben, és sem a nemesi vármegye, melynek kormányzatát rendszerint néhány túlhatalmas földesúr vezette, sem pedig a mai városi önkormányzat, mely teljesen ki van a mindenkori kormánynak szolgáltatva, hozzá nem hasonlítható.

Az autonómiának egyik legjelentékenyebb jogosítványa a szabad tisztviselőválasztás, mely a város minden jogosított tagjának lehetővé tette, hogy a közügyek intézésére befolyjon. A tisztújítás évente történt, ami a választási jog hatályosságát biztosította. A főtisztviselőket a legtöbb városban az egész polgárság választotta — Selmecen a régi esküdtek és öregek — s a választás formásgait a városi jogkönyvek a legapróbb részletességgel szabályozzák. A választás¹⁴⁴ napján a tisztviselői kar ünnepélyesen letette a hivatali az egybegyűlt polgárság kezébe és azután kezdetét vette a választás, melyen tiltva volt fegyveresen megjelenni. A megválasztottak a tisztségek¹⁴⁵ elfogadására pénzbírság és polgári jogaik elvesztésének terhe alatt köteleztettek. Ha a tisztséget elfogadták, letették a hivatalos esküt¹⁴⁶ s azután a polgárság nagy ünnepélyességek közepette iktatta be őket hivatalukba.

A tisztviselők közt első helyen állt a bíró (*villicus, judex, rector, Richter, scultetus*). Ő vezette a közigazgatást és bíraskodást, felügyelt a többi tisztviselőkre és közvetítette a város érintkezését a

királlyal és tárnokmesterrel. Budán egy ideig a király nevezte ki a ¹⁴⁷ bírót, de 1329 után e joga megszűnt. A szabadalomlevelek értelmében a bíró csak akkor foglalhatta el állását, ha a király ebben megerősítette. Később azonban e követelményhez a királyok nem ragaszkodtak. Hivatalos évének leteltével újra választható volt ugyan, de tisztességéről mindenestre lemondani tartozott. Ez intézkedés elejét akarta venni annak, hogy egyes hatalmasabb egyének vagy családok — úgy mint az egyes német és angol városokban már e korszakban megtörtént — a város vezetését magukhoz ragadják. Mindamellettt talál¹⁴⁸kozunk oly esettel is, midőn a bíró tiszttségét életfogytiglan bírta, így Budán a XIV. század elején, továbbá a szász városokban: Medgyesen és Besztercén.

A bíró akadályoztatásának idejére a tanács egy helyettes bírót ¹⁴⁹ (*vicejudex*) választott. A polgármester (*burgemeister*, *civilium magister*) kezdetben a városi számadások és a pénzkezelés ellenőrzésére szolgáló állás volt. A XV. század végén azonban a polgármester már sok helyen a városi kormányzat vezetője s a következő századokban ez az elnevezés válik általánossá.

A városi kormányzat szellemi vezetője a jegyző (*Statschreiber*, *scriba*, *notarius*). Ő vezette a tanácsülések és gyűlések jegyzőkönyveit s a városi törzskönyvbe ő írta be a perekre vonatkozó feljegyzéseket és a bírói ítéleteket. Ez a könyv nem csupán perek és ítéletek nyilvántartására szolgált, hanem a város pénzügyeire vonatkozó bejegyzéseket is tartalmazott. A számadáskönyvekkel egyetemben nemcsak a kiadások és bevételek részleteire nyújtanak igen pontos felvilágosítást, hanem művelődéstörténeti szempontból is rendkívül fontos adatokat foglalnak magukban. A számadáskönyvek rendszerint két példányban vezettek s a részletezésre külön jegyzékek (*registrum*) szolgáltak. A feljegyzési könyvek vezetését a városok már korán megkezdték, Pozsony és Besztercebánya 1364-ben, Sopron ¹⁵¹ 1394-ben, Bártfa 1418-ban stb.

E főtisztviselőkön kívül még számos hivatalnokot és alkalmazottat találunk, kiknek hatásköre ipar-kereskedelmi, rendészeti, pénzügyi és gazdasági ügyekre terjedt ki. Ezekkel az egyes fejezetek folyamán külön is foglalkozunk. Nagyszámú segédszeméllyel is ¹⁵² találkozunk, kiket a tanács, a bíró és jegyző nevezett ki, illetőleg alkalmazott.

A szászok földjén levő városokban más tisztviselők is fordulnak elő. A szövetségi kormányzat fejeit, a bírót és ispánt már előzőleg említettük. A városok élén a bíró (*Richter*, *Hann*) később a polgármester ¹⁵³ állott. Ezenkívül az egyes székek király-bírákat is választottak,

kiknek főfeladata volt háború esetén a városok által kiállított katonaság vezetése. A bányavárosok élén a bányabíró állt, akit szintén a polgárság választott. A kamaragrófokat (*comes urburarius*), akik a bányákra és a¹⁵⁴ pénzverésre felügyeltek, a király nevezte ki. Egyes városok ügyészt is tartottak, aki a város pereit vitte.

Az esküdtek (*iurati*, *Rathherren*) főleg bíraskodási funkciókat végeztek. Őket is az összes polgárság választotta s tisztségüket bírság terhe alatt kötelesek voltak elfogadni.¹⁵⁵

A kormányzás és közigazgatás ellenőrzésére egy választott testület szolgált, mely külső tanács (ellentétben az *Innerer Rath*-ah melyet a bíróság és az esküdtek alkottak) vagy közgyűlés (*communitas*, *gemain*) nevet viselt. E testületek tagjainak száma különböző: 24, 50—100 volt. A külső tanács tagjait gyakran élethossziglan választották. A tisztviselők és esküdtek fegyelmi ügyeiben ők bírás-¹⁵⁶ kodtak. Az erős önkormányzati szellem kifolyása gyanánt, fontosabb ügyekben — mint az a flandriai és olasz városokban is szo-¹⁵⁷ kásos volt — rendszerint kikérték az összes polgárok véleményét.

Az autonómiának igen jelentős része volt az a jog is, hogy a városok papjukat magok választották, aki gyakran a megyés püspök helyett közvetlenül érseki joghatóság alá helyeztetett.¹⁵⁸

A tisztviselői pragmatika köréből a következő intézkedések említhetők. A bíró, a polgármester és az esküdtek fizetést nem kaptak. A jegyző, a gazdasági hivatalnokok rendes jövedelmet húztak, ami részben fix fizetésből, részben a polgárság által fizetett díjakból állott. A budai Tkv.-ben egy részletes jegyzői díjszabás foglaltatik. Az alsóbb-¹⁵⁹ rendű alkalmazottak, szolgák és örök fizetést, illetőleg zsoldot kaptak. Minden városi polgár csupán egy hivatalt viselhetett. A tisztviselők,¹⁶⁰ ha a törvényt megszegték, hivatalukat veszítették, s az okozott kárért¹⁶¹ anyagi felelősséggel tartoztak. Az esküdtek, ha a tanácsüléseken és bírósági napokon pontosan meg nem jelentek, bírságot fizettek. Az össze-¹⁶² férhetetlenség szigorúan szabályoztatott, egyidőben a tanácsban nem foglalhatott helyet két testvér vagy sógor, após és vő, apa és fiú.¹⁶³ Az a tisztviselő, kinek ügyét az ellene beadott panasz következtében tárgyalták, a tanács illető ülésein részt nem vehetett. A bíró saját ügyében nem ítélezhetett és tanúvallomást sem tehetett, hanem ilyenkor székét és bírói pálcáját egyik esküdttársának adta át. A mint¹⁶⁴ látható, ez intézkedések teljesen megfelelnek a modern közigazgatásjogi kívánalmaknak.

A tisztviselők és hatósági intézkedések tekintélyének megóvásáról a városi jogok igen szigorú intézkedésekkel gondoskodtak. Aki a hatóságnak ellenszegült, vagy annak tagjait megsértette, Selmecen

a pellengérhez kötötték, Pozsonyban pedig a nyelvét szakították ki. De a halálbüntetés is gyakori volt. Kassán a tisztviselőknek azzal, aki a tanács tagjait megsértette, minden érintkezést meg kellett sz¹⁶⁵ kítani. Hasonló szigorú, sőt kegyetlen intézkedésekkel találkozunk a külföldi városokban is.

A király részére fizetendő adót a szabadalomlevél, vagy külön királyi rendelet szabta meg, de annak az egyes polgárookra való kive¹⁶⁶ tése és behajtása a városok autonóm hatáskörébe tartozott. Ugyancsak minden várost megillette az a jog, hogy kiadásának fedezése céljából polgárait adókkal és szolgáltatásokkal terhelje meg. Budán az adó-kivetést egy esküdt és 24 hites polgár eszközölte, Pozsonyban pedig¹⁶⁷ a polgármester vezetése alatt egy bizottság. A behajtás az adó-szedők feladata volt, kik a tanácsnak elszámolással tartoztak. A befizetésekről rendes adólajstromokat vezettek. Az adókivetés alapjául rendszerint az ingatlan szolgált; azokra, kiknek földjük vagy házuk nem volt, személyi vagy fejadót róttak ki, esetleg kombinált kulcs alapján¹⁶⁸ állapították meg az adóösszeget. Pozsonyban a szőlőműveléssel foglalkozó polgárokat borterméseik alapján adóztatták meg, minden bormennyiség, melyet az adóköteles polgár termelt, kimért, eladott, behozott, kivitt, adókivetési alapul szolgált. Az adófizetési kötelezettség alól csak a pap, azonkívül a bíró, jegyző és esküdtek voltak¹⁶⁹ hivataloskodásuk tartama alatt felmentve. A városok egyéb jövedelmi forrásai a fogyasztási adó jellegével bíró sörpénz és sópénz (a fogyaszt¹⁷⁰ tási adók rendszerét a német és francia városok teremtették meg), a halászati haszonvételek, mérlegdíjak, fapénz a városi erdők használatáért, kövezetvám, a város földeinek, malmoknak, fürdőknek bérbeadásából származó jövedelem.

A bíraskodási önkormányzattal, melynek lényege abban állt, hogy a polgárok ügyeiben csak a városi bíróságok voltak illetékesek, a következő fejezet folyamán fogunk foglalkozni.

Az autonómiának koronája a városi közönség ama joga volt, hogy a városi polgárok jog- és életviszonyait kötelező erővel és önálló hatáskörben szabályozhatta. Ez a szabályozás kiterjedt nemcsak a jogéletre, a gazdasági forgalomra, de körébe vonta a polgárok magán és családi életét, társadalmi szokásait, sőt még ruházatát is. Minden oly társadalomban, melynek területe szűk, s az alávetettek száma korlátolt, meg van a hajlandóság a magánéletbe való ily kicsinyes beavatkozásra, mivel a szűk körben válik leginkább nyilvánvalóvá, hogy az egyesek magán cselekvényei és gazdasági tevékenysége mily nagy befolyással vannak az összesség jólétére.

IX. Jogrend és igazságszolgáltatás.

A városok jelentőségüket a bennök lefolyó gazdasági tevékenységtől nyerték, az egész jogi és gazdasági rendszer, sőt az erkölcsi élet is a magántulajdon intézményén nyugodott, s az önkormányzati szabadság folytán a polgári önérték igen magas fokon állt. Ezek voltak azok a legnagyobb értékek, melyek megvédelmezése a büntetőjogi és büntető eljárás feladatává vált. Szembetűnik azonnal a vagyon elleni bűncselekmények súlyos megtorlása. A lopás büntetése orr-fül és kézlevágás, rendszerint halál. Az éjjeli lopás szigorúbb elbírálás alá esett, mint a nappali. Kassán a zárfojtóró tolvajokat kínpadra vonták, s azután felakasztották. A tolvajokkal azonos büntetés érte¹⁷¹ az orgazdákat. A vásári tolvajok arcára bélyeget sütöttek, ismétlés esetén pedig felakasztották őket. Ez volt a gyümölcstolvajok büntetése is. Pozsonyban a vásári tolvajokról külön jegyzéket vezettek. A rablás¹⁷² súlyosabb beszámítás alá esett, az útonálló rablókat kerékbe törték. Templomi tolvajok tűzhalállal bűnhődtek.¹⁷³

A magántulajdon legjelentősebb formája a városokban a ház volt a benne levő vagyontárgyakkal, s ebben folyt le a városi polgár gazdasági tevékenysége is. Természetesen a magánház is fokozott büntetőjogi védelemben részesült, s megtámadása kézlevágással és súlyosabb esetekben fej és vagyonvesztéssel büntetett. A megtámadottnak jogában állt védekezni, s ha a támadót megölte, ezért büntetés nem érte. A bűncselekmény tényálladékát már az is megállapította, hogy a támadás nem a házban, hanem a hozzája tartozó földeken történt. Aki magánlaksértőt házában rejtegetett, azt hasonló büntetés érte; „az az előnye megvan, — mondja a budai tkkv. száraz humorral —, hogy őt magasabbra akasztják, mint vendégét”. Ugyanezen felfogás következménye volt, hogy a közrend megzavarását (*Stadtfrieden*, *Marktfrieden prechen*) szintén kézlevágással és halállal büntették. A gyűjtogatás, sőt még a felgyűjtással való fenyegetés¹⁷⁵ is halálbüntetést vont maga után.

Az erkölcs ellen elkövetett cselekmények súlyosabb büntetéséről, ami szintén a gazdasági rend folyamánya, később fogunk szólni.

A személy és testi épség, valamint az élet elleni bűncselekmények enyhébb beszámítás alá estek. És pedig kettős irányban. Mindenekelőtt a büntetési tételek enyhébbek, mint a vagyon és közrend elleni deliktumoknál. Tettleges becsületsértés és testi sértés esetén a sértő pénzbírságot, vagy pedig kártérítést fizetett. A gyilkosság¹⁷⁶ büntetése nem mindenütt halál, Selmecen a gyilkos, ha elmenekült¹⁷⁷ egy évi és egy napi száműzetés után visszatérhetett. A gondatlan-

ságból elkövetett emberölés nem esett súlyos beszámítás alá, s a sértő¹⁷⁸ rendszerint csak kártérítésre köteleztetett. Aki gyűjtogatással, tehát csak vagyronrgálással fenyegetőzött, annak büntetése halál volt,¹⁷⁹ aki gyilkossággal, az csupán bírságot fizetett. A másik jelentős eltérés abban állt, hogy élet és testi épség elleni bűncselekményeknél, még súlyos büntetési tételek esetén is, a városi jog módot adott a sértőnek, hogy a sértettel, vagy hátramaradottjaival kiegyezkedhessék, (*compositio*),¹⁸⁰ vagyoni deliktumoknál ez a lehetőség igen szűk térre volt korlátozva. A *compositio* egy részét a bíró, sok helyütt a város kapta.

A büntető eljárás idézéssel vette kezdetét. Aki háromszori¹⁸¹ idézésre meg nem jelent, fejjesztéssel bűnhődött, vagy pedig számúzték. Vádlott a határnapon megjelenve tanúkkal és tisztító esküvel bizonyíthatta ártatlanságát. A tanúk eleinte csak helybeli polgárok lehettek, később más városok polgárai is tanúskodhattak. A tanukat megeskették, s a hamisan esküvők szigorú büntetés alá estek. Helye volt az esküdtársak „*consacramentales*” általi bizonyításnak, akik általánosságban esküvel igazolták vádlott ártatlanságát. A bizonyítási eljárás után az ítélet következett. Bűnpereknek istenítélettel való eldöntése ebben a korban¹⁸³ már nem szokásos, sőt a budai tkv. ezt egyenesen eltiltotta. Egyedül Besztercebányának volt meg az a joga, hogy a polgárait perdőntő párbaj vívására ítéletileg kényszerítse, s a *Zipser Willkühr*¹⁸⁴ is tartalmaz idevágó határozmányokat. Az ítéletet nyomban követte a végrehajtás, s csak a főbenjáró ügyekben lehetett kezesek állítása mellett kegyelemért folyamodni. A bíróság halálos ítéletet csak úgy mondhatott ki, ha az illető város kiváltságai közé a pallosjog (*ius gladii*) is tartozott. Az 1405. évi decretum minus értelmében, minden város megkapta ezt a jogot, de azért a későbbi időben is fordultak¹⁸⁵ elő adományozások. A kivégzések nyilvánosak voltak. A hóhér vagy rendes fizetést, vagy pedig esetenkénti díjazást kapott, s a szepesi¹⁸⁶ városok e céiből egy díjszabást is készítettek. A halálra ítéltet, valamint a gyilkost is, ha egyházi területre menekült elfogni nem lehetett. Mivel e téren sok visszaélés történt, Zsigmond az egyház menedékjogát megszüntette. A fogházak költségeit a város viselte, s azok feletti felügyeletet a hóhér teljesítette. Akik nem becsületbe vágó dolgok (*umb ehrlich sach*) — értsd nem vagyoni cselekmények — miatt voltak elzárva, azokat a közönséges bűnösökkel nem csukták egy¹⁸⁷ helyre. A szökést szigorúan büntették.

Úgy büntető, mint polgári ügyekben az ítélkező városi bíróság a bíróból, mint elnökből és az esküdtekből állt. A jegyzőkönyvet a¹⁸⁸ jegyző írta. Határozatképességhez — főbenjáró ügyeket kivéve — 4—5 esküdt megjelenése elegendő volt. A bíróság hatásköre minden

a városban lakó egyénre, sőt gyakran a közeli falvakra is kiterjedt, ami különösen a Szepességen és Királyföldön növelte meg a városi bíróság területi hatáskörét.¹⁸⁹

A polgári eljárás arra irányult, hogy a hitelező minél rövidebb idő alatt pénzéhez jusson. Ezért az eljárás ment a felesleges formáságoztól s túlnyomóan szóbeli. A per felperes keresetével indult meg. Ha az adós az idézésre meg nem jelent, elmakacsolták. Ebben a korban már szokásos volt, hogy a felek ügyvéd (*procurator*, *Vorsprecher*) útján képviseltették magukat. A felek megjelenése után¹⁹⁰ kezdetét vette a tárgyalás és bizonyítás. A bizonyítás eszközei voltak: okiratok, tanúvallomás, eskü. Tanú polgári perben is csak városi polgár lehetett. Egyéb bizonyíték hiányában a pert esküvel döntötték el. A bírói marasztalás az adósság megfizetésére, a jogtalanul birtokolt ingó vagy ingatlan visszaadására, kártérítés és bírság fizetésére irányult. Szabadságvesztést az ítélet csak akkor mondott ki,¹⁹² ha alperes több adósságot csinált, mint amennyit ingatlana megért s a követeléseket nem lehetett rajta behajtani.¹⁹³

A városi bíróságok felebbezési fóruma a XV. században már túlnyomóan a tárnoki szék volt, mely saját jogszabályainak az ú. n. tárnoki jognak alkalmazása folytán bizonyos egységet vitt be a városi jogok sokféleségébe. A tárnokmestert a király nevezte ki. A tárnoki székhez csak polgári ügyekben lehetett felebbezni 60 firt értékhatáron felül. A felebbezés határideje 15 nap volt, s a konok felebbezőt szigorúan büntették. A tárnoki szék a városok küldötteiből alakult s legalább öt tagnak kellett a határozathozatalban résztvenni. A tárnoki széktől 300 firt meghaladó ügyekben a királyhoz lehetett felebbezni. Az ítélet végrehajtásáról felperes kérelmére és közbenjöttével a városi hatóság gondoskodott.¹⁹⁴

A hagyatéki eljárás szintén a városi bíróság előtt folyt le. Az örökjogi igény 32 éven belül volt érvényesítendő, azon túl elévült. Az öröklés terén tekintettel arra, hogy a nők a kereske-¹⁹⁵ delmi és ipari tevékenységben résztvettek, a nők és férfiak egyenlő jogokkal bírtak. A kiváltságlevelek egyik állandó pontja a városi polgároknak végrendelezési szabadságot biztosít, de ezt egyes státútumok¹⁹⁶ korlátozták. A végrendeleteket a jegyző által vezetett *Liber Testamentorum*-ban tartották nyilván. Aki végrendelet nélkül halt el, annak vagyonát leszármazól, gyermektelenség esetén némi korlátozással a túlélő házastárs, gyermekek és házastárs hiányában szülei és oldalrokonai örökölték. A városi jogok a leszármazók köteles jogát is elismerték, de az örökségre nem tarthattak igényt oly gyermekek, kik szüleikkel durván bántak, akaratuk ellenére házasodtak, színészek (*huderer*), hamis játékosok¹⁰⁷

(*Spieler*) vagy rablók lettek. Ha valaki örökösök nélkül halt el, ¹⁹⁸ javaiban nem a király, hanem a város örökösödött.

A városi jogkönyvek részletesen intézkednek a dologi, kötelmi és örökjog összes fontosabb kérdéseiben, beható ismertetésök azonban túlhaladná e tanulmány kereteit.

X. Közrendészet és szociálpolitika

A városok állandó harcban állottak az oligarchákkal és a nemesekkel, kik veszélyeztették a városi polgárok és a forgalom biztonságát. A XV. század elején rendkívül sokat szenvedtek a felvidéki ¹⁹⁹ városok a husziták és cseh rablók pusztításai miatt is. Az állandó veszedelem és a szabadalomlevelek alapján elvállalt kötelezettség folytán a városi polgárság katonailag is szervezkedett. Az általános védkötelezettség minden fegyverfogható polgárra, a város területén lakó nemesekre is kiterjedt. A város katonai célokból kerületekre osztott s minden ily kerületben a védköteles polgárság felett ²⁰⁰ évente szemlét tartottak. Később a katonai beosztás teljesen a céhszervezet alapjára helyezkedett. Minden egyes polgár köteles volt magát fegyverrel ellátni s annak birtoklását a szemlén igazolni. Minthogy a fegyverviselésből gyakran verekedések származtak, azt a ²⁰¹ szepességi városokban béke idején erősen korlátozták. A fegyverkészítő iparágak ez időben nagy virágzásnak örvendtek, minden nagyobb városban volt fegyverkovács és puskaműves, Pozsony és ²⁰² Lőcse a XV. század végén pedig ágyúöntődét állított fel. Nagy összeggel szerepelnek a legtöbb város számadásaiban a falak építésére és kijavítására fordított kiadások. A XIII. század óta a legtöbb privilégium előírja, hogy a város magát fallal övezni köteles, az 1405. évi törvény ezt a kötelezettséget megújította és általánossá tette. Veszély idején a városok zsoldosokat fogadtak s 1428-ban a huszitáktól ostromolt Nagyszombat 4800 arany frtot költött zsoldosok fizetésére. A nagyobb német, francia, olasz és angol városok ²⁰³ állandó zsoldos sereget tartottak s formális háborúkat viseltek.

A város belső területén zsoldos rendőrség tartotta fenn a közbiztonságot, A zsoldosok élén a XV. század végén már rendszerint a városkapitány állott. Alája voltak rendelve a fertálmesterek és ²⁰⁴ darabontok, különösen az éjjeli csendre felügyelő cirkálók (*czirker*) és poroszlók (*Schergen*). Ezek bekísérték a csendzavarókat, s ügyeltek arra, hogy 9 óra után a korcsmák zárva legyenek. Arra is ügyeltek, hogy a város területén hamis kutyák ne kóboroljanak. A legtöbb város tartott kutyapécért és mindenki felelős volt a kárért, melyet a ²⁰⁵ tulajdonában levő állat okozott.

A közbiztonsági szolgálat igen fontos része volt a tűzrendészet. Mivel e korban a házak még túlnyomóan fából épültek, a tűzvészek gyakoriak. Lőcse 1332—1431 között háromszor égett le, Leibitz a XV. század elején teljesen elpusztult. Minden város rendszeresen gondoskodott a tűzoltásról, mintául Bécs *Feuerordnung*-ja szolgált, mely szabatosan meghatározza, hogy az egyes mesterembereknek mily módon kell az oltásban résztvenni, s a közreműködők részére díjat állapít meg. Az erdélyi szász városok elrendelték, hogy minden házban vizes edény és gyékény legyen előkészítve. Az oltásban segíteni polgári kötelesség volt. A tűzvizsgálat a XV. század végéig a *Feuergeschauer*-ek teljesítették, kik évente négyszer megvizsgálták a kéményeket. Ezután a tűzrendészet is a céhrendszer alapján szerveztetett újjá.

A városokban aránylag szűk területen sok ember volt összeszűfolva, ami szükségessé tette, hogy a hatóságok a köztisztaságra gondot fordítsanak, mert máskülönben az együttlakás elviselhetlenné vált volna. Erre vezethető vissza, hogy a városi belterületen korlátozták a disznótartást. Az árnyékszék tilos volt a szomszéd földje alá ásni. A budai tkvk. megtiltotta, hogy a házakat egészen összeépítsék, hanem hézagot kellett a csatornák részére hagyni, nehogy a lefolyó víz a lakásokat nedvessé tegye. A köztereket és utcákat elég gyakran takarították. Kassán a háztulajdonosok kötelesek voltak a házuk előtt levő sárt és piszkot elhordatni.

Egyes városokban, különösen a felvidéken rendszeres csatornázás útján történt a felgyülemlett szenny levezetése. A csatornák nagy része a XIV. század végén már megvolt, mivel a számadáskönyvekben feltalálható nagyszámú tétel nem építésükre, hanem kijavításukra vonatkozik. Némely város állandó csömestert tartott, ki a csatornák vizsgálatát ellátta, a javítást és tisztítást végezte. A vízvezetékek a csatornákkal egyidőben épültek, s a vizet a közeli hegyekből vezették le, Budán ón csöveken. Eperjesen, Kassán és Lőcsén a XIV. században már van vízvezeték, Besztercebányán pedig jóval előbb a XIII. század elején.

A köztisztaság iránti érzékre mutat, hogy minden jelentékenyebb városban találunk fürdőket, Pozsonyban 1309-ben, Selmecbányán 1393-ban, Nagybányán 1376-ban. Buda már abban az időben híres volt gyógyfürdőiről. A fürdőket a város építette, s kezeléssel a fürdőmester (*balneator*) volt megbízva, aki a fürdőt rendszerint bére is vette. Besztercebányán a szegények az ú. n. szegénylélek fürdőben ingyen fürdölhettek.

Az országos állapotokhoz képest a városi közegezségügy haladottságot mutat, ami különben természetes következménye volt a

köztisztaság ápolásának. Ennek dacára az országban uralgó járványok a városokba is behatoltak. A fekete halál (*mors nigra, febris pestilentialis*) minden nagyobb háború után megjelent, azonkívül Szt. János tánca (*chorea Sancti Johannis*) egy epileptikus jellegű kór, a ragadós bujakór, az angol láz (*sudor anglicus*) és a süly (*scorbut*) végig vonultak Európán, nagy pusztítást okoztak úgy a magyar, mint a²¹⁸ külföldi városokban. A városi hatóság a fertőtlenítés és elkülönítés különböző módjait rendelték el járványok idején, az utcákon tüzet raktak, a házak falait ürömmel és ecettel locsolták, sőt még vesz-²¹⁹tegzárt is foganatosítottak s idegen koldust vagy csavargót a városokba be nem bocsátottak.

A közegészségügy érdekeit szolgálták az élelmiszerek minőségének és tisztaságának ellenőrzésére vonatkozó intézkedések, melyeket az előző fejezetek folyamán fejtegettünk.

A gyógyítással kezdetben kizárólag olasz eredetű orvosok,²²¹ azonkívül a papok és szerzetesek foglalkoztak. Később a városokban már magyar és német eredetű orvosokkal is találkozunk. Pozsony a XV. században rendszeresen fizetett orvost tartott. A sebészek rangban lejjebb álltak az orvosoknál, köznyelven borbélyoknak hívták s a budai tkv. az iparosok között sorolja fel őket. Az orvos és sebész tudományt részben gyakorlatból, részben az egyetemeken sajátították el. A gyógyszereszek eleinte szintén olasz származásúak voltak s nemcsak gyógyszereket, hanem árucikkeket, fűszert és vásznat is árusítottak.

Majdnem minden nagyobb városban volt kórház, eleinte szerzetesek kezén, később azonban kezelésükről és fentartásukról a város gondoskodott. Besztercebányán 1303-ban, Pozsonyban 1309-ben, Kassán 1392-ben, Újbányán 1393-ban, Nagyszébenben és Bártfán 1386-ban, Nagybányán 1408-ban említetik először a városi kórház. A közvetlen felügyeletet a kórházmester (spittel meyster) teljesítette.²²³ aki állandó fizetést húzott.

A városi hatóság rendszeres jótékonyági tevékenységet fejtett ki. Bártfa kenyeret osztott ki a szegények között, Nagyszombat pedig²²⁴ ruhával látta el őket.

XI. Kultúra

A középkor folyamán a kulturális élet a legszorosabb kapcsolatban van a vallással, s hazánkba a nyugati kultúra első elemeit idegen papok és szerzetesek hozták be. A városokban az egyház jelentősége igen nagy az egész korszak folyamán. A városi lakosság vallás tekintetében homogén volt — a polgári jogoktól megfosztott

zsidóktól eltekintve — kizárólag a római katolikus vallást követte. Mihelyt egy város megalakult, plébániát állítottak fel. A papság a²²⁵ városi ügyek intézésére jelentékenyen befolyt, öröklés és jótékony adományok folytán nagyszámú városi ingatlanra tett szert, ami nem ritkán perek és viszályok magvát hintette el közte és a polgárság között. A városi tanács a templomi ügyeket első sorban intézte el és a templomok fölszerelésére és kijavítására állandóan²²⁶ nagy összegeket költött. A hívők az egyháznak tizednek nevezett adót (*decima*) fizettek, rendszerint készpénzben, s annak behajtásában a papságot a városi közegek támogatták. A vallásosság a köz- és magánélet²²⁷ minden terén igen erősen nyilvánult. A törvénykönyvek telvék bibliai idézetekkel, az egyház épületei *asylum* gyanánt tekintettek. A keresztény felfogás, hogy kegyes cselekedetek, vezeklés, jótékonyosság által az elkövetett bűnökért bocsánatot lehet nyerni, a városi jogkönyvekben és igazságszolgáltatásban is kifejezésre jut. Rómába, a jeruzsálemi szent sírhoz való zarándokolások gyakoriak, sőt még *San-Jago di Compostella* és Írország is volt egyes zarándokok úti célja. A céhek²²⁸ kebelében erős vallásos érzület uralkodott, egyházi körmenetek alkalmazásával saját zászlaik alatt vonultak ki, a templomokban oltáraik, s minden céhnek külön védszentje volt. A löcsei szijgyártók — mesteri joguk elvesztésének terhe alatt — évente egyszer áldozni tartoztak.²²⁹ Csupán egy esetről tudunk, mely a fenti fejtegetésekkel ellentétben áll, s ez Buda város polgárságának az a nem csekély önbizalomra valló eljárása, hogy 1302-ben kiátkozta VIII. Bonifác pápát és az őt követő magyar főpapokat afeletti elkeseredésében, hogy a pápa által²³⁰ támogatott trónpretendensnek, Róbert Károlynak zsoldosai a város szőlőt teljesen elpusztították. Ez azonban elszigetelt eset maradt, s azok az elkeseredett küzdelmek, melyeket a német és angol városok a főpappal folytattak, nálunk nem fordultak elő, s legfeljebb vagyoni jogviták merültek föl. A polgárság rendületlenül megmaradt²³¹ a római kath. vallás alapján, s Wicclif és Húsz reformáló mozgalmai igen csekély visszhangra találtak körükben sőt, követőiket a városi hivatalok viselésétől is eltiltották. Az istenkáromlást és vallás elleni egyéb²³² vétségeket pellengérré állítással, nyelvkitépéssel és tűzhalállal büntették. A műveltség színvonalának és az egyház befolyásának megfelelően hittek boszorkányok és bűbajosok létezésében. Ezek büntetésé²³³ pellengér és tűzhalál volt.

A korszak elején a közoktatás még teljesen az egyház kezében volt, mely háromféle tanodát tartott fenn: kolostori, székesegyházi és káptalani iskolákat. A városok szempontjából az utóbbi kettő bírt²³⁴ⁱ jelentőséggel. Az alsóbb osztályokban a következő tantárgyakat tanított-

ták: írás, olvasás (eleinte latin, később német) ének, hittan és számolás. Az iskolásfiúk rendszeresen segédkeztek az istentiszteletnél. A felsőbb osztályokban a középkor összes tudományosságát magában foglaló ún. hét szabad mesterséget (*artes liberales*) adták elő. Ezek közé tartozott: a nyelvtan, szónoklattan, számtan, mértan, csillagászat, zene és dialektika. A városokban levő egyházi iskolák fentartási költségei mindinkább a városi pénztárból fedeztettek, s később az egyházi tanodák mellett és azoktól függetlenül világi iskolák is keletkeztek. A laikus közoktatás megteremtésében tehát Magyarországon éppenúgy, mint a külföldön, a városok tették meg az első lépést. Az ily iskolákat íróiskoláknak nevezték. Az átmenet lassan ment végbe, eleinte a világi iskolákban is papok tanítottak, s később midőn világi tanítók alkalmaztattak, az egyház befolyása annyiban megmaradt, hogy a plébános bejegyzése nélkül tanítót felfogadni nem lehetett. A világi iskolák tanterve olyan volt mint az egyháziaké, csak a német nyelv részesült nagyobb figyelemben. Az erdélyi szász városok iskolái szoros összeköttetésben álltak a német kultúrvilággal, a nagyszabenyi iskola vezetői rendszerint a bécsi egyetemet végzett baccalaureusok voltak. Nagy hírre vergődött a kolozsvári iskola, melyben állítólag Mátyás király is tanult. A felvidéken szintén korán keletkeztek világi iskolák, Szepesbélán már 1208-ban. Besztercebánya nemcsak a városban, hanem a közeli falvakban is tartott fenn iskolákat. Bártfán a szegény tanulókat ingyen oktatták és élelemmel látták el. A zsidók külön iskolákat tartottak fenn, melyek háborgatását IV. Béla még a XIII. században megtiltotta.

A székesegyházi iskolákból fejlődtek ki az egyetemek. Ezeknek felállítása királyi rendelkezésre történt s fenntartásukról ugyancsak a király, illetőleg az egyház gondoskodott, minthogy azonban egyetemi székhely mindig a városokban volt s a hallgatóság jelentékeny része polgárok fiaiból került ki, az egyetemek a városok fejlődésére és művelődésére is jelentős befolyást gyakoroltak. Az első jelentékenyebb egyetemet a párisi mintájára III. Béla állította fel Veszprémben. Ez 1276-ban tűzvész által pusztult el. A tanítást a káptalan tagjai teljesítették s az egyetem inkább székesegyházi jogtudományi iskola volt. Közel száz év szünetelés után Nagy Lajos a bolognai mintájára Pécsen állított fel egyetemet, mely jogi, orvosi és filozófiai (*artes liberales*) karra oszlott. Az egyetem tanárai és tanulói minden adózás alól fel voltak mentve s felettük a városi hatóság nem bíraskodhatott. Az egyetem nemsokára hanyatlásnak indult, de csak 1542-ben szűnt meg. A Zsigmond (1389) alapította óbudai egyetem négy fakultásra oszlott s a tanítást a káptalan tagjai teljesítették.

Mátyás első ízben 1467-ben alapított és pedig Pozsonyban egyetemet, mely azonban csonka maradt. Az egyetemen néhány európai hírnevű²⁴⁴ tudós működött ugyan, de nem tudta a versenyt a közelfekvő bécsivel felvenni, melyet a magyar ifjúság nagy számmal látogatott. Ezek többnyire városi polgárok gyermekei voltak s csupán az erdélyi szász városokból a XV. század folyamán 265 ifjú nyert ott baccalaureusi²⁴⁵ címet. 1470 után Mátyás Budán alapított egy egyetemi jellegű főiskolát, melyen nagyobb részét szerzetesek tanítottak. Azt a Heltaí Gáspártól származó legendát, hogy Mátyás Budán 40.000 tanuló részére akart egyetemet felállítani, Salamon Ferenc véglegesen megcáfolta.²⁴⁶

A polgárság műveltsége e korban, — főleg az ország egyéb részeihez viszonyítva, — kielégítőnek mondható. A céhekben a XV. század vége felé az újonnan felvett tagoktól megkívánták, hogy írni-olvasni tudjanak, amit az ország nádorai nem mindig mondhattak²⁴⁷ el magokról. A hivatalnokok részére a latin nyelv ismeretét írták elő. A szász városokban a papoktól akadémiai képzettséget kívántak, és a tisztviselőválasztásnál is előnyben részesült az, aki ily minősítéssel²⁴⁸ rendelkezett.

A humanisztikus szellemi mozgalom áradata érintette a városokat, s ennek eredménye volt a könyvnyomdák felállítása is. De egészben véve a városi polgárság műveltsége szűk körben mozgott, s az ismeretek szerzésének kizárólag praktikus, a gazdasági és közigazgatási tevékenységgel összefüggő okai voltak. Költészeti és irodalmi emlékek e korból alig maradtak reánk, de a misztériumokat és a passziójátékokat²⁴⁹ német földről ők ültették át hozzánk.

Több városban könyvtár is volt, s a könyveket rendszerint templomokban őrizték. Legnagyobb volt közöttük a bártfai Szt-Egyed templom könyvtára, mely már a XIII. század végén fennállt. A város²⁵⁰ sok pénzt költött a könyvtárra, külön helyiséget építtetett részére s új könyvekkel, többnyire vallási tartalmúakkal gyarapította. Az értékebb könyveket akkori szokás szerint láncon őrizték. A nagyszebeni parochiális könyvtárban 1490-ben 114 kötet volt, melyekből a polgárok is vehettek kölcsön. A szepesi és alsómagyarországi városokban²⁵¹ is gyakori a könyvtár.

A művészet ebben a korszakban az egyházzal és a vallásos étellel állt kapcsolatban. A városok ebben a tekintetben előnyös helyzetben voltak, mert a királyok és a főpapság nagyobbszerű épületeket a dolog természeténél fogva elsősorban a városokban emeltek. Az építkezések növelték a városi lakosság keresetét, s alkalmat nyújtottak a festő-, szobrász- és építőművészetek elsajátítására és a templomok díszítésének állandó szükséglete ösztönzőleg hatott a tehetségek kifejlő-

désére, mert munkával látta el őket. Ami művészeti termelés e korban Magyarországon kifejlődött, az túlnyomóan a városokban jött létre, s a festők és szobrászok, nemkülönben az építőmesterek, ha nem külföldiek, úgy városi polgárok. A legnevezetesebb műemlékek e korból a következők: a kassai dóm az ország legszebb építménye, mely e²⁵² korszakban állandóan munkában volt, s Mátyás a város 10 évi adóját a templom költségeire adományozta. A dóm gót stílusban épült, s kiváló szoborművek díszítették. Ugyancsak gót építmény volt a bártfai templom, mely 1448—1496 között főleg a város költségén épült. Hírneves szárnyasoltáraival csak a lőcsei plébániai templom versenyezhetett. A szepességi városok templomaiban igen sok értékes²⁵³ szobor és falfestmény maradt meg. A gót műemlékek közül megemlítendő még a nagyszombati és besztecerbányai templomok. Régi²⁵⁴ templomokban gazdag Pozsony városa, említésre méltó főleg a késői²⁵⁵ román stílusban épült dóm. A soproni Szt-Mihály-egyház szintén a²⁵⁶ román stílus terméke, később azonban átépítették. Budán és Pesten ebben a korban számos kolostor és templom épült, de ezek közül²⁵⁷ csak a Boldogasszony (Mátyás) temploma maradt fenn. Az erdélyi szászok templomai építészeti szempontból nem váltak ki, de sok kiváló festmény volt bennük. Említendő végül az 1414-ben épült²⁵⁸ kolozsvári Szt-Mihály-egyház.

A világi épületek között csupán a városházák építésére fordítottak nagyobb gondot, kivált közülök a pozsonyi városháza, mely²⁵⁹ 1370—1434 között épült. A műbecsre hozzá hasonló bártfai tanács-ház építése később 1496-ban kezdődött. De ezek kivételes esetek maradtak. Oly pompás középületeket, melyek a legkisebb régi német városkában is találhatóak, nálunk hiába keresnénk. Rendkívül emelték egyes városok díszét a királyok, főurak és püspökök építette paloták. Mátyás király budai palotájának hírnevét a hagyomány fenntartotta. Nevezetesebb épületek voltak még Thurzó püspök palotája Nagyváradon és Mátyás király születési háza Kolozsvárt. Ugyancsak Nagyváradon állottak Szent István és Szent László szobrai, Kolozsvári Márton és György nagyhirű szobrászok művei, melyek 1609-ben²⁶⁰ pusztultak el.

A magánházak nagy része a korszak elején még fából épült, majd ezt a gyakori tűzvészek folytán kő- és téglaeépítés váltotta fel. A külföldi utazók közül Freysingi Ottó püspök a XII. században igen kedvezőtlenül nyilatkozik a magyar városok külsejéről, de elfogultsága nyilvánvaló. Bertrandon de la Brocquière (1432) Szegedet nagy falunak mondja, de Budát és Pestet dicséri. Később Ranzanus már el van tőlük ragadtatva, Gerlach István pedig száz év múlva

1573), mikor a török uralom a műemlékek nagy részét már megsemmisítette, még mindig szebbnek tartja Budát a középkorban oly jelentős Augsburgnál.²⁶¹

A városi házak építését nem művészi, hanem gyakorlati szempontok irányították, s a rendelkezésre álló terület szűk volta is korlátokat szabott. Azonkívül a lakosság gazdagsága össze nem hasonlítható a német, olasz és flandriai városok vagyoniosságával, mely az ottani pompás magán- és céhházak egész tömegének felépítését tette lehetővé. A házak többnyire emeletesek, erkélyekkel ellátva, s csupán a külvárosokban, hol könnyebben lehetett terjeszkedni, földszintesek. Zsigmond uralkodása alatt divatba jött a házak külső díszét fedett erkélyekkel és tornácokkal emelni. A felvidéki városokban a piacot körülvevő házak (*Ringhäuser*) gót stílusban épültek, s oda törekedtek, hogy az egymás mellett levő házak ne legyenek egyforma magasságúak. Az utcai front rendszerint szűk volt, s a földszinti rész árkádszerűen kiképezve bolthelyiségekül szolgált. A házak homlokzatán többnyire felirat ékeskedett. A középületeket cseréppel, a magánházakat zsindegyel fedték. A budai építkezésekhez anyagot az acquincumi romok szolgáltattak.

A városok külső képét kedvezővé tette az a tény, hogy a XV. században már minden jelentősebb város ki van kövezve.²⁶⁵ A kövezet fentartásának költségeire Nagybánya vámot szedett. Pozsony állandó fizetéssel kövezőmestert tartott, Budán a kövezet karbantartása a háztulajdonosokat terhelte. Megjegyzendő, hogy Prágát csak 1331-ben, Frankfurtot 1399-ben kezdték kövezni, s a legtöbb német város kövezete igen hiányos volt. Angliában is csak a XIV. század végén kezdődött meg a városok rendszeres kövezése.²⁶⁶

Jelentős fokot ért el a városi műipar, melynek termékeiben ebben a korban gyakori a magyar motívum. Kőrmöc-, Selmec- és Besztercebánya bogiáros szerszámokat, az erdélyi száz városok pedig magyar kupákat készítettek. Igen magas színvonalra jutott a besztercebányai, budai és nagybányai ötvösség, szász földön pedig művészi kivitelű keresztelők medencéket és templomi edényeket készítettek. Budán a figurális szőnyegszövés, zászló- és üvegfestés is virágzott.²⁶⁷

XII. Erkölcsi fogalmak

Minden társadalom vagy közület erkölcsi világában döntő szerep jut amaz elveknek, melyek a tagok nemi magatartását hivatják meghatározni. A nemi morál problémái a városi lakosság erkölcsi kódexének is homlokterében állanak. Az ipari és kereskedelmi termelés, nemkülönben a mezőgazdaság is jórészt az iparos, illetőleg a

tulajdonos személyes közreműködésén alapult. Mai értelemben vett munkásosztály nem létezett, a segédszemélyzet — legények és inasok — önállóságának bekövetkezése csak idő kérdése volt, s az ő munkájuk mellett döntő jelentőség jutott a családtagok közreműködésének. A segédszemélyzet díjazása ritkán történt készpénzben, a természetbeni ellátás volt a munkabér rendes alakja. Ilyképen a termelés a családdal szoros kapcsolatban állott és úgyszólván teljesen a házban koncentrált. Ez emelte a nők jelentőségét és közreműködésüket nélkülözhetlenné tette. A nők becsét fokozta még az is, hogy a városok alakulása külföldi és belső bevándorlás útján történt s ezért — mint napjainkban Amerikában — a nők arányszáma alacsonyabb volt mint a férfiaké. A nő nemcsak a termelésben működött közre, hanem végezte mindama munkákat, melyeket a férfiak nem láthattak el, sem pedig másokra bízni nem lehetett, de amelyek elvégzése nélkül a termelés menete megakadt volna. Az élelmezés, a háztartás, a segédszemélyzet ellátásának gondja az ő vállalkra nehezedett, a ruházati és fényűzési cikkek elkészítése, illetőleg karbantartása az ő feladatuk volt. A nő szülte a gyermekeket, kik majdan az üzemben segítenek s azt előrklik, nevelte őket, vigyázott a férj vagy apa távolléte esetén a legényekre, inasokra és napszámosokra. A nagyszámú idegen utazó kereskedő ellátása is az ő feladatuk volt. A nők viszonylagos ritkasága és gazdasági jelentősége folytán a városi lakosság erkölcsi felfogásának alapja a monogám házasság volt, mint amely a nő állandó közreműködését leginkább alkalmas biztosítani. Hozzájárult még a magántulajdon sérthetlenségének szent elve, melyen a városi lakosság egész gazdasági és jogi felfogása nyugodott, s melyet a házasságra és a nemi érintkezésre is alkalmaztak. Amint megvédték tulajdonukat drákói büntetésekkel a tolvajok és rablók ellen, épen úgy lehetlenné akarták tenni a legsúlyosabb büntetésekkel, nehogy kalózok nemi magántulajdonuk körébe illetéktelenül behatolhassanak. Amint az ipari és kereskedelmi tevékenység fő mozgató elve a verseny lehető kizárása volt, épen úgy igyekeztek a nemi téren való versengést is jogi szabályokkal lehetlenné tenni. A házastársi hűségnek a nőtől való megkövetelése és a házasságon kívüli közösülés kárhozzátása a városi lakosság nemi moráljának vezéreszméi. A hajadonok rendeltetése, gazdasági exisztenciájuk útja a férjhezmenés volt, s szüzességök elvesztése ezt lehetlenné tette. Szüzesség házasságon kívül és hűség²⁶⁸ a házasságban ezek voltak a nő erkölcsi kötelességei. Mindezen elvek kialakulását és megkövesedését az egyház befolyása is előmozdította, de hatása kétségtelenül csekélyebb volna, ha tanításai nem feleltek volna meg a városi társadalom szükségleteinek.

E felfogással élénk ellentétben állanak azok az állapotok, melyek a külföldi városokban uralkodtak. Ennek oka mindenekelőtt abban rejlett, hogy — nem gyarmatokról lévén szó és a folytonos háborúskodások miatt — a nők lélekszáma nagyobb volt, mint a férfiaké. A polgári vagyonok akkumulációja e korban már igen erős; a gazdag polgár felesége és leánya nem a termelés részese és a háztartási munkák végzője, hanem úrnő s a háziteendőket cselédek végezték. A nők vagyonszáma folytán nem a férjhezmenés volt reájuk nézve az egyedüli megélhetési mód, a mi függetlenségüket a férjjel szemben is biztosította. Ez magyarázza meg, hogy a német, flandriai, olasz és francia,²⁶⁹ sőt angol városok polgársága époly erkölcsstelen életet folytatott, mint a nemesség.

Az előzőleg vázolt szigorú elvek jutnak kifejezésre a magyar városi jogokban, melyek aprólékos részletezéssel intézkednek mindenről, ami a nemi morállal összefügg. Akik vezető tisztségre akartak emelkedni, azoknak jó példával kellett előljárni, házasságtörők, nőtlenek,²⁷⁰ sőt némely helyen még az özvegyek sem viselhetek hivatalt. Nőtlen embert csak azzal a föltétellel vettek fel a céhekbe, hogy egy félév alatt megházasodik. Ha ezt nem tette, mesteri jogosultságát elvesztette. A házasságtörő nőt élve temették el, a férjet pedig karóba húzták. Aki vétkes feleségét megölte, felelősségre nem vonatott. „Isten meg fogja neki bocsátani — mondja a budai tkv. — tegyen úgy a törvény is.” A kettős házasság büntetése szintén halál volt.²⁷²

Az erőszakos nemi közöszülés (*Zucken, Nuczigung.*) büntetése redszerint halál. A bűnös a szepesi jog szerint akkor sem menekülhet meg, ha a megbecstelenített nő később kinyilatkozta, hogy a tett az ő beleegyezésével történt. A csábítás nem mindig vont maga után²⁷³ halálos büntetést. Pozsonyban a csábítót arra kötelezték, hogy a nőt elvegye, Selmecbányán a leányt a bíróság előtt szülei és a csábító²⁷⁴ közzé állították. Ha a csábítót választotta, az büntetését elkerülte, ellenkező esetben lefejezték. Aki apácát csábított el, halállal lakolt, s ez volt a vérfertőzés büntetése is. A kerítőnőket zsákba varrva²⁷⁵ vízbe fojtották, aki gyermekét adta el, azt keréketörték.²⁷⁶

A nemi élet eme szigorú szabályozása azonban az ösztönök természetes nyilvánulásának nem szabhatott korlátot. A városokban sok ifjú ember élt, kinek nem volt még meg a lehetősége, hogy megházasodjék, napszámosok és zsoldosok is jelentékeny számmal voltak, sok idegen kereskedő is fordult ott meg. Valamely expediensről kellett tehát gondoskodni, s mint biztosító szelep a nemi feszültség levezetésére, megjelenik a prostitúció, mely úgy nálunk, mint külföldön nemcsak megtűrt, hanem igen fontos intézmény volt.

A budai tkv. a kéjnökről — *ein armes, petrubles und vorczagtes gesindi* — szólva elrendeli, hogy a tisztességes nőktől való megkülönböztetés céljából kendőjükön sárga foltot tartoznak viselni, de azért a nyilvános ház ennek a szigorú és kérlelhetetlen erkölcsű társadalomnak egyik leglényegesebb szükséglete. A középkorban ²⁷⁷ is megvoltak erről győződve, tudták, hogy feleségeik hűségének, leányaik szüzességének megvédésére, a kísértések elhárítására ez igen biztos intézmény. Hogy nemcsak nőtlen emberek, hanem békés polgárok is gyakran menekültek a családi élet szentélyéből e házakba, azt igazolja, hogy a törvénykönyvek e cselekmény megbüntetéséről ²⁷⁸ intézkedtek. Nyilvános nőt cselédként tartani tilos volt, s azt a polgárt, aki házában erkölcstelenséget tűrt el, szigorúan megbüntették. Nőtlen emberek nyilvános házakba járhattak ugyan, de állandó ágyast nem ²⁷⁹ tarthattak. Ez már utánzásra található, s eltűrése felforgatta volna a nemi morál nehezen fenttartható egyensúlyát.

A szigorú erkölcsi felfogás következtében, melyet az egyház befolyása még súlyosított, a törvénytelen gyermek jogi és társadalmi helyzete igen szomorú volt. Szülei vagyonában nem örökösdött, ²⁸⁰ törvényes születésűekkel érvényes házasságot nem köthetett, a céhek-ből kizárták, s ha valaki megsértette, bántalmazójának csak árnyékát üthette meg.

Ugyancsak az egyház befolyására vezethető vissza az is, hogy az öngyilkosokat nem a rendes temetőben, hanem a bitófa alatt ²⁸¹ temették el.

A drákói szabályok és büntetések dacára a fenmaradt források ²⁸² szerint a nemi élet körébe vágó bűncselekmények igen gyakoriak voltak. Minden társadalomban a morális kódex legfőbb szabályát az uralkodó osztályok szükségletei szabják meg, akik az érdekeiknek megfelelő magatartást és cselekvési módot reakényszerítik a többi társadalmi rétegekre, elhitetik velük, hogy ezen szabályok eredete isteni parancs, s azok követése, saját boldogságuk érdekében feltétlenül szükséges. A városi polgárság ebben a tekintetben kedvező helyzetben volt. Jogi különállása és eltérő gazdasági szervezete folytán a városi polgárság az uralkodó nemesi osztállyal e korban még semmi-nemű szorosabb kapcsolatba nem jutott. A nemesség és főképpen az oligarchia főjöveldelmi forrása a közhatalom kihasználása, az ingyen jobbágy munka és a rablás volt, a városi polgárságé állandó, szakadatlan munkát és szorgalmat igénylő gazdasági tevékenység. Ezért a polgárság moráljától teljesen idegen az a harcias szellem, mely a nemességnek megélhetéséhez és hatalmának megtartásához feltétlenül szükséges volt, a városi polgár ideálja nem a fegyverforgatáshoz és

öldökléshez értő katona, hanem a tevékeny, józan életű, előrelátó, számítani tudó, közügyekben járatos és kereskedő. A mai morál egyik vezető elve: a hazafiasság teljesen hiányzott erkölcsi fogalmaik közül, jogi különállásuk, idegen származásuk, német fajrokonaiakkal fennálló kapcsolatuk kizárta ezen érzelem kifejlődését, melyet különben mai értelmezésében az akkori magyar uralkodó társadalom sem ismert. Ellenben az erkölcsi felfogás előterében állanak mindazok a tulajdonságok, melyek alkalmasak arra, hogy a városi önkormányzatban és a közügyek intézésében vezető szerepet biztosítsanak. Jogi és gazdasági különváltságuk, a folytonos veszélyek tudata, a sok ellenség közelsége, arra szorította őket, hogy a közügyekben az átlagosnál nagyobb önzetlenséget tanúsítsanak. A tisztviselőktől megkívánták, hogy istenfélők, mértékletesek, állhatatosak, igazságszeretők és körültekintők legyenek. Jól tudjuk, hogy a jogszabályok és ²⁸³ az élet tényei között gyakran áthidalhatlan úr tátong, s hogy a legkorruptabb társadalom törvénykönyvei is telvék a leghangzatosabb frázisokkal. De addig, míg a városok kialakulása, jogrendjüknek és gazdasági szerepüknek megszilárdulása be nem következett, valóban életkérdés volt rájuk nézve, hogy a város vezetése csak arra való emberek kezébe kerüljön, aminthogy a nem rabszolgaságon alapuló gyarmatok erkölcsi színvonala rendszerint az átlagosnál magasabb. Mikor korszakunk végén a gazdasági fejlődés következtében a vagyonegyenlőtlenség a városokban is előállott, s a hatalmat kisebb érdekcsoportok ragadták magukhoz, ezek az erkölcsi elvek papíron maradtak, de egyúttal feltartóztatlanul következett be a városok hanyatlása is. A hatóságok tekintélyének megőrzése a fegyelemtartás egyik előfeltétele, s ezért megkövetelték, hogy a tisztviselők nemcsak kiemelkedő tulajdonságaikkal, hanem magaviseletükkel is megóvják állásuk tekintélyét. Ítéletozatal és hivatalos eljárás közben tisztességes ruházatban kellett megjelenniük, s tartózkodniok kellett attól, hogy közügyeket mindenféle ember előtt tárgyaljanak, mert mint a kassai artikulusok mondják: „a túlságos bizalmaskodás megvetést szül”. Ha a piacon bevásároltak, sajátkezüleg haza nem vihették, hanem ²⁸⁴ csak szolgájuk által, s valamivel később történt ugyan, de erre a korra is jellemző világot vet, hogy a lőcsei bírót megbírságotlák, mert nyári meleg idején kigombolt ujjasban ment végig a piacon. ²⁸⁵

A céhekben uralkodó erkölcsi felfogásról mondottakat a teljeség kedvéért röviden ismételjük. A céhszervezeten alapuló kisipar virágzásának két előfeltétele volt: a verseny kizárása és a fogyasztóközönség megfelelő kiszolgálása. Ezért a céhek erkölcsi felfogását visszatükröztető szabályok a legszigorúbban elítélik a tisztességtelen

verseny minden fajtát, főleg a vevőszerzést a céhszervezetten kívül, az árak lefelé licitálását, s becstelenséggel sújtják azt, aki a vevőknek a cégvezetőség által megszabott áron magasabban, vagy rosszabb minőségben adott el. A vagyonegyenlőtlenések kiélesedésével a céhek, néhány befolyásos család szolgálatába vonattak, s az erkölcsi szabályok csak arra szolgáltak, hogy azok segélyével lehetetlenné tegyenek mindenkit, aki érdekeik féktelen érvényesülésének bármi módon útjába került.

XIII. Családi és társas élet

A nőknek nagy gazdasági jelentősége folytán a család keretén belül helyzetük úgy társadalmi, mint vagyoni tekintetben eléggé kedvező volt. Tisztességes állást foglaltak el férjük oldalán, vagyoni jogi személyiségeket a városi jogok igen tág mértékben ismerték el. A hitbér (*Morgengabe*), melyet a férj feleségének szüzességi jutalmául adott, a nő tulajdonába jutott s a férj a hitbérül adott ingatlant²⁸⁶ nejeinek beleegyezése nélkül el nem adhatta, sőt némely statutum az eladást még arra az esetre is megtiltotta, ha ez a nő hozzájárulásával történék. A házasságtörő asszony hitbérét elvesztette. A házastársak között vagyonközösség állott fenn, s egyik sem csökkenthette²⁸⁷ a vagyont a másik beleegyezése nélkül.

A házasság felbontását az egyház befolyása nehezítette. A budai²⁸⁸ tkv. arra az esetre, ha az egyik házastárs a másikat elhagyta, megengedte a házasság felbontását, s a vétkes fél újabb házasságra nem léphetett. Aki feleségét minden igaz ok nélkül megölte, úgy bűnhődött, mint a közönséges gyilkos. Megvédték a nőt általában minden²⁸⁹ bántalmazás ellen, aki egy nőt megsértett, kétszeres bírságot fizetett. A nők azzal amit örököltek, szabadon rendelkezhettek, kereskedelmi ügyleteket köthetettek s kötelezettségeikért épen úgy feleltek mint a férfiak. Tanúskodási képességek nem volt, s perdöntő esküt²⁹¹ nem a bíróságnál, hanem csupán otthon teheték le. A viselő nő szülése után negyven napig törvénybe idézni nem lehetett. Közügyekben szavazati joguk nem volt s ebben a korszakban a leány-²⁹²gyermeket nem iskoláztatták.

A családi élet keretén belül a férjet illette a vezető szerep. A gyermekek, akik rendszerint résztvettek a családfő kereseti tevékenységében és a háztartási munkában, szüleiknek feltétlen engedel-²⁹³mességgel tartoztak. A szülők akarata ellen házasságra lépő gyermek az örökségtől elesett. A családfő elhalálása után az árvák gyámi hatalom alá kerültek, a gyám rendszerint a legközelebbi vérrokon²⁹⁴ volt. Árvák és özvegyek adómérséklésben, illetőleg adóelengedésben

részesültek. A céhszabályok igen humanusan jártak el az elhunyt mestertagok hátramaradottaival szemben. A haldokló apa kiskorú fiát két céhtag jelenlétében felszabadíthatta, az özvegy, ki céhbeli mesternek leánya volt, folytathatta férje mesterségét, s azt a legényt, ki az elhunyt mester leányát vagy özvegyét nőül vette, felmentették²⁹⁵ a vándorlás alól.

A családi élet a házban folyt le, hol a nők és gyermekek idejük túlnyomó részét töltötték. Az épületek belső berendezése igen egyszerű volt. Az emelet utcai részét lakások foglalták el, a legtöbb házban találunk elkülönített szobákat, hogy ott a vásárra jövő²⁹⁶ idegen kereskedők megszállhassanak. A ház hátsó részében istállók és kamarák voltak. A legszebb szoba *Stube*, a közönséges lakószoba *Zimmer*, a kisebb szobák *Kammer* nevet viseltek. A szobák a²⁹⁷ XV. század végén már többnyire festve vannak, az ablaktáblák papírból és hólyagból készülnek, az üvegablakok még ritkák. A világítást a boltozatról lefüggő többnyire sárgarézgyertyatartók szolgáltatták, a melegítést pedig a kályhák, melyek a kandallókat a XIV. században kezdték felváltani.²⁹⁸

Bútorzat tekintetében a statútumok rendelkezései és folytonos beavatkozása folytán meglehetősen egyszerűség uralkodott, de azért a szőnyegek és függönyök el voltak terjedve. Négyszögletű asztalok, a falmélyedésekbe állított szekrények (*Kasten*, *Almery*), a különböző színekre festett és bőrrel bevont ládák, *Himmelbett*-nek nevezett mennyezetes ágyak a fontosabb bútordarabok. A falóra a korszak végén jött divatba, addig a polgárság vagy homokórák, vagy pedig toronyórák után igazodott, melyekre a városi hatóság nagy gondot²⁹⁹ fordított.

A háztartási munkában a cselédek segédkeztek, kik már akkor is többnyire a környékbeli falvak jobbágylakosságából kerültek ki. A statútumok előírták, hogy a gazda tartozik a cseléddel jól bánni, s ha ok nélkül elbocsátotta, új cselédet nem fogadhatott. Hogy e humanus³⁰⁰ szellem a valóságban érvényesült-e, nincsen módunkban ellenőrizni. A szolgálati idő rendszerint egy évig tartott. Az ipari munka körében női munkások alkalmazását a céhszabályok eltiltották.³⁰¹

A társadalmi érintkezésre a családi élet körén belül fölmerülő fontos tények: születés, házasság, halál szolgáltatták a legtöbb alkalmat. Ez ünnepélyek lefolyásába a városi jogkönyvek úgy nálunk, mint a³⁰² külföldön részletekbe menőleg beleavatkoztak. Keresztelőkön a budai tkv. szerint csak a keresztszülők lehettek jelen, más vendégeket meghívni tilos volt, s a szabályok áthágóit 50 márká pénzbürséggel büntették. Az anyának szülés alkalmával küldött ajándékokat is korlátozás alá

vették, s feljegyzésre méltó, hogy ha fiú született, az ajándékozás tágabb³⁰³ határok között mozoghatott, mint ha leány. Az eljegyzés és lakodalom is előírt formások keretében folyt le, melyekről a pozsonyi jogkönyv részletesen intézkedik. A leánykérés násznagy (*Wortführer*) útján történt, ki először a szülők beleegyezését kérte ki cikornyás szavakban, s ha ezek hozzájárultak, úgy a menyasszonyjelölthöz fordult kérelmével. Igenlő³⁰⁴ válasz után behívta a vőlegényt, aki a leánykérést ismételte, mire a násznagy az ifjú pár kezeit egymáséba tette, s a jelenlevő rokonság áment mondott. A mondókák szövegét a statútum írta elő. A lakodalmakra³⁰⁵ kezdetben Budán csak tizenkét vendéget lehetett meghívni, később azonban a tilalom merevségéből engedett. A lakodalmi meghívásokat a³⁰⁶ vőfélyek élőszoval adták elő az ismerősök és rokonok házánál. Az egyházi megáldás általában szokásos volt, de kötelező szabállyá csak a tridenti zsinat után vált. A temetés formáságai aszerint igazodtak, minő állást foglalt el az elhunyt a társadalmi életben. A templomból csupán a papokat, előkelő tisztségek viselőit és a templom jölteveit illetve³⁰⁷ temetés, a többi polgároknak a végtisztesség házuknál adatott meg. A halál bekövetkezését harangozás jelezte és pedig mennél alacsonyabb sorsú volt a halott, annál rövidebb ideig. A nagy harangot csupán a pap, a bíró és az esküdtek temetésén lehetett meghúzni. Ha egy céhbeli halt meg, a temetésén való részvétel a céhtagokra kötelező volt. A temetők rendszerint a templom körül fekvő, fallal kerített helyek s a XIII. század³⁰⁸ végéig gyakran a vásárokat is itt tartották.

Míg az önkormányzati jogok tekintetében a vagyoni és társadalmi különbségek e korszakban jelentős szerephez nem jutottak, a társadalmi érintkezés terén hatásukat már ekkor is éreztették. Azt a kiéleződött osztálytagozódást, mely a külföldi városokat egymástól különálló kasztokra választotta, a magyar városok ekkor még nem³⁰⁹ ismerték, s a statútumokban ily jellegű intézkedéseket nem találunk. De a társadalmi életben már ekkor is különbséget tettek azok között, akik az első beköltöző idegenek, vagy városlapító ősök utódai voltak³¹⁰ — mint a mai Amerikában a *first immigrants* leszármazottai — a kiknek elődei hivatalt viseltek, s a vagyoni különbség is elválasztó hatást gyakorolt. Ez a szeparáció a társas érintkezés terén nyilvánult, azok akik magukat megakarták különböztetni, a többi rétegek kizárásával tartották összejöveleiket és magán úton csakis ezekkel érintkeztek. A privilégiumot nyert városlapító ősök utódai, kik többnyire a piacot körülvevő házakban laktak, s ezért *Ringbürgereknék* neveztek, ritkán vagy sohasem érintkeztek oly családokkal, melyek rövid múltra tekinthettek vissza, vagy pedig vagyonilag távol álltak tőlük. A céhbeli és nemzetiségi ellentétek ezt az elválasztó folyamatot erősítették, s ez

XV. század után jogi intézményekben is nyilvánuló és a város kormányzatában is érvényesülő osztálykülönbséggé vált.

A multságokon és társasösszejöveleteken a rokonságon kívül többnyire a szomszédok vettek részt. Aki házat vett, szomszédait³¹¹ megvendégelni tartozott. Az ily összejöveleteken az ifjúság táncgal és énekkel szórakozott — Nagyszébenben már 1471-ben volt táncmester —, a férfiak pedig ittak és daloltak. Az éjjeli táncmulat-³¹²ságokat a hatóság nem engedélyezte, 9 óra után, mikor a városi harang (*Bierglocke*) megszólalt, a vigalmat be kellett szüntetni. A főszerep minden rendű és rangú multságban az ivásnak jutott.³¹³ Ebben a tekintetben a papok is előljártak. A két száz szék papjainak volt egy egyesületük, melynek keretében évente egyszer közös multságra gyűltek össze, s a dicsőség ilyenkor azé volt, aki a leg-³¹⁴többet ivott. Aki hiányzott, vagy az ivásban a dékán felszólítása dacára sem vett részt, bírságot fizetett. Vasárnap délután a polgárok a koresmában jöttek össze és a záróráig zeneszó mellett poharaztak.

A társas élet emelése körül a céheknek nagy szerep jutott, de ahhoz is jelentősen hozzájárultak, hogy az ivás minél jobban lábra kapjon. Midőn valaki fiát inasnak adta, tartozott a céh tagjait megvendégelni, s a feszbadiótt legény is adott a mesterek számára ebédet. A céhek évenkénti összejövetelét *Bruderbiernek* nevezték, s azon a mesterek női családtagjai is megjelenhettek. Az ivás elterjedt-³¹⁵ségére mutat, hogy a céh által kiszabott bírságok legnagyobb részét borban kellett megfizetni, s hogy a céhház tanácskozási termét sokhelyt ivószobának nevezték. A tisztviselőválasztások is okul szolgáltak mulatozásra, a bíró megválasztásakor nagy ebédet (*Richters Mahlzeit*) adott, sőt magánházakban is tartottak ilyenkor multságokat (*Weiber Mahlzeit am Richterstag*), melyeket azonban a túlságba csapó fényűzés miatt a városi hatóságok később eltiltottak. A fontosabb hatósági aktusoknak eszem-izszommal való egybekapcsolása a külföldi³¹⁶ városokból származott át hozzánk.

Az ivással hasonló jelentőségű szokás volt a kockajáték, melyet a bevándorlók német hazájukból hoztak magukkal, s azután elterjedt az összes városok körében. Hogy mily általánossá vált ez a szenvedély, kitűnik abból, hogy a státútmok kifejezetten nem tiltják el, hanem csak korlátozásokra és a hamis játékosok megbüntetésére szorítkoznak. Ezek az intézkedések a nőkre is kiterjesztettek, sőt hogy kiskorúak is hódoltak e szenvedélynek, mutatja, hogy a budai tkv. megvesszőtetni rendeli ama gyermekeket, akik játszani meré-³¹⁷szelnek, s kötelezi az apát, hogy azt a tárgyat, melyet gyermeke zálogban hagyott, váltsa ki. A szepesi jog a hitelre való játszást til-

totta el. A hamis játékoszt a szepesi városokban leforrázták. Selmeceen kezét a kockával ütötték át, Pozsonyban egy polgárt 1404-ben e³¹⁸ bűncselekmény miatt halálra ítélték, s csak a pozsonyi gróf feleségének kérelmére kapott kegyelmet.

A fényűzés és a mulatozás korlátozására irányuló törekvés még a régi harci morál kifolyása, mely a városi polgárság szabadságát és függetlenségét, a városi ügyek intézéséhez szükséges józan-ságot és elfogulatlanságot látta veszélyeztetve a fényűzés, a tivornyázás terjedése és a nyomukban járó eladósodás által. Ugyanerre a szellemre vezethető vissza az az irányzat is, mely a ruházat terén lábrakapott fényűzést akarta megakadályozni, de szintén eredménytelenül. A városi polgárság ruházata ebben a korban főleg a német divat után igazodott, de egyes ruhadarabokon magyar motívumok is felismerhetők. A férfiak viselete a rövid dolmány (*Rock*), az erdélyi szászok ebben a korban frakkszerű kabátokat is viseltek. Ünnepeleyesebb alkalmakkor a nyaktól végig kapcsolt kabátban (*Wamms, Leib*) jelentek meg. A kabát felett értékes köpenyeget viseltek, melyet, valamint a dolmányokat és kabátokat is, róka és nyestprémmel díszítettek. A szövetek között leghasználatosabb volt a bécsi loden. A nők fejdíszre a főkötő, melyet gyöngyök ékítettek. A szoknya és derék rendszerint egybe volt szabva és a ruhákat többnyire hímzések borították. Szövet, damaszt és selyem kelmékből készültek a ruhák, melyeket öv és kötő egészített ki. Az ékszerek használata el volt³¹⁹ terjedve. A fiú- és leánygyermekek öltözete a felnőttekéhez hasonlított. A társas szellem élénkítésére igen nagy hatással voltak a különböző egyesületek, melyek alakulása a városi hatóság engedélyétől³²⁰ függött. Ezek a társulatok túlnyomó részben vallásos és humanitárius célokat követtek, s közülök időrendben első a lőcsei *fraternitas Corporis Christi*. Ugyanily társulatok azután Bártfán, az erdélyi szász városokban, Kolozsvárt, Pozsonyban stb. is alakultak. Ez egyesületek elszegé-³²¹ nyedett tagjaikat vagy általában a szegényeket gyámolítottak, betegségeikben segélyezték és ingyen eltemették. Azonkívül közös misére jártak és egyéb vallásos gyakorlatokat végeztek. De tartottak világi összejöveteleket is. A szepességi városokban ezek az egyesületek³²² később *Elende Brüderschaften* nevet viseltek. A szepességi és szász papoknak külön egyesületeik voltak, melyekről már megemlékeztünk. Oly jelentőséghez a vallásos fraternitások nálunk nem jutottak, mint Angliában, hol a XIV. században több mint 500 ilyen társulatot írtak össze, valamint Flandriában és Franciaországban, ahol a politikába is³²³ beavatkoztak. Késmárkon és Selmecebányán a XV. Században már lövészegegyesületeket is találunk.

XIV. Befejezés

E vázlatos tanulmány keretében igyekeztünk a középkori magyar városi élet legjellemzőbb vonásait megrögzíteni. Nyomon követtük azt a fejlődési folyamatot, mely a városokat létrehozta, ismertettük azt a jelentős szerepet, mely a középkori magyar állam osztálytagozatában nekik jutott, elemeztük gazdasági tevékenységüket, a termelés, a forgalom szervezetét s az így nyert eredmények alapján megállapítottuk jogi, kulturális, erkölcsi, családi és társadalmi életük főbb tényeit. E fejtegetések nemcsak arra akarnak világosságot vetni, melyek voltak a városok fellendülésének okai, de egyúttal reámutatnak azokra a tényezőkre is, melyek a későbbi századokban a városok hanyatlását, jelentőségük megszűnését idézték elő. Virágzásuk főoka volt, hogy gazdasági tevékenységük a XIV—XV. századbeli magyar társadalom szükségleteinek megfelelt és szerepüket helyesen töltötték be. Mihelyt azonban a kapitalizmus térfoglalása megkezdődött, a céhrendszeren alapuló ipari szervezet a fejlődés igényeinek többé meg nem felelt. Másutt az ipari forradalom áttörte a középkorból fenmaradt korlátokat, nálunk azonban a török hódítás folytán bekövetkezett pusztulás háromszáz évvel vetette vissza a haladást. A városok ilyképen elvesztették az étellel való kapcsolatot, de vezető elemeik uralmukat régi kiváltságaik alapján fentartották, annak dacára, hogy e kiváltságok alapját képező reális gazdasági tevékenység és termelő munka megszűnt. Így a városok szűkkörű érdekcsoportok vezetése alá kerültek s a polgárság önzés és az osztályuralom visszaélései tekintetében méltóvá lett az ország többi kiváltságos elemeihez. A XVIII. század folyamán végbement erőgyűjtés és megújulás után a városok fejlődése ismét megindult s ma már épen úgy, mint ötszáz évvel ezelőtt, az ipar és kereskedelem, a kultúra központjai, a földesúri hatalom alól kikerült jobbágyok menedékei és a gyenge magyar demokrácia fellegvárai. De amíg 500 évvel ezelőtt az idegen elem vitte bennök a vezérszerepet, addig ma a városok a kultúra útján való magyarosításnak, a békés asszimilációnak legfőbb, sőt egyedüli eszközei.

¹ A városok kialakulása általában és a külföldi városok fejlődése: Franz Oppenheimer: *Der Staat* (Die Gesellschaft) 75 és köv. 11., 95 és köv. 11., 141 és köv. 11. F. Müller-Lyer: *Phasen der Kultur und Richtungslinien des Fortschritts* 168 és köv. 11., 267 és köv. 11. H. Preuss: *Die Entwicklung des deutschen Städtewesens*, I. kt. 9—56. 11. Karl Hegel: *Die Entstehung des deutschen Städtewesens*, 1—37.11. Christian Meyer: *Das Aufkommen der deutschen*

Stadtfreiheit im Mittelalter. (Frankfurter zeitgemässe Broschüren XI. kt. 11.) 1—32. 11. Karl Hegel: *Städte und Gilden der germanischen Völker im Mittelalter* I—II. kt. a szöveg folyamán idézve. Georg v. Below: *Das ältere deutsche Städtewesen und Bürgertum* (Monographien der Weltgeschichte VI.) A. Giry-A. Réville: *Emancipation of the medieval towns*, angol fordítás Bates és Titsworth-tól 1—8. 11. Frank I. Goodnow: *Municipal Government*, 45-63. 11. Mrs. I. R. Green: *Town life in the fifteenth Century* I—II. A szöveg folyamán idézve. John Fiske: *Civil Government in the United States*, 34—42.11., azonkívül 16—32. 11., kitűnő összehasonlítást nyújt. ² A magyar városok kialakulására nézve I. Ipolyi Arnold: *Besztercebánya művelségi történetének vázlata*. Századok, 1874. 533. 1. (a római castrumok hatásáról a magyar városokra), idevonatkozólag I. még Wenzel Gusztáv: *Magyarország városai és városjogai a múltban és jelenben*, 36 és köv.11. Az idegenek befolyása a városok kialakulására: Kerékgyártó Árpád: *A műveltség fejlődése Magyarországon*, 2051. Hetényi János: *Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejlődésére és csinosbulására*. (Akadémiai pályamunka) 81.1. G. D. Teutsch: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, I. kt 19 és köv. 11. Kachelmann János: *Geschichte der ungarischen Bergstädte* II. kt. 56 és köv. 11. Weber Samu: *Zipser Geschichts und Zeitbilder*, 14.1. A várszerkezettel való összefüggés: Pesty Frigyes: *A várispánságok története*, 141.1. Szalay József: *Városaink a XIII. században*, 5 és köv. 11. Király János: *Pozsony város joga a középkorban*, 1 — 3. 11. Jakab Elek: *Kolozsvár története*, I. kt. 281. 1. Ezenkívül: Hóman Bálint: *A magyar városok az Árpádok korában*, 1—33 11. Timon Ákos: *Magyar alkotmány és jogtörténet*, III. kiadás 149—156 11. Acsády Ignác: *Magyar városok története*, Közgazdasági Lexikon III. kt. 702—705 11. Vámbéry Ármin: *A magyarság keletkezése és gyarapodása*, 217—18, 256, 268—98 11. ³ Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*, II. kiadás I. kt. 28 és köv., 78 és köv. 11. Marczali Henrik: *A magyar nemzet története* (Milleniumi tört.), I. kt. 273. 1. Acsády Ignác: *A magyar birodalom története*, 97 és köv. 11. ⁴ Oppenheimer id. m. 145. 1. Achille Loria: *Die wirtschaftlichen Grundlagen der herrschenden Gesellschaftsordnung* (német fordítás), 132. 1. ⁵ Hegel: *Städte und Gilden*, I. kt. 76 és II. kt. 98. Giry-Réville id. m. 19.1. ⁶ Jakab Elek id. m. 434.1. u. a. Oklevéltár, 161. sz. Salamon Ferenc: *Budapest története*, II. kt. 285.1. ⁷ Buda és Pest adója: *Ofner Stadtrecht* (ezenkívül Budai tvkv. c. idézve), 9. §., kiadta Lichner és Michnay. Erdélyi szászok: *Andreanum* (a szászok 1224 évi kiváltságlevelé), 4 p., kiadta Lichner és Michnay, azonkívül Marczali Henrik: *A magyar történet kútfőinek kézikönyve*, 145—147. 11. Brassó: Teutsch id. m. 142. 1. Besztercebánya: Ipolyi id. m. 625.1. Selmecbánya: Pech Antal: *Az alsómagyarországi bányavárosok tört.*, 26.1. Szepesség: A szászok kiváltságlevelét közölte Lichner és Michnay, azonkívül: Illés József: *Az Anjoukori társadalom és az adózás*, 68. 1. Sopron: Ráth Károly: *A soproni kapitányság és kir. adóról szóló oklevelek*. Tört. Tár. Régi folyam, I. kt. 145. 1. ⁸ Hegel: *Städte und Gilden*, I. kt. 117. 1. Fejérpataky László: *Városi számadáskönyvek* 39. és 40. 11. *Budai tvkv.* 10. §. Teutsch id. m. 249. 1. Király id. m. 46.1. Pozsonyi számadáskönyvek 1410-ből, *Konyhai számadások*. ⁹ *Andreanum*, XVI. p. ¹⁰ Green id. m. I. kt. 211. 1. ¹¹ Ülés id. m. 62. 1: ¹² Salamon id. m. 357. 1. Pech id. m. 61. 1. ¹² Hatvani Mihály: *Brüsszeli Okmánytár* I. kt. 4. sz., Teutsch id. m. 183 és 245 11. Thallóczy Lajos: *A kamara haszna*, Okleveles függelék 71. sz. ¹³ Kachelmann id. m. III. kt. 11. 1. Király id. m. 46. 1. ¹⁴ Salamon id. m. II. kt. 415. 1.

Erekly István: *A magyar helyhatósági önkormányzat*, I. kt. 197. 1. ¹⁵ Marczali: *Kútffók*, 128—130. 11. közli III. Béla jövedelmeinek kimutatását. ¹⁶ Pech id. m. 56. 1. Kachelmann id. m. III. kt. 18. 1. ¹⁷ Marczali: *Kútffók* 145-147. 11. Hóman id. m. 114. 1. ¹⁸ Hegel: *Städte und Gilden*, II. kt. 18. 1. Green id. m. I kt. 55. 1. ¹⁹ *Nullus principum nostrorum violentum descensum facere possit super eos*. Buda priv. 4. p. Kassa priv. 4. p. (Lichner-Michnay) Budai tkv. 19. §. ²⁰ Giry-Réville id. m. 17—18. és 40. 11. Preuss id. m. 39, 87 és köv. 11. Loria id. m. 131. 1. Green id. m. I. k. 198-200, 255—257, II. k. 167—169 11. ²¹ Fraknoi Vilmos: *A Hunyadiak tört.* (Milleniumi tört. V. k.) 324.1. ²² *Pozsonyi jogkönyv* 25. §. *Zipser Willkühr* (szepesi városok joga) 59. és 60. §§. ²³ Teutsch id. m. 81-84. 11. ²⁴ A szövetséglevelet közli Marczali: *Kútffók*, 270—274 11. ²⁵ Preuss id. m. 68—72.11., Green id. m. I. kt. 164. 1. ²⁶ *Budai tkv.* 311. §. ²⁷ Below id. m. 117. 1. Green id. m. I. kt. 194. 1. Müller-Lyer id. m. ²⁸ Idézye: Hóman id. m. 43. 1. ²⁹ *Szabolcs vármegye levéltárának mohácsi vész előtti oklevelei*. Századok 1902. 949. 1. ³⁰ Közölve: Századok 1909. 940-943. 11. ³¹ Preuss id. m. 106—108. 11. ³² Nagyszámú városi oklevelet közölt Lichner és Michnay, többnyire ezekből idézünk. ³³ Hegel: *Städte und Gilden*, II. kt. 83. 1. Giry-Réville id. m. 62. 1. ³⁴ *Kassa priv.* 3. p. és 12. p. *Budai tkv.* 165. §. Buda priv. (Buda arany bullája) 14. p. Nagymaros priv. 1 — 2. p. *Andreanum* 16. p. ³⁵ *Buda priv.* 9. p. *Kassa priv.* 7. p. *Nagymaros priv.* 4. p. *Pozsony priv.* 4. p. ³⁶ *Budai tkv.* 32. §. ³⁷ Karl Theodor von Inama Sternegg: *Deutsche Wirtschaftsgeschichte in den letzten Jahrhunderten des Mittelalters* III. kt. I. r. 14—15. 11. ³⁸ Budai tkv. bevezetése „... und mit helet in etlichen Dingen oder Stügken Maidpurgerischen Rechten. ³⁹ Wenczel: *Városjogok*, 19 és köv. 11. Király id. m. 6. 1. ⁴⁰ Wenczel Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története*, 154. 1. Ugyanő közli Körmöc bányajogát 275—287. 11. ⁴¹ *Budavárosának Törvénykönyve* (Ofner Stadtrecht(1—441. §§.)), kiadta Lichner Pál és Michnay Endre. Pozsony város fogkönyvét (1—171. §§.) kiadta Király János *Pozsony város joga* c. művében. *A selmeci jogkönyv* (1—40. §§.) és bányajog (Bergrecht 1—20. §§.), kiadta Wenczel Gusztáv Árpádkori Okmánytár III. kt. Kachelmann is közölte id. m. II. kt. függelék. A szepesi szászok municipális joga (*Zipser Willkühr* 1—93. §§), kiadta Lichner-Michnay az *Ofner Stadtrecht* függeléke gyanánt. Később Kolosváry Sándor és Ováry Kelemen adták ki a *Magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteményében* (II. kt. II. r. 4—30. 11.), ugyanitt vannak közölve Kassa város artikulusai (1—47. §§.) Késmárk és Bártfa statutumai (II. kt. II. r. 71— 91.11.). Bővebben foglalkozik vele : Demkó Kálmán *Szepesi jog* c. művében. A szebeni jogkönyvre nézve: Wenczel Gusztáv: *Tárnoki jog*, 44.1. ⁴² Budai tkv., 358. §. ⁴³ Preuss id. m. 87. 1. ⁴⁴ Weber Samu: *Adalékok a XIII. szepesi város történetéhez*, Századok 1881. 589. 1. ⁴⁵ Teutsch id. m. 240 és köv. 11. ⁴⁶ Pech id. m. 37. 1. V Wenczel: *Bányászat* 361—63. 11. 48. 1. ⁴⁸ Teutsch id. m. 2371. ⁴⁹ Budai tkv. 87. §. ⁵⁰ Lichner-Michnay id. m. 254. 1. ⁵¹ Knauz Nándor: *Az 1397-ki országgyűlés végzeményei*. Tört. Tár régi folyam III. kt. 191. 1. ⁵² Green id. m. I. kt. 24—25. 11. ⁵³ Erre vonatkozólag Teutsch, Weber, Kachelmann id. művein kívül: Szalay József: *Városaink nemzetiségi viszonyai a XIII. században*, Századok 1880. 546. 1. Wenczel: *Bányászat* 127. 1. Wenczel: *Budai regesták*. Tört. Tár régi folyam IV., 193. §. Hóman id. m. 48. 1. Franciákra *Bertrandon de la Brocquière utazása*. Megjelent Hatvány: *Brüsszeli Okmánytár*, IV. kt. 310. 1., magyar fordításban pedig: Szamota István: *Régi utazások*

Magyarországon és a Balkánfélszigeten, Olcsó Könyvtár 767—772. sz. 48—100. II. Demkő Kálmán: *Az orvosi rend története Magyarországon* 142. I. ⁵⁴ Salamon id. m. II. kt. 446. I. ⁵⁵ Nyáry Albert br.: *Magyarország erkölcsi és műveltségi viszonyai a XV. század utolsó tizedében*. Századok 1874. 71., ide vonatkozik *Mészáros céhlevél*, Selmecbánya (1487) közlve Tört. Tár 1905., 147. I. ⁵⁶ Ipolyi id. m. Századok 1874. 614. I. ⁵⁷ Jakab id. m. I. kt. 426. I. Teutsch id. m. 189. I. ⁵⁸ Ortvy Tivadar: *Pozsony város tört.* III. kt. Mellékletek: Bírók névsora. ⁵⁹ Hetényi id. m. 128. I. ⁶⁰ Salamon id. m. II. kt. 463 I. ⁶¹ Szalay: *Városaink nemzetiségi viszonyai*, Századok 1880. 547. I. Teutsch id. m. 47 és 136 11. ⁶² Budai ivkv., 113. és köv. §§. ⁶³ Nyári Albert: *A modenai Hypolit codex*, Századok 1874.76. I. *Bertrandon de la Brocquière*, — Szamota kiadása 93.1. ⁶⁴Körömy Árpád: *Iparviszonyaink a céhek szabályozásától a mohácsi vészig* 61. I. ⁶⁵ Ipolyi id. m. Századok 1874. 614. I. ⁶⁶ Weber Samu: *Ötödik municipium a Szepességen*, Századok 1902. 427.1. ⁶⁷ Inama-Sternegg id. m. III. kt. II r. 92. I. ⁶⁸ Meltzl Oszkár: *Az erdélyi százok ipara és kereskedelme a XIV. és XV. században*, Századok 1892. 649.1. Teutsch id. m. 125. I. ⁶⁹ Wenczel Gusztáv: *Kassa város parketkészítése*, Oklevéltár I—XXI. sz. ⁷⁰ *Bártfa város statutuma*, kiadta Kolozsváry és Öváry II. kt. II. r. 88. I. Fejérpataky: *Számadaskönyvek*, 199., 295., 312. 11. ⁷¹ Wenczel: *Bányászat* 18. I. Kachelmann id. m. II. k. 104. I. Weber: *Zeitbilder* 194. I ⁷² Pech id. m. 24. I. ⁷³ Kachelmann id. m. III. kt. 90 és köv. 11. Pech id. m. 62. I. ⁷⁴ Wenczel: *Bányászat* 40-42. 11. Ipolyi id. m. századok 1874. 647. I. ⁷⁵ Richard Ehrenberg: *Das Zeitalter der Fugger*, I. kt. 90. I. ⁷⁶ Weber: *Zeitbilder*, 204. I. ⁷⁷ Wenczel: *Bányászat* 113 és köv. 11. ⁷⁸ *Anjoukori diplomatai Emlékek* II. kt. 504. I. ⁷⁹ Wenczel Gusztáv: *Négy egykorú püspök a Thurzók családjából* 9 és köv. 11. ⁸⁰ Inama-Sternegg id. m. III. kt. II. r. 92. I. ⁸¹ *Bertrandon de la Brocquière*-Szamota 93. I. ⁸² Kováts Ferenc: *Városi adózás a középkorban*, 86 és köv. 11. ⁸³ Loria id. m. 234. I. Inama-Sternegg id. m. III. kt. II. r. 196. I. Green id. m. II. kt. 237—39. 11. ⁸⁴ Wenczel Gusztáv: *A mezőgazdaság története Magyarországon*, 282 és köv. II. ⁸⁵ Tagányi Károly: *Erdészeti Oklevéltár*. Bevezetés XVI. I. Oki. 85., 97. sz. ⁸⁶ Wenczel: *Mezőgazdaság tört.* 345. I Meltzl id. m. Századok 1892. 739. I. ⁸⁷ *Pozsonyi jogkönyv*, 156. §. ⁸⁸ *Brüsszeli Okmánytár*, IV. kt. 310. I. Szamota id. m. 91. I. ⁸⁹ Kováts Ferenc: *Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században*, 8., 136., 182. 11. ⁹⁰ Az áruforgalom irányára és tárgyaira nézve: Meltzl id. m. Századok 1892. 720 és köv. 11. Wenczel: *Budai regesták*, 228., 276. sz. Hajnik Imre : *Adalékok a magyar kereskedelem történetéhez*, Századok 1868. 146 és köv. 11. Salamon id. m. II. kt. 438 és köv. 11. Teutsch id. m. 237. I. Csánki Dezső: *Kereskedelmünk Nagy Lajos korában*, 28 és köv. 11. Anjoukori dipl. Emlékek, II. k. 47., 390., 664. 11., III. k. 12., 31., 131. 11. Kováts: *Áruforgalom*, 75-142. 11. *Bertrandon de la Brocquière*, Szamota id. m. 94. I. Inama-Sternegg id. m. III. k. I. r. 15. I. Green id. m. II. kt. 404. I. ⁹¹ Hegel: *Städte und Gilden*, I. k. 101. I. Giry-Réville id. m. 57. Green id. m. I. k. 395—98. 11. ⁹² Szádeczky Lajos: *A céhek történetéről Magyarországon*, 18. I. Mailáth Béla: *A kalandosok*, Századok 1885. 562. I. a céheket frateritásokból származtatják, ellenkező nézetten Meltzl id. m. Századok 1892. 645 és köv. 11. I. idevonatkozólag még: Körömy id. m. 22. I. Király id. m. 166—85. 11. Jakab: id. m. I. k. 410. I. Ipolyi Arnold: *Az iparélet tört. fejlődéséről*, Századok 1877. 16. I. Külföldre nézve: Inama-Sternegg id. m. III. k. II r. 17 és köv. 11. Müller-Lyer id. m. 162.1. ⁹³ *Budai*

tkv. 65., 99., 106—123. §§. Pozsonyi céhek szabályai. Király id. m. Függelék. Wenczel: *Kassa parketkészítése*. Okleveles függelék. Erdélyi szász céhszabályok, Teutsch id. m. kolosvári céhszabályok: Jakab id. m. *Oklevéltár*, köztük az első magyar céhlevél 154. sz.⁹⁴ Inama-Sternegg id. m. III. k. II. r. 67—89. 11. Werner Sombart: *Die Juden und das Wirtschaftsleben*, 136—180. 11.⁹⁵ Idevonatkozólag 1. az előbbi három jegyzetben felsorolt forrásműveket.⁹⁶ Green id. m. I. k. 68, II. k. 166. 11.⁹⁷ I. Kramer: *Aus der Gegenwart und Vergangenheit der Stadt Bisirütz*, 29. 1.⁹⁸ Inama-Sternegg id. m. III. kt. II. r. 43 48. 11.⁹⁹ 1453 évi Beckerlimitation, közli Lichner-Michnay 263. 1.¹⁰⁰ statútumot közölte Kolosváry-Óváry-féle gyűjtemény II. kt. II. r. 88. 1.¹⁰¹ A céhszabály közölte Király id. m.¹⁰² Fentebb idézett statútum, azonkívül Fejérpatak: *Számadáskönyvek* 199., 312. 11.¹⁰³ Jakab id. m. Okl. 152. sz.¹⁰⁴ Meltzl id. m. Századok 1892. 648. 1. Green id. m. II. kt. 123—127. 11.¹⁰⁵ *Selmeci Bergrecht*, 11. p. Pech id. m. 24. 1.¹⁰⁶ Budai tkv. 236 és 394. §.¹⁰⁷ *Pozsonyi jogkönyv*, 125. §.¹⁰⁸ Mandello Gyula: *Adalék a középkori munkabérek történetéhez*, 3. 1. 191—195. 11.¹⁰⁹ Király id. m. 233. 1.¹¹⁰ *Zipser Willkühr*, 51., 84. §§.¹¹¹ Mandello id. m. 105. 1. 1.¹¹² Green id. m. I. kt. 156. 1.¹¹³ Lichner-Michnay id. m. 240. 1. Wenczel: *Budai regesták*, 261. §.¹¹⁴ Inama-Sternegg id. m. III. kt. II. 260. 1. *Budai tkv.* 73., 82., 417. §§.¹¹⁵ *Késmárki statutum*, 14. §.¹¹⁶ Inama-Sternegg id. m. III. kt. II, 263. 1. Budai tkv. 95. §.¹¹⁷ L. szerző *Árúmegállítási* cikkét, Közg. Lexikon I. kt.¹¹⁸ *Naves et carinae descendentes et ascendenies cum mercibus et currus apud eos descendant forum habeant quotidianum*.¹¹⁹ Az árúmegállításra vonatkozólag: *Budai tkv.* 67., 87. §§. Késmárki statútum, 1-3. §§. Wenczel: *Budai regesták*, 274. sz. Weber: *Zeitbilder*, 65. 1. Anjoukori Dipl. Emlékek, III. kt. 31. 1. Lichner-Michnay id. m. 266 és köv. 11. Hajnik: *Adalékok*, 156. 1.¹²⁰ Kachelmann id. m. III. kt. 85. 1. Weber: *Zeitbilder*. Inama-Sternegg id. m. III. kt. II. r. 460—65. 11. Below id. m. 107. 1. Green id. m. II. kt. 36. 1.¹²¹ *Budai tkv.* 73 és 417 §§. *Selmeci jog*, 5. §. *Zipser Willkühr* 68., 71. §§.¹²² Meltzl id. m. Századok 1892. 729. 1. Wenczel: *Budai regesták*, 63., 65., 82, 181. sz.¹²³ Kováts: *Árúforgalom* 1—4, 61 és köv. 11.¹²⁴ Csánki id. m. 21. 1.¹²⁵ *Budai tkv.* 69. §. Kováts: *Árúforgalom*, 2 és köv. 11.¹²⁶ Wenczel: *Kassa város parketkészítése*, Okl. VII—XI. sz.¹²⁷ Kováts: *Adózás*, 11—13. 11.¹²⁸ Below id. m. 103. 1. Giry-Réville id. m. 52. 1.¹²⁹ Wenczel: *Budai regesták* 193. sz.¹³⁰ *Budai tkv.* 270, 278. §§.¹³¹ Green id. m. II. kt. 113. I. Loria id. m. 119. 1.¹³² Ehrenberg id. m. 90. 1.¹³³ Kováts: *Árúforgalom*, 160 és köv. 207 11.¹³⁴ *Judenpuech*, 1. 1., közölte Király id. m.¹³⁵ Inama-Sternegg id. m. III. kt. II. r. 478 — 79.11.¹³⁶ Kohn Sámuel: *A zsidók története Magyarországon*, 154. 1.¹³⁷ Kováts: *Adózás* 39 és köv. 11.¹³⁸ Inama Sternegg III. kt. I. r. 186. 1. Green id. m. II. kt. 237—9. 11.¹³⁹ Hóman id. m. 44. 1. Timon id. m. 202. 1. Acsády id. m. 703. 1. (Közp. Lex.)¹⁴⁰ Teutsch id. m. 81—84. 11. 1.¹⁴¹ Giry-Réville id. m. 56-58. 11. Hegel: *Städte und Gilden*, II. kt. 113., 230. 11. Loria id. m. 138, 229. 11.¹⁴² Hegel id. m. II. 493. 1. Below id. m. 123 és köv. Green id. m. II. 190., 383. 11.¹⁴³ Kohn id. m. 138 és köv. 11. *Budai tkv.* 191., 193. §§. Király id. m. 92. I.¹⁴⁴ *Budai tkv.* 25., 59., 62. §§. *Selmeci jog*. 17. §.¹⁴⁵ *Budai tkv.* 35. §.¹⁴⁶ *Pozsonyi jogkönyv*, 162—164. §§.¹⁴⁷ Salamon id. m. II. kt. 322. 1.¹⁴⁸ Teutsch id. m. 163. 1. Salamon id. m. 290 és köv. 11.¹⁴⁹ *Pozsonyi jogkönyv*, 151. §.¹⁵⁰ Király id. m. 67. 1. Teutsch id. m. 232. 1. Fejérpatak: *Számadáskönyvek*, 137. 1.¹⁵¹ Selmecbánya, Besz-

tercebánya, Pozsony, Nagyszombat, Bártfa, Kőrmöcbánya XIV—XV. századbeli számadáskönyveit Fejérpataky László adta ki, Kassát (1431—1553) pedig ifj. Kemény Lajos. Pozsony 1434 utáni adó- és számadáskönyveit Kováts Ferenc és Mandello Gyula dolgozták fel id. műveikben. Eperjes jegyzőkönyvei (1424—1509.) megjelentek Tört. Tár 1909. 118 és köv. II. ¹⁵² Mandello id. m. 191—95. 11. ¹⁵³ Teutsch id. m. 119., 232 11. ¹⁵⁴ Pech id. m. 59. 1. *Számadáskönyvek* 634. 1. ¹⁵⁵ *Budai tkvk.* 27. §. ¹⁵⁶ *Pozsonyi jogkönyv*, 133—134. §§. Demkó Kálmán: *Felsőmagyarországi városok élete*, 42. I. Relkovič Davorka: *Újbánya magistratusa a XIV—XVI. században*. Tört. Tár 1908. 595. 1. ¹⁵⁷ *Giry-Réville* id. m. 44.1. ¹⁵⁸ *Sacerdotes vero libere eligant. Andreamum*, 10. p. ¹⁵⁹ *Budai tkvk.* 350. §. *Von des statschreibers Ion*. ¹⁶⁰ *Pozsonyi jogkönyv*, 149. §. ¹⁶¹ *Selmeci jog*, 7., 13. §§. *Pozsonyi jogkönyv*, 133. §. ¹⁶² *Budai tkvk.* 168. §. *Kassai articulások*, 30. §. ¹⁶³ *Pozsonyi jogkönyv*, 154. §. ¹⁶⁴ *Selmeci jog*, 8. §. ¹⁶⁵ *Articuli jog*, 14., 18. §§. *Zipser Willkühr*, 55. §. *Green* id. m. II. kt. 256. 1. ¹⁶⁶ *Illés* id. m. 63. 1. *Hóman* id. m. 109. 1. ¹⁶⁷ *Budai tkvk.* 12-14. §§. *Pozsonyi jogkönyv*, 161. §. ¹⁶⁸ *Kováts: Adózás*, 86 és köv. 11. ¹⁶⁹ *Budai tkvk.* 14. §. ¹⁷⁰ *Below* id. m. 83. 1. ¹⁷¹ *Budai tkvk.* 262., 264. §§. *Selmeci jog*, 19. §. *Pozsonyi jogkönyv*, 61., 62. és 15. §§. ¹⁷² *Budai tkvk.* 277. §. *Király* id. m. 296. 1. *Zipser Willkühr*, 34. §. ¹⁷³ *Budai tkvk.* 268. §. (rablás). *Selmeci jog*, 20. §. (templomi tolvajlás). ¹⁷⁴ *Budai tkvk.* 229. §. *Pozsonyi jogkönyv*, 14., 15. és 76. §§. *Selmeci jog*, 29. §. *Zipser Willkühr*, 34. §. ¹⁷⁵ *Selmeci jog*, 34. §. (Marktfrieden). *Budai tkvk.* 276. §. *Selmeci jog*, 18. §. *Zipser Willkühr*, 49. §. ¹⁷⁶ *Pozsonyi jogkönyv*, 236. §. ¹⁷⁷ *Selmeci jog*, 31. §. ¹⁷⁸ *Budai tkvk.* 260. §. ¹⁷⁹ *Zipser Willkühr*, 50. §. ¹⁸⁰ A legtöbb compositionális büntetés a pozsonyi jogkönyvben található. ¹⁸¹ *Pozsonyi jogkönyv*, 89. §. ¹⁸² *Budai tkvk.* 256., 258., 262—66. §§. ¹⁸³ *Das heysse eysen und wallende wasser sol auch nymant urtail geben*. *Budai tkvk.* 338. 1. ¹⁸⁴ *Ipolyi* id. m. 548. 1. *Zipser Willkühr*, 54. §. ¹⁸⁵ *Király* id. m. 244. 1. ¹⁸⁶ Közzétette Svábry Frigyes Tört. Tár 1883. 407. 1. *Budai tkvk.* 189. §. ¹⁸⁷ *Budai tkvk.* 233. és 235. §§. *Demkó* id. m. 39. 1. ¹⁸⁸ *Budai tkvk.* 168. és 356. §§. *Pozsonyi jogkönyv*, 57. §. ¹⁸⁹ *Demkó : Szepesi jog*, 9. 1. ¹⁹⁰ *Pozsonyi jogkönyv*, 4., 57. §§. *Budai tkvk.* 312. §. ¹⁹¹ *Kassa priv.*, 12. p. *Buda priv.*, 14. p., *Nagymaros priv.*, 1-2 p. ¹⁹² *Selmeci jog*, 9—10. §. *Zipser Willkühr*, 18., 19., 23 , 26-28. §§. ¹⁹³ *Budai tkvk.* 237. §. ¹⁹⁴ *Wenzel: Tárnoki jog*, 42 és köv. 11. A tárnoki jog 4 részből állt és 175 fejezetre oszlott, 1486-ban foglalták írásba. *Király* id. m. függelékében szintén közöl tárnokjogi cikkeket. ¹⁹⁵ *Pozsonyi tkvk.* 80 §. ¹⁹⁶ *Timon* id. m. 372. 1. ¹⁹⁷ *Budai tkvk.* 330. §. ¹⁹⁸ *Kassa priv.*, U. p. ¹⁹⁹ *Pech* id. m. *Bányászati Oklevéltár*, 1. sz. ²⁰⁰ *Acsády* id. m. 711. 1. (*Közgazd Lex.*) ²⁰¹ *Zipser Willkühr*, 35. §. ²⁰² B. Heil: *Die deutschen Städte und Bürger im Mittelalter* (*Aus Natur und Gesellschaft*), 149. 1. ²⁰³ *Below* id. m. 78 1. *Heil* id. m. 149. 1. ²⁰⁴ *Demkó* id. m. 45. 1. *Király* id. m. 78. 1. ²⁰⁵ *Zipser Willkühr*, 73. §. *Budai tkvk.* 398. §. ²⁰⁶ *Weber: Zeitbilder*, 48. és 58. II. ²⁰⁷ *Die Feuerordnung der Stadt Wien*. *Közli: Lichner-Michnay* 110.1. ²⁰⁸ *Budai tkvk.* 251. §. *Teutsch* id. m. 221.1. ²⁰⁹ *Pozsonyi jogkönyv*, 144. §. ²¹⁰ *Budai tkvk.* 323., 326. §§. *Pozsonyi jogkönyv*, 156. §. ²¹¹ *Fejérpataky: Számadáskönyvek*, 1439. febr. 14-ki tétel. ²¹² u. a. 191., 43. 11. *Jakab* id. m. *Oklevéltár*, 159. sz. ²¹³ *Fejérpataky: Számadáskönyvek*, 433. 1. ²¹⁴ u. a. 379., 364.11. *Ipolyi* id. m. *Századok* 1874. 635. 1. *Csánki Dezső: Mátyás király udvara*, 179. 1. ²¹⁵ *Fejérpataky: Számadáskönyvek*, 17., 192., 605., 620. 11. *Salamon* id. m. II. kt. 534. 1.

Bertrandon de la Brocquière utazása Szamota id. m. 93. 1.²¹⁶ Fejérpataky: *Számadáskönyvek*, 434. 1. ²¹⁷ Ipolyi id. m. Századok 1874. 635. 1. ²¹⁸ Heil id. m. 113. 1. Wenzel: *Budai regesták*, Tört. Tár, régi folyam I. kt. 246. sz. Poór Antal: *Az Anjouk története* (Millenniumi történet) III. kt. 119.1. Salamon id. m. II. kt. 346.1. Demkó Kálmán: *Az orvosi rend története Magyarországon*, 167. 1. Fekete Alajos: *A gyógyászat története Magyarországon*. Századok 1874. 480 és köv. 11. ²¹⁹ Demkó: *Orvosi rend tört.*, 165.1. ²²⁰ *Budai tkv.*, 105., 106. §§. *Si sollen das fleisch peschauen das in den pengken ist, das das rain und gerecht is vnd nich stingkund. Pozsonyi jogkönyv*, 125., 131. §§. ²²¹ Szalay József: *Városaink nemzetiségi viszonyai a XIII. században*, Századok 1880. 545—48.11. ²²² Demkó: *Orvosi rend tört.*, 150.1. ²²³ Jakab id. m. I., 303.1. Fekete id. m. Századok 1874., 480 1. Fejérpataky: *Számadáskönyvek*, 380., 492. 11. ²²⁴ u. a. 135. és 390. 11. ²²⁵ Weber: *Zeitbilder*, 130. 1. ²²⁶ *Budai tkv.*, 168. §. Fejérpataky: *Számadáskönyvek*, 360., 621. 11. ²²⁷ *Budai tkv.*, 173. §. Jakab id. m. 415. 1. ²²⁸ *Selmeci jogkönyv*, 3. §. Toldy Ferenc: *Egy XIV. századbeli vezeklő Irlandban*. Századok 1871., 229. 1. Fejérpataky: *Számadáskönyvek*, 94. 1. ²²⁹ Meltzl id. m. Századok 1892., 674. 1. Demkó: *Felsőmagyarországi városok* 31. 1. ²³⁰ Salamon id. m. II. kt., 258. 1. ²³¹ Below id. m. 115 1. Giry-Réville id. m. 55. 1. ²³² *Pozsonyi tkv.*, 63. §. Kachelmann id. m. III. kt. 28. *Viklefítas Deo et hominibus exosos, perfidos Hussitas et Taboritas Dei et totius Christianitatis rebelles et perversissimos haereticos.* ²³³ *Selmeci jogkönyv*, 16., 20., 22. §. *Budai tkv.* 331. §. Pozsonyi tkv. 23. §. ²³¹ Békefi Rémig: *Székesegyházi iskoláink szervezete*. Századok 1897., 126 1. Kachelmann id. m. III. kt. 10. Beöthy Zsolt: *Képes irodalomtörténet*, I. kt. 281. 1. ²³⁵ Békefi id. m. 128. és köv. 11. Bunyitay Vince : *A váradai káptalan legrégebbi statútumai*, 92. 1. ²³⁶ Green id. m. II. kt. 13-19. Heil id. m. 143. 1. ²³⁷ Archiv für Siebenbürger Landeskunde: *Über die ältesten Schulanfänge in Hermannstadt*, X. kt. 215., 438 1. ²³⁸ Teutsch id. m. 246. 1. ²³⁹ Weber: *Zeitbilder*, 153. 1. Kachelmann id. m. III. kt. 96. 1. Fejérpataky: *Számadáskönyvek* 1439. május 15-iki bejegyzés: *Item pro pane scholaribus.* ²⁴⁰ Below id. m. 131 1. ²⁴¹ Békefi Rémig: *Árpád-kori közoktatásunk és a veszprémi egyetem létkérdése*. Századok 1896. 207, 310 és köv. 11. ²⁴² Poór Antal: *Nagy Lajos élete*. (Tört. Életrajzok.) 606. 1. Ábel Jenő: *Egyetemeink a középkorban*, 10. és köv. 11. Demkó: *Orvosi rend tört.* 132. 1. ²⁴³ Salamon Ferenc id. m. III. kt. 297. 1. Ábel id. m. 22. 1. ²⁴⁴ Ábel id. m. 37. és köv. 11. Fraknoi Vilmos: *Hunyadiak tört.* (Millenniumi tört.) 533. 1. ²⁴⁵ Fraknoi Vilmos: *Magyarországi tanulók és tanárok a bécsi egyetemen*, 9. 1. Archiv für Sieb. Landeskunde: *Über die ältesten Schulanfänge*, X. kt. 165. ²⁴⁶ Salamon id. m. III. kt. 572. 1. és mellékletek. ²⁴⁷ Beöthy Zsolt id. m. I. 154. 1. ²⁴⁸ Teutsch id. m. 248—49. 11. ²⁴⁹ Beöthy Zsolt id. m. 234 1. ²⁵⁰ Ábel Jenő: *A bártfai Szt-Egyed templom könyvtárának tört.*, 2. és köv. 11. Fejérpataky: *Számadáskönyvek*, 360. 1., továbbá 165, 417. 11. ²⁵¹ Archiv für Sieb. Landeskunde id. cikk. X. kt. 219. 1. Csontos János: *Szepesi könyvtárak*: Magyar könyvszemle 1880., 329. 1. Wenzel: *Bányászat*, 49. 1. ²⁵² Ipolyi Arnold: *Középkori emlékszerű építészet Magyarországon*, 48. 1. Tuttkó: *Kassa évkönyvei* 70. 1. Nagy Iván: *Képzőművészek sorozata*, Századok 1874., 36. 1. Ipolyi: *A középkori magyar szobrászat emlékei*, 155. 1. ²⁵³ u. a. 126. 1. Weber: *Zeitbilder*, 89. 1. ²⁵⁴ Henszelmann Imre: *Magyarország csúcsíves építészeti emlékei*, 207.1. Ipolyi: *Besztercebánya*. Századok 1874., 676. 1. ²⁵⁵ Henszelmann

d. m. 95. l. Ortway id. m. 202., 263. 11. ²⁵⁶ Henszelmann id. m. 31. 1. Ipolyi: *Középkori szobrászat*, 124. 1. ²⁵⁷ Salamon id. m. II. kt. 565. 1. ²⁵⁸ Teutsch id. m. 255. 1. Meltzl id. m. Századok 654. 1. Kramer: *Aus der Gegenwart und Vergangenheit der Stadt Bistritz*, 8. 1. Jakab id. m. I. kt. 418. 1. ²⁵⁹ Ortway id. m. II. kt. 274. 1. Henszelmann id. m. 178. 1. ²⁶⁰ Nagy Iván id. m. Századok 1874., 87. 1. ²⁶¹ Freisingeni Ottó: I. *Szamota* id. m. 16—18. 11. *Bertrandon de la Brocquière: Brüsszeli okmánytár*, IV. kt. 310. 1. Szamota id. m. 93-94. 11. Ranzanus: Hetényi id. m. 100.1. Gerlach-Csánki Dezső: I. *Mátyás udvara*, 168. 1. ²⁶² Nyáry Albert: *A modenai Hypolit codex*. Századok 1874., 9. 1. Salamon id. m. II. kt. 502. 1. ²⁶³ Ortway Tivadar: *Pozsony topographiája*, 319. 1. Ipolyi: Besztercebánya. Századok 1874., 677. 1. ²⁶⁴ u. a. 677. 1. Demkó: *Felsőmagyarországi városok*, 216 - 217. 11. Thaly Kálmán: *Régi ház- és harangfeliratok*, Századok 1869., 269 1. ²⁶⁵ Századok 1889., 129. 1. (*Bizottsági jelentés*). ²⁶⁶ Below id. m. 34—36.. Green id. m. I. kt-18. 1. ²⁶⁷ Ipolyi: *Besztercebánya*. Századok 1874., 614. 1. Nagy Iván id. m. Századok 1874., 191. 1. Fraknói: *Hunyadiak tört.* (Millenniumi tört. IV. kt.) 633. 1. Teutsch id. m. 259. 1. Meltzl id. m. Századok 1892., 655. 1. Salamon id. m. II. kt. 476. 1. Nyáry: *A Hypolit codex*. Századok 1874., 76. I. ^{268t} Harkányi Ede: *Babonák ellen*, 201-05. 11. ²⁶⁹ Heil id. m, 153. 1. Max Kemmerich: *Kulturkuriosa*, I—II. kt. passim nagyszámú adat. ²⁷⁰ *Pozsonyi jogkönyv*, 63. §. *Der Rath versagt . . . Eprechern, die nit heiraten wollen.* ²⁷¹ *Budai tkv.* 291. §. ²⁷² *Zipser Willkühr* 16. §. ²⁷³ *Budai tkv.*, 283 , 285. §§. *Selmeci jog*, 23. §. *Zipser Willkühr*, 14. §. ²⁷⁴ *Pozsonyi jogkönyv*, 82. §. *Budai tkv.* 286. §. *Selmeci jog* 26. §. ²⁷⁵ *Budai tkv.*, 275., 291. §§. ²⁷⁶ *Selmeci jog*, 27. §. ²⁷⁷ Harkányi id. m. 208. 1. ²⁷⁸ *Budai tkv.*, 287. §. ²⁷⁰ *U. o. von etlichen schlafweibern.* ²⁸⁰ Lichner-Michnay id. m. 110. 1. ²⁸¹ *Budai tkv.*, 261. §. *Der sich selber tottet, der ist nicht wirdig, das man yn anderswo hin pegrab, denn unter den galgen.* ²⁸² Demkó: *Felsőmagyarországi városok*, 159. 1. ²⁸³ *Budai tkv.*, 21., 22. §§. *Pozsonyi jogkönyv* 153. §. ²⁸⁴ *Kassai articulások*, 29., 35. §§. 285 Demkó id. m. 44. 1. ²⁸⁵ *Budai tkv.*, 382., 392. és 393. §§. *Selmeci jog*, 2. §. *Pozsonyi jogkönyv*, 191., 192. §§. *Zipser Willkühr* 13. §. ²⁸⁷ *Zipser Willkühr*, 2. §. ²⁸⁸ *Budai tkv.*, 391 §. ²⁸⁹ *Selmeci jog*, 24. §. *Budai tkv.* 257. §. ²⁹⁰ *Budai tkv.*, 385., 397. §§. ²⁹¹ *Pozsonyi jogkönyv*, 34., 41. §§. *Budai tkv.*, 315. §. ²⁹² Demkó: *Felsőmagyarországi városok*, 184. 1. ²⁹³ *Zipser Willkühr*, 29. §. *Budai tkv.*, 330., 395. §§. és 266. §. ²⁹⁴ *Pozsonyi jogkönyv*, 42., 45., 47. §§. *Zipser Willkühr*, 7., 9., 38 §§. *Budai tkv.* 371. §. ²⁹⁵ Wenzel: *Kassa parketkészítése*. Okl. XXI. sz. Szádeczky id. m. 61. 1. ²⁹⁶ *Késmárki statutum* (1450) 1. p. ²⁹⁷ Demkó id. m. 16. 1. ²⁹⁸ Nyáry: *Hypolit codex*, 16-20 11. Meltzl id. m. Századok 1892, 654. 1. ²⁹⁹ Nyáry id. m. 15. 1. Demkó id. m. 220—27. 11. Fejérpatak: *Számadaskönyvek*, 280. 1. Ipolyi: *Besztercebánya*. Századok 1874., 611. 1. ³⁰⁰ *Zipser Willkühr*, 51. és 84. §§ ³⁰¹ *Auch sol kein maister halden oder setzen ein weyb ader ein maid.* Wenzel: *Kassa parketkészítése*. Okl. XXI. sz. ³⁰² Below id. m. 101. Heil id. m. 141., 145. 11. ³⁰³ Lichner-Michnay id. m. 155—156. *Budai tkv.*, 281. §. ³⁰⁴ *Pozsonyi jogkönyv*, 155. §. ³⁰⁵ *Budai tkv.*, 280. §. ³⁰⁶ Demkó: *Felsőmagyarországi városok*, 207. 1. ³⁰⁷ *Budai tkv.*, 250., 251. §§. ³⁰⁸ Ipolyi: *Besztercebánya*. Századok 1874. 675. 1. ³⁰⁹ Wenzel: *Tárnoki jog*, 15. ³¹⁰ Ipolyi id. m. 674. 1. ³¹¹ *Budai tkv.*, 401. §. *Pozsonyi jogkönyv*, 93 §. Demkó id. m. 192. 1. ³¹² Teutsch id. m. 264. 1. ³¹³ Király id. m. 123. 1. ³¹⁴ Teutsch id. m 265-69. 11. ³¹⁵ Szádeczky

id. m. 58. 1. Meltzl id. m. Századok 1892., 648, 1. ³¹⁶ Demkó id. m 199. 1. Below id. m. 94.1. Hegel: *Städte und Gilden*, II. kt. 152. 1. ³¹⁷ *Budai tvkv.* 190., 395. §§. ³¹⁸ *Zipser Willkühr* 51. §. *Selmeci jog*, 28. §. Lichner-Michnay id. m. 113. 1. ³¹⁹ Demkó id. m. 260. és köv. 11. Teutsch id. m. 265. 1. Fejérpataky: *Számadáskönyvek*, 102., 291., 520. 11. Salamon id. m. III kt. Kováts: *Árúforgalom*, 88—119., 135—138. 11. ³²⁰ *Budai tvkv.*, 245. §. ³²¹ Weber Samu: *A szepességi szász bevándorlók megszűnt egyleteiről*. Tört. Tár. 1885., 28. 1 Teutsch id. m. 132, 1. Jakab id. m. 360., 408. 11. Fejérpataky: *Számadáskönyvek*, 39., 457. a) 1. ³²² Demkó: *Orvosi rend tört.*, 159. 1. ³²³ Hegel id. m. I. kt. 101. 1., II. kt. 100. 1. Green id. m. I. kt. 395-98. Giry-Réville id. m. 57. 1.